

PEETER KENKMANN

Autoritaarrežiimi areng Eestis
aastatel 1934–1940:
põhiseaduse ja kaitseisukorra roll

PEETER KENKMANN

Autoritaarrežiimi areng Eestis
aastatel 1934–1940:
põhiseaduse ja kaitseseisukorra roll

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, Tartu Ülikool

Käesolev väitekiri on lubatud kaitsmisele 16. märtsil 2024 toimunud Humanitaarteaduste ja kunstide valdkonna ajaloo ja arheoloogia instituudi nõukogu koosoleku otsusega.

Juhendajad: kaasprofessor Ago Pajur
kaasprofessor Jaak Valge

Oponent: professor Andres Kasekamp (Trinity College, Toronto, Kanada)

Kaitsmise aeg: 19. juuni 2024 kell 16.00 Jakobi 2–224.

ISSN 1406-443X (trükis)

ISBN 978-9916-27-538-2 (trükis)

ISSN 2806-2337 (pdf)

ISBN 978-9916-27-539-9 (pdf)

Autoriõigus: Peeter Kenkmann, 2024

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee

SISUKORD

PUBLIKATSIOONIDE NIMEKIRI	6
SISSEJUHATUS	7
1930. aastate Eesti sisepoliitika uurimise olulisus ja sellega seotud väljakutsed	7
Taust: demokraatia ja autokraatia 1920.–1930. aastate Euroopas ning selle mõjud Eestile	12
HISTORIOGRAAFIA	16
Taust ja üldisloomustus	16
Vabadussõjalased, 1933. aasta põhiseadus ja 1934. aasta riigipööre	19
1937. aasta põhiseaduse koostamine	27
Kaitseüksus ja autoritaarkorra toimimine aastatel 1938–1940	30
Kokkuvõte	33
DOKTORITÖÖ UURIMISÜLESANNE	37
ALLIKAD JA METOODIKA	40
Allikad	40
Metoodika ja allikakriitika	44
ARTIKLITE KOKKUVÕTE	47
ARTIKLID	59
KOKKUVÕTE: DOKTORITÖÖ UURIMISTULEMUSED	171
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS	179
SUMMARY	189
ELULOOKIRJELDUS	199
CURRICULUM VITAE	200

PUBLIKATSIOONIDE NIMEKIRI

- Peeter Kenkmann, „Kas 1933. aasta põhiseadus lubas autoritaarset valitsemist?“, *Tuna: ajalookultuuri ajakiri*, 2009, 3, lk 42–49.
- Peeter Kenkmann, „1937. aasta põhiseadus – autoritaarse režiimi „reformimise“ katse“, *Tuna: ajalookultuuri ajakiri*, 2013, 1, lk 70–89.
- Peeter Kenkmann, „„Universaalne valitsemisvahend“: kaitseseisukord Eesti Vabariigis aastatel 1938–1940“, *Tuna: ajalookultuuri ajakiri*, 2018, 1, lk 20–38.
- Peeter Kenkmann, „Eesti 1930. aastate ajaloo kirjutamisest paguluses“, *Ajalooline Ajakiri*, 2018, 2/3, lk 175–201.
- Peeter Kenkmann, „“No sensational disclosures”: foreign states and the establishment of an authoritarian regime in Estonia in 1934“, *Humanities and Social Sciences: Latvia*, 2021, 1, lk 5–28.

SISSEJUHATUS

1930. aastate Eesti sisepoliitika uurimise olulisus ja sellega seotud väljakutsed

Iseseisva Eesti Vabariigi eksisteerimise ajalugu on olnud lühike ja demokraatliku valitsemise periood moodustab sellest kahjuks vaid ühe etapi. 1930. aastad olid Eesti Vabariigi ajaloos kõige vastuolulisem ajajärk. Kümnend algas ülemaailmse majanduskriisi mõjude jõudmisega Eestisse, mis võimendas seniseid sisepoliitilisi vastasseise¹ ja tõi kaasa demokraatiast loobumise, ning lõppes 1940. aastal iseseisvuse katkemise ja Nõukogude okupatsiooniga. Nõukogude okupatsiooni tagajärjed – riigi piiride ja rahvastiku koosseisu muutumine, repressioonid eesti-maalaste vastu ja nende massiline põgenemine läände – on otseselt mõjutanud elu Eesti Vabariigis iseseisvuse taastamise järel. Nõukogude võimu kehtestamise üksikasjad Eestis 1940. aastal ei ole käesoleva doktoritöö fookuses, kuid toonast võimu vahetumise sujuvust tunnistades ei saa muu hulgas jätta küsimata, milliseid vigu tehti 1930. aastatel Eesti riigi juhtimisel ning kas tehtud valikutel oli seos iseseisvuse katkemisega 1940. aastal.

Eesti 1930. aastate ajaloo uurimise ja tõlgendamisega ei tegele vaid professionaalsed uurijad arhiivides ja õppejõud ülikoolide auditooriumites. Sellel perioodil Eesti sisepoliitikas ja valitsemissüsteemis toimunud protsesside tagajärgedega põrkusid 1990. aastate alguses ka Eesti Vabariigi uue põhiseaduse koostajad ning toonaste sündmuste tõlgendusi kasutatakse sageli tänapäevalgi sümboli- või propagandaväärtusega argumentidena erakondadevahelises poliitilises võitluses või ühiskonna hoiakute kujundamisel.

Eesti Vabariigi iseseisvus taastati 1991. aastal ja tegemist on 1940. aasta suvel õigusvastaselt Nõukogude Liiduga ühendatud riigi õigusjärglasega. Praegugi kehtiva 1992. aasta põhiseaduse koostamise käigus oli Põhiseaduse Assamblees ühe variandina arutluse all ka Eesti Vabariigi 1937. aasta põhiseaduse taaskehtestamine. Peale mõne saadiku repliikide ei tekkinud assamblee koosolekul sisulist arutelu „vaikiva oleku”², Konstantin Pätsi isiklike võimuambitsioonide ja 1937. aasta

---

¹ Põhiseaduse muutmine oli Eestis sisepoliitiliste arutelude objekt ka enne majanduskriisi puhkemist, näiteks tõstasid selle teema mitu erakonda 1929. aastal Riigikogu valimiskampanias. Vt Jaak Valge, *Eesti parlament 1917–1940: poliitiline ajalugu*, Tallinn, 2019, lk 306–311. Kuid Rein Marandi väitel on eksitav pidada 1930. aastate alguses puhkenud sisepoliitilise kriisi põhjuseks 1920. aasta põhiseadust ja sellest tulenevat täitevvõimu nõrkust, kuna selle põhiseaduse alusel oli Eestit juba üle kümne aasta valitsetud. Peapõhjuseks kriisi puhkemisel sai Marandi sõnul uus lisandunud tegur: majanduskriis. Vt Rein Marandi, *Must-valge lipu all: Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937: I. Legaalne periood (1929–1934)*, Stockholm, 1991, lk 16.

² „Vaikiv olek” on väljend, millega peaministri asetäitja Kaarel Eenpalu (kuni 1935. aastani Einbund) kirjeldas 5. oktoobril 1934 erakondade esindajatega kohtudes enda nägemust Riigikogu seisundist pärast seda, kui parlamendi erakorralise istungjärgu töö oli kolm päeva varem, 2. oktoobril 1934 riigivanem Pätsi korraldusel katkestatud: „Riigivanema, peaministri ja

põhiseaduse kehtestamise asjaolude üle, mis oleksid võinud muutuda olulisteks argumentideks otsustamisel, millist riigikorda ja seega ka põhiseadust Eesti vajab või mida on minevikus toimunud protsessidest õppida. Tõlgendused, mida assamblee liikmed esitasid 1930. aastatel toimunud põhiseaduse muutmiste ja tollase sisepoliitilise võimuvõitluse kohta, olid vastukäivad.³ 1937. aasta põhiseaduse taastamisest lõpuks loobuti, aga peamiselt praktilistel kaalutlustel: seda ei olnud võimalik põhiseadust ennast rikkumata rakendada. Veidi aitas siiski kaasa ka teadmine 1937. aasta põhiseaduse „üsna ebademokraatlikest külgedest” ja sellest, et liiga suure presidendivõimuga riigikord võis aidata kaasa iseseisvuse kaotusele 1939.–1940. aastal.⁴ Akadeemiline debatt 1930. aastatel Eestis toimunud põhiseaduse muutmise asjaolude ja tagajärgede üle on jätkunud, kuid kestab praegu madala intensiivsusega ning valdavalt tollase Eesti Vabariigi sisepoliitika uurijate ja õigusajaloolaste ringkonnas. Loodetavasti annab sellesse panuse ka käesolev doktoritöö.

Mineviku vastasseisude kandumine tänapäeva ei ole piirdunud aga vahetult Eesti Vabariigi taastamise järel peetud aruteludega 1937. aasta põhiseaduse pärandi üle. Lähiminekis on sellega jätkanud erinevad poliitilised jõud ja ühiskondlikud huvigrupid, kes suhtuvad uuritava perioodil toimunud Eesti sisepoliitilise võitluse osalistesse vastandlikult. Nende vaidluste argumentatsioon on

---

ülemjuhataja seletusi”, *Postimees*, 6. oktoober 1934, lk 4. Väljendi levikule aitas palju kaasa William Tomingase 1961. aastal ilmunud mälestusteraamat „Vaikiv ajastu Eestis”, mille eesõnas omistab autor termini „vaikiv ajastu” väljamõtlemise au Eenpalule: William Tomingas, *Vaikiv ajastu Eestis*, Tallinn, 2013, lk 12.

³ Justiitsminister Jüri Raidla märkis 20. septembril 1991 enda põhiseaduse eelnõud Põhiseaduse Assambleele tutvustades, et 1937. aasta põhiseadust „meil ei ole põhjust häbeneda, /.../ 1937. a. Põhiseadus ei olnud nii demokraatlik kui 1920. a. oma, kuid vajalikud tasakaalumehhanismid olid selleski põhiseaduses olemas, /.../ 1937. a. andis Eestile põhiseaduse, mis oli suunatud efektiivse riigivõimu loomisele, püüdes võimalust pidi säilitada kogutud demokraatia traditsioone”. Raidla arvates tulnuks uue põhiseaduse väljatöötamisel arvestada nii 1920. kui 1937. aasta põhiseadust. Kuid 1933. aastal rahvahääletusel heaks kiidetud põhiseaduse muudatusi (mida käesolevas töös edaspidi nimetatakse lühiduse huvides „1933. aasta põhiseaduseks”) uue põhiseaduse lähtealuseks võtta ei saavat: „Liiga suur oli autoritaarsuse oht, mis temasse programmeeriti”. Kalle Kulbok märkis 30. septembril 1991 assambleele esitatud põhiseaduse eelnõu sissejuhatuses, põhjendades, miks Eesti peab olema parlamentaarne, aga mitte presidentaalne riik: „Võimaldas ju 1932. a. rahvahääletusel tagasi lükatud ja 1933. a. vastu võetud sisuliselt sama presidentaalne põhiseadus (erinevused Riigikogu liikmete arvus, riigipea nimetuses ja veel mõnes pisiasjas) panna peaminister Pätsil toime põhiseadusevastase riigipöörde (kaitseseisukorra väljakuulutamise võib panna õlgu kehitama, ent 19. märtsil tehtud otsus riigivanema valimiste edasilükkamisest oli vastuolus põhiseaduse § 59 ja selle rakendamise korra § 4-ga). 1937. a. põhiseaduse alusel „valitud” president aga pani 1940. a. toime riigireetmisega sarnaseid tegusid.” Jüri Adams ütles assamblee koosolekul 10. aprillil 1992: „Ma kordan üle selle Eesti ajaloo minu arvates ühe kurvema momendi. 1933. aastal uue põhiseaduse järgi sai uues põhiseaduses ette nähtud äärmiselt suured riigivanema volitused, mis oleksid olnud poliitiliselt õigustatud ainult üldrahvaliku valimisega, ajutiselt mõneks kuuks kuni valimiste läbiviimiseni, enda kätte juhuslikult sel hetkel juhusliku koalitsiooni tulemusena peaministriks saanud Konstantin Päts. Sellest algas täiesti teine tee.” Viljar Peep (toim.), *Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee: koguteos*, Tallinn, 1997, lk 52–53, 1057, 1184.

⁴ Eve Pärnaste (koost. ja toim.), *Põhiseaduse tulek: kogumik*, Tallinn, 2002, lk 54, 86, 112–113.

valdavalt jäänud paguluses kirjutatud populaarteaduslike käsitluste tasemele, arvestamata hiljutisemaid teadlaste uurimistulemusi. Ühelt poolt püstitati mitme ühiskondliku organisatsiooni eestvõttel Tallinnasse mälestusmärk ühele Eesti Vabariigi loojale ja esimese iseseisvusperioodi ainsale presidendile, aga ka demokraatia likvideerijale Pätsile, mis avati president Alar Karise osavõtul pidulikult 21. oktoobril 2022.⁵ Teiselt poolt üritas Eesti Konservatiivne Rahvaerakond (EKRE) Riigikogu otsuse kaudu saavutada Pätsi poolt represseeritud toonaste poliitiliste rivaalide – vabadussõjalaste – rehabiliteerimist, mida Riigikogu enamus 13. veebruaril 2018 ei toetanud.⁶ Kui lugeda nii mälestusmärgi püstitamine Pätsile kui ka vabadussõjalaste rehabiliteerimise soov katseteks anda ajalooline hinnang Eesti Vabariigi esimese iseseisvusperioodi tooniandvamatele poliitilistele figuuridele ja nende tegevusele, siis on selge, et tegemist oligi teineteist välis- tavate algatustega. Kindlasti jätkuvad avalikkuses edaspidigi arutelud demokraatiast loobumise (mida kahjuks õigustatakse hüpoteetiliste ühiskondlike või hetkepoliitiliste hüvede või vajadustega), selle väidetava taastamise ja iseseisvuse kaotuse põhjuste üle Eestis aastatel 1934–1940 ning seepärast on ka selle perioodi detailsem akadeemiline uurimine väga oluline.

Kuigi Eesti Vabariigi juhtkonnal ei olnud nimetamisväärseid võimalusi mõjutada 1939. aasta sügiseks kujunenud rahvusvahelist olukorda ning suurriikide vahelisi liite ja vastasseise, oli Eesti 1930. aastate sisepoliitikal vähemalt kaudne seos 1940. aasta sündmustega. Nagu uurijad on märkinud, tekkis autoritaarkorra⁷ – demokraatliku otsustusprotsessi katkemise, võimu väikese otsustajate grupi kätte koondumise, kodanike põhiõiguste puudumise – kehtestamise taga-

---

⁵ 1930. aastate Eesti sisepoliitika uurimisele pühendunud ajaloolased on Pätsile ausamba püstitamist saatnud diskussioonist vähemalt viimastel aastatel enne samba valmimist valdavalt kõrvale jäänud. Avalikkuses üritatakse aga hoida Pätsist positiivset kuvandit. Ausamba püstitamise üks peamisi eestvedajaid, Eesti Muinsuskaitse Seltsi ja Konstantin Pätsi muuseumiga seotud Trivimi Velliste nimetas 1934. aasta 12. märtsil alguse saanud sündmuste käsitamist riigipöördena, mis on praegu Eesti ajalooteaduses valdav seisukoht, alles hiljuti „Nõukogude müüdiuks”. Vt Kristjan Roos, „Millal valmib Pätsi monument?”, *Linnaleht*, 25. veebruar 2021, <<https://www.ohtuleht.ee/1027068/millal-valmib-patsi-monument>>.

⁶ Vabadussõjalaste rehabiliteerimise debatis osalenute argumentidega saab tutvuda veebis aadressidel <<https://stenogrammid.riigikogu.ee/et/201802081000#PKP-23211>> ja <<https://stenogrammid.riigikogu.ee/201802131000#PKP-23219>>. 2012. aastal EKRE loonud ja seal domineerivate poliitikute sügav huvi vabadussõjalaste poliitilise tegevuse vastu ulatub tagasi vähemalt 2009. aastasse. Vt Martin Helme, „Kas Eesti vajab uusi vapse?”, *Sakala*, 17. märts 2009, <<https://sakala.postimees.ee/94869/martin-helme-kas-eesi-vajab-uusi-vapse>>.

⁷ „Autoritaarne valitsus” (kes ei vastuta Riigikogu ees, vaid tugineb oma autoriteedile) on 1934. aasta riigipörajate endi poolt kasutusele võetud termin. Vt siseministri ja riigivanema asetäitja Kaarel Eenpalu selgitusi ajakirjanikele: „Riigikogu astub kokku oktoobris”, *Päevaleht*, 30. august 1934, lk 3. Käesolevas doktoritöös on kasutatud termineid „autoritaarkord” ja „autoritaarrežiim” sünonüümidena. Sõna „režiim” kasutatakse poliitikateadustes igasugust tüüpi, nii demokraatliku, autoritaarse kui ka totalitaarse riigikorra või valitsemiskorralduse tähistamiseks. Seega oleneb termini positiivne või negatiivne tähendusvarjund konkreetsest kirjeldatavast riigikorrast. Selle kasutamise näide eri tüüpi režiimide kirjeldamisel: Marco Tarchi, „The Role of Fascist Movements” – Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell (toim.), *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919–39: Comparative Analyses*, Basingstoke, 2002, lk 101.

järjel hulk negatiivseid suundumusi nii Eesti eliidi kui ka lihtsate inimeste hoiakutes: levisid karjerism, resignatsioon, olesklev rahulolu, ükskõiksus riigi arengu suhtes. Leidus vasakpoolse maailmavaatega opositsionääre, kes olid valmis koostööks isegi kommunistidega. Ning Nõukogude kord tabas poliitiliselt organiseerimata rahvast.⁸ Kõik see muutis Nõukogude Liidule vastupanu osutamise ja selle organiseerimise keerulisemaks. Sellele viitab ka mitme Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamise järel seda perioodi uurinud ajaloolase kriitiline suhtumine Pätsi tegevusse 1940. aasta suvel, kui ta presidendina tavaliselt ilma protestimata ning märkimisväärse surveta seadustas enda dekreetide ja käskkirjadega sovetide⁹ ja nende kohalike käsilaste Eesti iseseisvust hävitava tegevuse.¹⁰

Ago Raudsepp üritab revideerida kriitikat Eestit juhtinud poliitikute vastu ja teha 1930. aastate poliitiliste muutuste, sealhulgas demokraatiast loobumise eest kaasvastutavaks kogu ühiskonna ja nende tehtud valikud. Ta kirjutab oma doktori töö sissejuhatuses: „Kui Eesti kaotas iseseisvuse Pätsi ja Laidoneri süül ja kui iga rahvas väärrib oma valitsejaid, siis oli Eesti rahvas ise oma saatuses süüdi.” Viidates 1933. aasta oktoobris peetud vabadussõjalaste põhiseaduse muutmise eelnõu referendumi ja 1934. aasta jaanuaris peetud kohalike volikogude valimiste tulemustele (mis mõlemad olid vabadussõjalastele soodsad) ning 16. märtsil 1934 Riigikogus toimunud hääletusele, millel kiideti vastuhäälteta heaks üleriigilise kaitseisukorra kehtestamine Pätsi poolt neli päeva varem, teeb Raudsepp siinkirjutaja hinnangul meelevaldse järelduse, et Pätsil oli ühiskonna ja poliitilise süsteemi mandaat just tema soovitud reformide teostamiseks ja vabadussõjalaste tasalülitamiseks. Samuti väidab Raudsepp, et Pätsi ja vabadussõjalaste riigiuuenduse suund oli sama, tuues näiteks vaid Riigikogu ja erakondade osatähtsuse vähendamise.¹¹ Raudsepa seisukohtadega ei saa nõustuda mitmel põhjusel.

⁸ Ago Pajur, „Autoritaarne Eesti” – Sulev Vahtre (peatoim), *Eesti ajalugu, VI, Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*, Tartu, 2005, lk 105–106; Rein Marandi, *Must-valge lipu all: Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937: II. Illegaalne vabadussõjalus (1934–1937)*, Stockholm, 1997, lk 207. Jaak Valge on uurinud Johannes Vares-Barbaruse ja teiste 1940. aastal sovetidega koostööle läinud ning Eesti Vabariigi hävitamises osalenud marksistlike intellektuaalide maailmavaate kujunemist. Valge väitel olid uuritavad isikud kosmopoliidid ja Eesti iseseisvuse vastased või vähemalt Eestist võõrandunud juba 1920. aastatel. 1930. aastate alguse üleilmne majanduskriis ja eriti natsionaalsotsialistide võimuletulek Saksamaal suurendasid veelgi nende tõmmet Nõukogude Liidu poole ning muutsid selle nende jaoks immuunseks igasuguse kriitika suhtes. Ühte konkreetset põhjust, miks uuritavad Eesti Vabariigi reetsid, Valge siiski välja ei paku. Jaak Valge, *Punased I*, Tallinn, 2014, lk 332–334; Jaak Valge, „Miksi osa Viron kirjailijoista siirtyi neuvostohallinnon palvelukseen vuonna 1940?”, *Historiallinen Aikakauskirja*, 2014, 3, lk 307–308.

⁹ Sovett (venekeelne vaste *совет*) on termin, millega on käesolevas doktoritöös olenevalt kontekstist tähistatud kas kitsamalt Nõukogude Liidu poliitilise ja sõjalise juhtkonna liikmeid või laiemalt Nõukogude ideoloogia toetajaid.

¹⁰ Nt Jüri Ant, *Eesti 1939–1941: rahvast, valitsemisest, saatusest*, Tallinn, 1999, lk 115; Peeter Kaasik, „Kaitseisukord ja selle rakendamine okupatsioonivõimude teenistusse” – Enn Tarvel (peatoim.), *Sõja ja rahu vahel, II, Esimene punane aasta*, Tallinn, 2010, lk 203–204.

¹¹ „On võimalik väita, et demokraatiast loobumine või vähemalt selle tugev piiramine oli samuti valik, mis vastas suurel ääral Eesti rahva tahtele.”; „Ükskõik missugused võisid olla

Esiteks rakendas Päts 1933. aasta põhiseadusest üksnes täitevvõimu tugevdavaid sätteid, mis võimaldasid tal kindlustada enda võimu, kuid ignoreeris kodanike põhiõigustesse ja parlamendi moodustamisse puutuvat, mis oli osaliselt kirjutatud juba 1920. aasta põhiseadusesse ja jäänud uues põhiseaduses muutmata. Teiseks lähtub Raudsepa konstruktsioon eeldusest, et 1934. aasta märtsis eksisteeris vabadussõjalastest lähtuv oht Eesti julgeolekule, mis õigustas nende organisatsiooni likvideerimist. Seni ei ole uurijad sellise ohu olemasolu kohta tõendeid leidnud. Raudsepp on jätnud oma analüüsist välja võimaluse, et Pätsi, Laidoneri ja August Rei organiseeritud riigipöörde peamine põhjus oli soov eemaldada poliitilisest võitlusest oluline konkurent, millega tagantjärele ühinesid ka teised vabadussõjalastega võimu pärast võistlevad erakonnad. Riigikogu 1934. aasta 16. märtsi otsusega muutusid kõik selle poolt hääletanud toimunus kaasvastutajateks, kuid see ei suurenda riigipöörde legitiimsust ega vähenda selle organiseerijate vastutust. Edaspidi kohandas Päts vabadussõjalaste riigiideaali enda vajaduste kohaselt, võttes valikuliselt kasutusele selle retoorika elemente.¹²

Vaieldamatult kõige tuntumad sündmused uuritaval perioodil on 1934. aasta riigipööre, täpsemalt 12. märtsi ja sellele vahetult järgnenud sündmused, mis viisid võimu kindlustumiseni pöörde organiseerinud rühmituse käes, ning Eesti Vabariigi iseseisvuse häving (tagantjärele tarkusega: katkemine) 1940. aasta suvel. Kuid nende sündmuste vahele jäi, nendest lähtus ja nende toimumist mõjutas otseselt ning kaudsemalt rida teisi 1930. aastate sisepoliitikas leidunud protsesse ja tegureid, mida ei ole veel samasuguse põhjalikkusega läbi uuritud. Neid tundmata pole aga võimalik mõista kümnendi sisepoliitika arengu kogu dünaamikat. Seepärast peab 1930. aastate Eesti sisepoliitika detailne ja kriitiline käsitlemine jätkuma.

---

valijate motiivid, ei saa rahvahääletusel ja [1934. aasta jaanuaris toimunud] kohalikel valimistel antud sõnumis olla kahtlust. Valijad soovisid vähem parlamenti ja vähem parteisid ehk teiste sõnadega vähem parlamentaarset demokraatiat. Täpselt seda kavatseski Päts oma riigiuuendusega pakkuda.”; „[Majanduskriisi t]ulemuseks oli üldine julgeoleku kadumine, millele ühiskond vastas demokraatia piiramisega. Mõlemas riigis kujunes ühiskonnarühmade vaheline konsensus vastavalt sellele, missugust ohtu peeti kokkuvõttes suuremaks. Nii Eestis kui ka Soomes lahendati kriis sellega, et eemaldati poliitilisest võitlusest see tüli osapool [s.t. Eestis vabadussõjalased], kelle eemaldamiseks oli olemas suverääni ehk ühiskonna enamuse toetus.”; „Pätsil ei oleks demokraatia lammutamine niivõrd valutult läinud, kui tema ettevõtmisel ei oleks olnud ühiskonna enamuse vaikivat toetust.” Ago Raudsepp, *Pääsemine ja häving. Demokraatia mõju Soome ja Eesti julgeolekule aastatel 1918–1948*, Tartu, 2020, lk 16, 347–352, 461.

¹² Liisi Veski nimetas oma doktoritöös Pätsi režiimi ideoloogia baasterminite, sealhulgas termini „rahvusühtsus” või „rahvustervik” eeskujudena Saksamaad, Itaaliat, Soomet ja Poolat, aga ka vabadussõjalasi. Liisi Veski, „Towards stronger national unity: statist ideas in Estonian nationalism during the “Era of Silence” (1934–1940)”, *Journal of Baltic Studies*, 2023, lk 5–7, 9. Jaak Valge väitel oli „rahvustervikluse” kontseptsioon vabadussõjalaste ideoloogia tuumaks, sarnanedes Saksa natsionaalsotsialistide ideoloogiaga, kuid vabadussõjalased ise väitsid, et paralleelide tõmbamine välismaiste eeskujudega ei ole põhjendatud. Vt Jaak Valge, „Eesti vabadussõjalased ja Saksa natsionaalsotsialistid: ideoloogia, poliitiline taktika ja kontaktid”, *Tuna: ajalookultuuri ajakiri*, 2009, 3, lk 53–54.

Taust: demokraatia ja autokraatia 1920.–1930. aastate Euroopas ning selle mõjud Eestile

Sisepoliitiline kriis, demokraatiast loobumine ja üleminek autoritaarsele valitsemiskorraldusele, nagu see toimus uuritaval perioodil Eestis, ei olnud 1920.–1930. aastate Euroopas enne ega pärast ülemaailmse majanduskriisi puhkemist erandlikud protsessid. 1934. aasta riigipöörded Eestis ja Lätis¹³ olid osa suuremast demokraatia allakäigust.¹⁴ Demokraatlikust valitsemisest loobunud riikide suur hulk ei tohiks aga saada õigustuseks, et tegemist oli paratamatuse või nõndanimetatud uue normaalsusega.¹⁵ Pealispinnal sarnaste protsesside toimumise faktiga paljudes Euroopa riikides, eriti Kesk- ja Ida-Euroopas demokraatlikust valitsemiskorraldusest loobunud riikide ühisosa ka piirdub. Ligi saja-aastast perioodi kuni 1920. aastate alguseni on Samuel Huntington ühes oma tuntumas uurimuses kirjeldanud kui esimest demokratiseerumise lainet. Sellele järgnes demokraatia taandarengu laine, mille autor paigutas aastatesse 1922–1942 ja kuhu mahub ka Eesti demokraatiast loobumise kaasus. Kui esimene demokratiseerumise laine oli põhjustatud üldisest majanduslikust ja sotsiaalsest arengust, lääneliitlaste võidust Esimeses maailmasõjas ning sellele järgnenud Mandri-Euroopa impeeriumite kokkuvarisemisest, siis 1920.–1930. aastatel demokraatiale eri riikides osaks saanud tagasilöövide kohta Huntingtonil samasugust universaalset seletust välja pakkuda ei olnud.¹⁶

Adam Przeworski koos kaasautoritega on avaldanud uurimuse „Millest sõltub demokraatia elukestus?“, milles nad üritavad paljude 20. sajandi teise poole maailma poliitiliste režiimide ellujäämis- ja hukkumismustreid arvesse võttes leida soodsaid tingimusi demokraatliku valitsuse edasikestmiseks. Artikli kokkuvõttes rõhutavad autorid eriti majanduslike tegurite tähtsust demokraatia püsijäämisel: see jääb kestma jõukates riikides ja isegi kriisi tingimustes ning vaesemates riikides, kui seal toimub majanduslik areng, rahvusvaheline kliima on sood-

---

¹³ Eestis 1934. aasta 12. märtsil alguse saanud sündmustega üpris sarnast stsenaariumi järginud riigipöörde korraldas kaks kuud hiljem, 15. mail naaberriigis Lätis peaminister Kārlis Ulmanis, kellest kujunes Pätsiga võrreldav autoritaarne riigipea. Kuigi Lätis tegutses paremääruslik organisatsioon Kõuerist, mida koos Läti Vabadussõja veteranidega alusetult süüdistati riigipöörde korraldamise kavatsuses, represseeriti erinevalt Eestist Lätis paremääruslaste kõrval ka sotsiaaldemokraate. Lätis toimunu kohta vt nt Daina Bleiere, *History of Latvia: the 20th Century*, Riia, 2006, lk 165–180.

¹⁴ Kui 1920. aastate alguses eksisteeris Euroopas 24 demokraatlikku riiki, siis 1939. aastaks vaid 11. Giovanni Capocchia, *Defending Democracy: Reactions to Extremism in Interwar Europe*, Baltimore ja London, 2005, lk 7.

¹⁵ Näiteks märkis valitsusmeelse enamuse kõneisik Leonhard Vahter 27. oktoobril 1938 Riigikogu üldkoosoleku üldkomisjonis kaitseseisukorra järjekordset pikendamist põhjendades, et „.../ nüüd on ajavaim edasi läinud. Demokraatlik alus on jäänud vaid Põhja-Euroopa ja väikeriikides, kuid need on suurest poliitikast kõrval. .../ Meie ei saa minna vastu neile tendentsidele, mis on maksma pääsemas teistes riikides“ (RA, ERA.84.1.1575, l. 14).

¹⁶ Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman ja London, 1991, lk 16–18, 38–40.

ne ning eksisteerivad parlamentaarsed institutsioonid.¹⁷ Olukorrale 1930. aastate Eestis pakub see mudel vaid osalist selgitust, sest demokraatia kokkuvarisemise sai küll teoks majanduskriisi tingimustes (ehk toetab viidatud artikli järeldusi), kuid parlamendi domineeritav ja ilma presidendi tasakaalustava funktsioonita riigivalitsemise korraldus pigem süvendas kriisi või takistas selle ületamist (ei toeta artikli järeldusi).

Vastust pole leidnud teisedki demokraatlike ja autoritaarsete valitsemissüsteemide uurijad. Dirk Berg-Schlosser nentis rahvusvahelise uurijate meeskonna põhjalikku uurimistööd kokku võttes, et ükski teooria ei paku universaalset seletust, miks ühtedes Euroopa riikides maailmasõdade vahelisel ajal demokraatia säilis, teistes aga mitte. Eesti ja Soome olid selle projekti raames analüüsitud ühed sarnasemad riigid, kuid sellest hoolimata käitusid nende juhtkonnad 1930. aastatel kriisisituatsioonis täiesti erinevalt, mis tõi kaasa ka demokraatliku riigivalitsemise seisukohast erinevaid tagajärgi. Uurimuse kokkuvõttes märkisid autorid, et kui enamasti olid demokraatiast loobumise ja diktatuuri kehtestamiseni viinud riigipöörded suunatud vasakpoolsete liikumiste vastu, siis Eestis oli riigipöörde eesmärk erandlikult paremäärmuslaste eemaldamine poliitilisest süsteemist.¹⁸

Ka üks rahvusvaheliselt tuntumaid autoritaarsete režiimide uurijaid Juan José Linz nimetab Eesti ja Läti 1934. aasta riigipöörded unikaalseteks: demokraatiat ei hävitanud parem- ega vasakäärmuslased või armee, nagu see juhtus mitmes teises Euroopa riigis, vaid seda tegid nende riikide demokraatlikult valitud liidrid. Linzi järgi oleks riigipöörde ja selle tagajärjel kehtestatud autoritaarse režiimi alternatiiviks Eestis olnud ebastabiilne demokraatlik süsteem, kus oleks olulist rolli mänginud fašistlik liikumine (kelle all pidas autor silmas vabadussõjalasi).¹⁹ Ka Giovanni Capoccia selgituse kohaselt kehtestas Päts autoritaarse režiimi, et tõkestada oht, millega ähvardas riiki süsteemiväline paremjõud.²⁰ Eesti 1934. aasta riigipöörde kohta rahvusvahelise mastaabiga uurimustes kirjutatu on enamasti üldsõnaline või ka eksitav, kuna autorid ei täpsusta, milline oht vabadussõjalaste

---

¹⁷ Adam Przeworski, Michael Alvarez, José Antonio Cheibub, Fernando Limongi, „Millest sõltub demokraatia elukestus?“, *Akadeemia*, 2005, 1, lk 164.

¹⁸ John D. Stephens ja Gerhard Kümmel, „Class Structure and Democratization” – Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell (toim.), *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919–39: Comparative Analyses*, lk 62; Gisèle De Meur ja Dirk Berg-Schlosser, „Systematic Matching and Contrasting of Cases” – Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell (toim.), *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919–39: Comparative Analyses*, lk 262; Dirk Berg-Schlosser, „Implications for Theories of Democracy” – Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell (toim.), *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919–39: Comparative Analyses*, lk 319–323. Sama projekti raames Eesti kohta kirjutatud analüüsis selgitatakse, et vabadussõjalased 1934. aastal riigipööret ei kavandanud ja nendest lähtuv oht demokraatiale Eestis ei olnud kindlasti suurem kui Pätsi poolt ette võetud sammud: Toomas Varrak, „Estonia: Crisis and ‘Pre-Emptive’ Authoritarianism” – Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell (toim.), *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919–39: Comparative Analyses*, lk 127–128.

¹⁹ Juan J. Linz, *The Breakdown of Democratic Regimes: Crisis, Breakdown and Reequilibration*, Baltimore ja London, 1978, lk 27, 70.

²⁰ Giovanni Capoccia, *Defending Democracy: Reactions to Extremism in Interwar Europe*, lk 8–9.

poolt, keda korduvalt nimetatakse paremäärmuslasteks ja fašistideks, Eesti poliitilist süsteemi ähvardas. Niisugused puudused võivad olla seletatavad sellega, et kuni viimase ajani pole inglise keeles olnud kättesaadavad piisavalt detailsed ja kõrgel teaduslikul tasemel kirjutatud alusuurimused kahe maailmasõja vahelise perioodi kohta Eestis, mille pealt laiema haardega üldistusi teha.

Peale demokraatia kokkuvarisemise põhjustes muustrite tuvastamise tegelevad ajaloolased ja politoloogid ka ühisjoonte otsimisega vaadeldaval perioodil paljudes Euroopa riikides võimule püüelnud paremradikaalsete (selle mõiste laias tähenduses) organisatsioonide tegevuses. Eestis pakuvad selles kontekstis peamiselt huvi vabadussõjalaste liikumine ning selle välismaised eeskujud ja toetajad. Juba sündmuste kaasajal süüdistasid konkureerivad poliitilised jõud ja nendega seotud meediaväljaanded vabadussõjalasi sidemetes Saksamaa natsionaalsotsialistidega ja teiste samalaadsete liikumistega Euroopas, nende jäljendamises ja neilt toetuse saamises.²¹ Vabadussõjalased ise eitasid seda ja ka süüdistajad ei esitanud oma väidete toetuseks mingeid tõendeid.²² Paguluses 1940.–1980. aastatel avaldatud teostes leiti samuti, et vabadussõjalastel oli eeskujusid nii Saksamaal, Itaalias, Soomes kui ka kommunistlikus liikumises, kuid enamasti ei üritanudki autorid oma hinnanguid põhjendada või viitasid vabadussõjalaste tegevuse kaasaegsete kriitikute kaheldava väärtusega seisukohtadele.²³

Andmed vabadussõjalaste sidemete kohta Saksamaal on vastukäivad. Hiljuti tõi ajakirjanik Tarmo Vahter teaduskäibesse seni kasutamata allika, Eesti natsionaalsotsialistliku liikumise aktivisti Hans von Schulmanni 1943. aastal kirjutatud „Eesti natsionaalsotsialistliku liikumise ajaloo”. Schulmann väitis seal, et vabadussõjalased said 1933. aastal Saksa saatkonnast vahendajate kaudu 3000 marka toetust.²⁴ Jaak Valge on seadnud Schulmanni mälestustes kirjapandu toimumise kahtluse alla²⁵ ning Valge argumendid on loogilised. Peale selle tekib küsimus, kuidas õnnestus väidetavat vabadussõjalaste Saksamaalt lähtuvat rahastamist, millest Schulmanni aastaid hiljem antud kirjelduse kohaselt olid teadlikud mitu omavahel nõrgalt seotud isikut, varjata Eesti võimude eest: Saksamaa natsionaalsotsialistide baltisakslastest toetajate tegevust jälgis politsei ning rahas-

---

²¹ Vt nt Eduard Laaman, *Erakonnad Eestis*, Tartu, 1934, lk 57–62.

²² Marandi võrdleb oma uurimuses põhjalikult vabadussõjalaste ideoloogiat natsionaalsotsialismi ja fašismiga ning leiab vabadussõjalaste sarnasused nendega olevat väikesed. Rein Marandi, *Must-valge lipu all: Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937*, I, lk 163–173, vt ka lk 341–347. Natsionaalsotsialistide ja vabadussõjalaste vaheliste sidemete uurimisele on Valge pühendanud ühe artikli. Muu hulgas märgib ta, et sotsialistide väited vabadussõjalaste Saksamaalt rahastamise kohta põhinesid Nõukogude Liidu saatkonnast saadud propagandamaterjalidel ja muid tõendeid kellelgi ei olnud. Jaak Valge, „Eesti vabadussõjalased ja Saksa natsionaalsotsialistid: ideoloogia, poliitiline taktika ja kontaktid”, lk 58–62.

²³ Peeter Kenkmann, „Eesti 1930. aastate ajaloo kirjutamisest paguluses”, *Ajalooline Ajakiri*, 2018, 2/3, lk 184–185.

²⁴ Tarmo Vahter, *Võitlus tuleviku pärast: 1933–1936: Pätsi aja rääkimata lood*, Tallinn, 2021, lk 144–145; Hans von Schulmann, *Zur Geschichte der n.s. Bewegung in Estland*, RA, EAA.3742.1.111, l. 39.

²⁵ Jaak Valge, „Rääkimata lood ja sündimata lood”, *Postimees*, 1. aprill 2023, <<https://kultuur.postimees.ee/7744187/ak-raakimata-lood-ja-sundimata-lood>>.

tamist ei mainitud ka hilisemate vabadussõjalaste kohtuprotsesside käigus, kuigi see oluks oluline neid diskrediteeriv episood. Samuti räägib sellele vastu 1970. aastate algul usaldusväärses teoses esitatud väide, et „[d]okumente, mis näitaksid sidemeid selle organisatsiooni [vabadussõjalaste] ja Saksamaa võimude vahel, ei suudetud leida”.²⁶

Pärast Eesti iseseisvuse taastamist on uurijad, tuntumate seas Marandi, Kasekamp ja Valge, kes on muu hulgas saanud kasutada eri välisriikide arhiivides säilitatavaid allikmaterjale, jõudnud vabadussõjalaste liikumise rahvusvaheliste eeskujude ja toetajate osas suhteliselt lähedastele positsioonidele. Nad väidavad, et kuigi vabadussõjalased võisid võtta välismaistelt eeskujudelt üle üksikuid organisatsiooni ülesehituse, ideoloogia või tegevuse elemente, olid erinevused liiga suured, et liigitada vabadussõjalasi fašistlikuks või natsionaalsotsialistlikuks liikumiseks.²⁷ Välismaalt lähtuva rahastamise osas on olukord sarnane: Saksa maalt toetuse saamist ei ole seni ükski uurija usaldusväärsete arhiiviallikatega tõendanud. Küll aga olid vabadussõjalastel head kontaktid Soomes; sealsed toetajad abistasid vabadussõjalasi pärast 1934. aasta 12. märtsil alanud riigipöört ning organisatsiooni likvideerimist nõu ja jõuga.²⁸

Praegust teadmust arvesse võttes ei saa väita, et rahvusvahelise konteksti tõttu oli demokraatiast loobumine Eestis paratamatu või mõnd Euroopa eeskuju kopeerivate vabadussõjalaste ebaseaduslik võimuhaaramine või oht demokraatiale nii vältimatu, et selle ärahoidmiseks olid eksisteeriva poliitilise süsteemi juhtivatele poliitikutele lubatud kõik vahendid, isegi demokraatia likvideerimine. Nendes protsessides on aga piisavalt läbi uurimata etappe, mistõttu on veel vara teha põhjendatud võrdlusi teiste riikidega ja anda lõplikke hinnanguid. Eestis 1930. aastatel toimunud demokraatliku valitsemiskorralduse kokkuvarisemise detailsem uurimine ning hilisem uurimistulemuste võrdlemine teiste riikidega peaks oluliselt täiendama kahe maailmasõja vahel Euroopas kulgenud analoogsete protsesside mõistmist kogu nende mitmekesisuses.

---

²⁶ *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945: aus dem Archiv des Auswärtigen Amts, Serie C: 1933–1937, Band III, 1, das Dritte Reich: die ersten Jahre, 14. Juni bis 31. Oktober 1934*, Göttingen, 1973, lk 272. Ilmselt eksisteeris see teadmine juba 1950. aastate teisel poolel, kui ilmus Saksamaa välispoliitiliste dokumentide kogumiku ingliskeelne väljaanne. Teadaolevalt ei ole ükski vabadussõjalaste liikumist uurinud Eesti ajaloolane varem sellele seisukohale tähelepanu pööranud.

²⁷ Rein Marandi, *Must-valge lipu all: Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937, I*, lk 483–495; Andres Kasekamp, „The Rise of the Radical Right, the Demise of Democracy, and the Advent of Authoritarianism in Interwar Estonia” – Lazar Fleishman ja Amir Weiner (toim.), *War, Revolution, and Governance: The Baltic Countries in the Twentieth Century*, Boston, 2018, lk 77; Jaak Valge, *Eesti parlament 1917–1940: poliitiline ajalugu*, lk 383–384.

²⁸ Rein Marandi, *Must-valge lipu all: Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937, II*, lk 73–83, 116–118; Heino Arumäe, *Eesti ja Soome: sõjast sõjani*, Tallinn, 2018, lk 393–401.

HISTORIOGRAAFIA

Taust ja üldiseloomustus

Nii Eesti Vabariigis kuni Nõukogude okupatsiooni alguseni 1940. aasta suvel, 1940.–1980. aastatel paguluses, samal perioodil Nõukogude Eestis kui ka pärast Eesti iseseisvuse taastamist ei ole uurijad pööranud võrdselt tähelepanu kõikidele teemadele, mille ühisnimetaja on Eesti 1930. aastate sisepoliitika. Eri perioodidel enne Eesti iseseisvuse taastamist kirjutatud uurimuste autoritel oli ka ajastust sõltuvaid, peamiselt maailmavaatelisi või poliitilisi põhjusi toimunud moonutatult käsitleda.

Käesolevas doktoritöös uuritavate sündmuste kaasajal avaldatud käsitlusi tuleb hinnata kriitiliselt, arvestades esialgu veel olematut ajalist distantsi ja autorite ideoloogilisi kammitsaid. 1930. aastatel olid tollased ühiskondlikud protsessid, sealhulgas riigiõiguslikud küsimused peamiselt juristide teadustööde fookuses. Paljude 1930. aastatest pärinevate teoste puhul on üldse küsitav, kas neid tuleks käsitleda ajalooallikate, see tähendab riikliku või riigipööräjaid toetava propagandana, või uuritavat perioodi analüüsivate teadustöödena. Iseloomulik seda dilemma illustreeriv näide on Johannes Klesmenti artikkel „Sisepoliitiline kriis ja põhiseadus” 1937. aasta põhiseaduse valmimist tähistanud teoses „Põhiseadus ja Rahvuskogu”.²⁹ Kuigi autor oli tunnustatud jurist ning artikkel on vormistatud teadustööna, ei olnud teose avaldamise eesmärk objektiivne sündmuste käsitlus ja õiguslik analüüs, vaid autoritaarrežiimi tegevuse õigustamine ning vastava kuvandi kinnistamine avalikkuses. Veendumusele, et tegemist on peamiselt propagandateosega, lisab kaalu asjaolu, et Klesmenti 1934. aasta alguses, vahetult enne riigipööret avaldatud seisukohad 1933. aasta põhiseaduse kohta³⁰ ning koguteoses avaldatud seisukohad ja riigivõimu teostamise praktika, mille kujundamisel täitis Klesment väljapaistvat rolli,³¹ olid olulistes riigiõiguslikes küsimustes tihti vastupidised ja üksteist välistavad.

Paguluses avaldati käesoleva doktoritöö uurimisteamaga seotud või lähedastel teemadel arvukalt teoseid, millest teaduslikeks kvalifitseeruvad vähesed. Nende teoste enamiku moodustavad, eriti 1940.–1960. aastatel, üldkäsitlused, kus ei analüüsita doktoritöö seisukohast olulisi probleeme sügavuti, kasutatav argumentatsioon on piiratud ja puuduvad viited, mis võimaldaksid problemaatilisi faktiväiteid kontrollida. Üldkäsitluste autorid olid peamiselt veel Eesti Vabariigis karjääri alustanud õpetlased, kellel võis küll olla ajalooalane haridus, kuid tegemist ei olnud praktiseerivate teadlaste ega 20. sajandi esimeste kümnendite Eesti ajaloo spetsialistidega (vastavalt näiteks Evald Uustalu või Evald Blumfeldt).

---

²⁹ Johannes Klesment, „Sisepoliitiline kriis ja põhiseadus” – Artur Mägi jt. (toim.), *Põhiseadus ja Rahvuskogu*, Tallinn, 1937, lk 46–82.

³⁰ Johannes Klesment, „Dekreet uue põhiseaduse järgi”, *Eesti Politsei*, 2. jaanuar 1934, lk 3–4.

³¹ Ilmselt oli Klesment paljude 1934. aasta 12. märtsil ja selle järel riigipööräjate poolt kehtestatud kodanike põhiõigusi piiranud õigusaktide teksti autor. Vt Rein Marandi, *Mustvalge lipu all: Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937*, I, lk 421.

Alates 1960. aastatest ilmus ka noorematelt läänes hariduse omandanud teadlastelt kitsamatele teemadele pühendatud ja üksikasjalikumalt argumenteeritud käsitlusi, kuid nende hulk oli piiratud.

Pagulasautorite uurimistööd takistas 1940.–1980. aastatel juurdepääsu puudumine Nõukogude Eestisse jäänud arhiividele. Magnus Ilmjärv on juhtinud tähelepanu ka niinimetatud poliitilise korrektsuse doktriinile, mille kohaselt tähendas 1930. aastate Eestis valitsenud autoritaarreežiimi kritiseerimine paguluses Eesti Vabariigi kontinuiteedist lahtiütlemist ja Eesti Nõukogude Liiduga ühendamise heakskiitmist. Samuti tauniti paguluses Pätsi kui Eesti iseseisvuse sümboli kritiseerimist ja kritiseerijaid. Nii Marandi kui Ilmjärve hinnangul ilmus paguluses teadustöökvalifitseeruvaid uurimusi vähe. Seda, et paguluses avaldatud käsitlused, mille põhiseisukohti edaspidi käsitletakse detailsemalt, olid Eesti Vabariigi 1930. aastate sisepoliitika osas valdavalt kallutatud autoritaar-korra ja vähemal määral vabadussõjalaste tegevuse idealiseerimise osas, on väitnud ka Pajur ja Kasekamp.³² Selle perioodi autorite 1930. aastate Eesti sisepoliitikale pühendatud kirjutiste põhiseisukohad võtab kokku siinkirjutaja 2018. aastal *Ajaloolises Ajakirjas* ilmunud artikkel, mis muu hulgas käsitleb pagulasavalikkuse valulikkuse reaktsiooni „vaikiva ajastu” objektiivsele käsitlemisele.³³

Nõukogude ajaloolased vaatlesid iseseisvat Eesti Vabariiki kui vaheetappi kahe Nõukogude võimu kehtimise perioodi või kahe „sotsialistliku revolutsiooni” – Eesti Tööraha Kommuuni ja Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi (NSV) – vahel.³⁴ Eesti sisepoliitika kui uurimisteema ebaolulisusele Nõukogude uurijate jaoks – kui töölisliikumine välja arvata – juhtis tähelepanu juba Aleksander Loit 15. aprillil 1973 oma ettekandes Eesti ajaloo sümposiumil, mille korraldas Eesti Teaduslik Selts Rootsis.³⁵ Nõukogude ajaloolaste jaoks olid nii vabadussõjalased kui nende poliitilised konkurendid „fašistid” ja „fašistlik” oli ka 1934. aasta riigipööre. Uurijate peamine fookus oli „revolutsioonilise liikumise ajalool”, eriti 1924. aasta 1. detsembri mässukatsel ja 1940. aasta suvel teoks saanud Eesti liitmisel Nõukogude Liidu koosseisu. Eesti Vabariigi sisepoliitikale aastatel 1934–1940 pöörati vähe tähelepanu.³⁶ Olaf Kuuli sõnul, kes

---

³² Rein Marandi, *Must-valge lipu all: Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937*, I, lk 2–3; Andres Kasekamp, *The Radical Right in Interwar Estonia*, Basingstoke ja London, 2000, lk 2; Ago Pajur, „Vabadussõjalaste retseptatsioon Pätsi ajast kaasajani”, *Tuna: ajalookultuuri ajakiri*, 2009, 3, lk 37–39; Magnus Ilmjärv, *Hääletu alistumine: Eesti, Läti ja Leedu välispoliitilise orientatsiooni kujunemine ja iseseisvuse kaotus: 1920. aastate keskpaigast anneksioonini*, Tallinn, 2010, lk 16–17, 19–20; Ago Pajur, *Konstantin Päts: poliitiline biograafia, II osa: Riigimees (1917–1956)*, Tartu, 2018, lk 9.

³³ Peeter Kenkmann, „Eesti 1930. aastate ajaloo kirjutamisest paguluses”, *Ajalooline Ajakiri*, 2018, 2/3, lk 175–201.

³⁴ Endel Laul, „Eesti ajalooteaduse leninliku etapi põhijooni” – Endel Laul (koost. ja toim.), *Leninlik etapp Eesti ajalooteaduses*, Tallinn, 1970, lk 48.

³⁵ Aleksander Loit, *Eesti kodanliku vabariigi aeg Nõukogude Eesti üldkäsitlustes*, Lund, 1973, lk 1–3, 5.

³⁶ Otto Karma, Karl Siilivask, „Töölisklassi ja revolutsioonilise liikumise ajaloo uurimine” – Endel Laul (koost. ja toim.), *Leninlik etapp Eesti ajalooteaduses*, Tallinn, 1970, lk 152–157.

avaldas uurimusi nii Eestis NSV-s kui iseseisvuse taastanud Eesti Vabariigis, ei tasuvat kõike Nõukogude perioodil avaldatut siiski nimetada väärtusetuks propagandaks.³⁷

Hilisemate Nõukogude autorite sõnul iseloomustab vähemalt 1940. ja 1950. aastate ajalookirjutust käesoleva doktoritöö uurimisteema osas vähene arhiivimaterjalide kasutamine, mida muu hulgas põhjendati nende piiratud kättesaadavusega.³⁸ Ilmjärv jagab Nõukogude ajaloolaste tööd tinglikult kahte perioodi – 1950.-1960. aastatel ja 1970.-1980. aastatel ilmunud – ning üldistatult kirjeldab teise perioodi uurimusi ratsionaalsematena. Kuid nendeski rõhutatakse kommunistide erilist rolli, salatakse maha osa fakte ja tööde allikabaas on endiselt nõrk.³⁹ Nõukogude aja historiograafia selline periodiseerimine ei ole universaalne. Käesoleva doktoritöö seisukohast keskse tähtsusega probleemide käsitlust saavad läbi 1940.–1980. aastate samad puudused, üksikute eranditega kirjeldatakse neid šabloonselt ja üldsõnaliselt. Olulisi faktiväiteid – nagu vabadussõjalaste koostöö Saksa riigi ja Natsionaalsotsialistliku Saksa Töölisparteiiga, väidetav riigipöörde ettevalmistamine vabadussõjalaste poolt 1934. aastal, kõikvõimalikud väited teiste erakondade või Eesti riigi juhtkonna koostöö kohta Saksamaaga – esitasid Nõukogude autorid kõikidel kümnenditel ilma arhiivi viideteta või viidates varem ilmunud teostele, kus omakorda puudus viide andmete algallikale.⁴⁰

„Laulva revolutsiooni” ajal ja vahetult pärast Eesti iseseisvuse taastamist kujunes üheks kõige populaarsemaks uurimisteemaks iseseisvuse katkemisega seonduv ehk aastad 1939–1940. See on mõistetav muu hulgas praktilistel, toimunule õigusliku hinnangu andmise ja Eesti riigi taastamisega seotud põhjustel ning selle teema vastu oli ka suur meediahuvi.⁴¹ Eesti 1930. aastate sisepoliitika üksikküsimuste vastu on avalikkuse huvi seni olnud valikuline. See on tekkinud neis osalenud tuntud, kuid vastuolulise kuvandiga ajalooliste isikute või sensatsioonimaiguliste sündmuste pärast, mille võimendamises ei saa eitada ka aja-

---

³⁷ Olaf Kuuli, *Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991*, Tallinn, 1999, lk 6.

³⁸ Ellen Plotnik, Joosep Saat, „Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloo uurimine” – Endel Laul (koost. ja toim.), *Leninlik etapp Eesti ajalooteaduses*, Tallinn, 1970, lk 107; Olaf Kuuli, *Eesti rahva võitlus fašismi vastu (1930–1940. a.): dissertatsioon ajaloodoktori teadusliku kraadi taotlemiseks*, Tallinn, 1971, lk 10, 12, 15, 39, 41–45; Бруно Томан jt, *Социалистические революции 1940 г. в Литве, Латвии и Эстонии: восстановление Советской власти*, Moskva, 1978, lk 17.

³⁹ Magnus Ilmjärv, *Hääletu alistumine*, 2010, lk 13–16.

⁴⁰ Mõned näited: Madis Pesti, *Rahvuslik reetmine „rahvusluse” sildi all: kodanliku Eesti välispoliitika aastail 1934–1940*, Tallinn, 1960, lk 14–15, 115; Александр Панкеев, Мадис Пести (toim.), *Очерки истории Коммунистической партии Эстонии, Часть 2, 1920–1940 годы*, Tallinn, 1963, lk 230; Herbert-Armin Lebbin, *Sotsiaaldemokratismi pankrot Eestis*, Tallinn, 1970, lk 266–267; Paul Vihalem, *Eesti kodanluse üleminek saksa fašismi teenistusse*, Tallinn, 1971, lk 16; Бруно Томан jt, *Социалистические революции 1940 г. в Литве, Латвии и Эстонии*, lk 90; Юри Ант, *Коммунистическая партия Эстонии в борьбе за общедемократические требования трудового народа в 1920–1940 гг.*, Tartu, 1981, lk 133–134.

⁴¹ Jüri Ant, *Eesti 1939–1941: rahvast, valitsemisest, saatusest*, lk 5.

kirjanduse osa. Selliste näidetena võib nimetada ajakirjanduses avaldatud Ilmjärve paljastusi Pätsi sidemetest Moskvaga, sellele järgnenud tema ja Valge debatti samas küsimuses või jällegi arutelusid Pätsi ja Laidoneri rollist Eesti iseseisvuse katkemisel 1940. aastal. Nendes aruteludes väljendatud seisukohti kasutati omakorda poolt- või vastuargumentidena debatis Pätsile monumendi püstitamise üle.⁴²

Üldistav osa tööst 1930. aastate Eesti sisepoliitika ajaloo uurimisseisu kohta pärast Eesti iseseisvuse taastamist on hiljuti juba ära tehtud. Marek Tamm avaldas 2020. aastal ajakirjas *Acta Historica Tallinnensia* pikema kirjutise Eesti ajaloo-teaduse seisust 21. sajandi esimestel kümnenditel, kus ta loetles hulka varasemaid Eesti ajaloo historiograafia koostamise näiteid.⁴³ Ajakirja samas numbris avaldas artikli „Eesti lähiaja uurimine 21. sajandil” ka Toomas Hiio.⁴⁴ Hiio loetles küll 20. sajandi Eesti ajaloo olulisemaid uurimisteemasid ja nimetas nendega tegele- nud uurijaid, kuid ei analüüsinud peaaegu üldse uurimustes esitatud seisukohtade arengut, sealhulgas 1930. aastate Eesti sisepoliitika võtmesündmuste osas.

Järgnevates alapeatükkides analüüsitakse käesoleva doktoritöö seisukohast olulisemate Eesti 1930. aastate sisepoliitiliste sündmuste uurimisseisu nii sünd- muste kaasajal, 1940.–1980. aastatel paguluses, samal ajal Nõukogude Eestis kui ka pärast Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamist.

Vabadussõjalased, 1933. aasta põhiseadus ja 1934. aasta riigipööre

Sündmuste kaasajal, kuni Eesti vägivaldse liitmiseni Nõukogude Liiduga 1940. aastal, ilmusid vaid mõned osaliselt teaduslikud, kuigi mitte propagandast või ideoloogilistest mõjutustest vabad käsitlused vabadussõjalaste ning 1934. aasta riigipöörde kohta.⁴⁵ Eduard Laaman kirjutas 1933. aastal ülevaate parem- ja vasakäärmuslikest liikumistest kogu maailmas, keskendudes peatükis „Diktatuuripüüded Eestis” kodumaistele kommunistidele ja vabadussõjalastele. 1934. aastal avaldas Laaman ka Eesti poliitiliste erakondade ajaloo. Vabadus- sõjalasi kirjeldab ta oma esimeses teoses kui fašistlikku organisatsiooni ja sisuliselt erakonda, mis orienteerus Saksamaale ja soovis kehtestada vägivaldaga diktatuuri. Teises raamatus süüdistab autor vabadussõjalasi seoses 1933. aasta põhiseaduse eelnõu koostamisega ka juriidilises ebakompetentsuses ning hoiatab, et kuigi vabadussõjalaste põhiseaduses jäävad kodanike poliitilised vabadused tagatuks, on presidendil piiramatu võim ning ta võib oma dekreediga need vaba-

⁴² Debatile Pätsi rolli üle viitab ka Toomas Hiio enda artiklis: „Eesti lähiaja uurimine 21. sa- jandil”, *Acta Historica Tallinnensia*, 2020, 26, lk 115–116.

⁴³ Marek Tamm, „Eesti ajaloo-teadus 21. sajandil: sissejuhatuses”, *Acta Historica Tallin- nensia*, 2020, 26, lk 3–45.

⁴⁴ Toomas Hiio, „Eesti lähiaja uurimine 21. sajandil”, lk 103–144.

⁴⁵ Siin ja edaspidi jäävad vaatluse alt välja aastatel 1934–1940 ilmunud ilmselged propa- gandateosed, nagu Friido Toomuse *Konstantin Päts ja Eesti tulevik* (Tartu, 1937) ning *Konstantin Päts ja riigireformi aastad* (Tallinn, 1938), Eduard Laamani *Konstantin Päts: poliitika- ja riigimees* (Tartu, 1940) ning teised samasugused.

dused kaotada.⁴⁶ Laaman ei võrrelnud 1933. aasta vabadussõjalaste põhiseaduse eelnõu Riigikogu 1932. ja 1933. aasta eelnõuga. Vabadussõjalaste vastase kriitika põhjenduseks viitas ta valdavalt ajalehtedes *Võitlus* ja *Der Aufstieg* ilmunud artiklitele.

Enda varasemaid seisukohti korrigeeris Laaman kogumikus „Põhiseadus ja Rahvuskogu” avaldatud peatükis „Põhiseaduse kriisi arenemine 1928–1932”. Ta väitis, et alates 1929. aastast suurendati kõikides põhiseaduse eelnõudes järkjärgult presidendi võimu Riigikogu arvelt ning vabadussõjalaste põhiseadus võimaldas presidendil valitseda ka ilma Riigikoguta. Vabadussõjalased olevat kavatsenud tulla võimule ja valitseda totaalselt, vajadusel aga korraldades selleks riigipöörde, milleks olevatki juba tehtud ettevalmistusi.⁴⁷ Põhiseaduse eelnõusid Laaman endiselt otseselt ei võrrelnud.

Klesment võttis samas kogumikus ilmunud artiklis „Sisepoliitiline kriis ja põhiseadus” üle vabadussõjalaste poolt 1930. aastate alguses sõnastatud kriitika Eesti riigivõimu senise korralduse vastu. Valitsuse samme 12. märtsil 1934 põhjendas Klesment sellega, et riigis oleks võinud puhkeda anarhia, kuid ei väitnud otseselt, et vabadussõjalased oleksid ette valmistanud riigipööret. Klesment kirjutab detailse põhjenduse, kuidas 1934. aasta aprillis toimuma pidanud valimiste edasilükkamine Pätsi poolt oli seadustega kooskõlas. Klesmenti hinnangul oli seaduslik ja poliitiliselt põhjendatud ka laialdane riigivanema dekreediseadusandlus ning demokraatlike vabaduste piiramine. Muu hulgas tsiteeris ta Pätsi sõnu „Mina olen uue Põhiseaduse järgi see, kellel võimu on käes külluses,” viidates sellega 1933. aasta põhiseadusele kui autoritaarkorra alusele.⁴⁸

1930. aastate alguses ilmus rida õigusteadlaste artikleid, milles käsitleti samal perioodil toimunud põhiseaduse muutmise püüdeid ja nende võimalikku mõju kodanike põhiõiguste teostamisele. Enamasti ei olnud autorid rahul vabadussõjalaste põhiseaduse eelnõuga, kuigi jäid omavahel eriarvamusele. Seda diskussiooni on üksikasjalikult kirjeldanud Marandi.⁴⁹ Nii vabadussõjalaste 1935. aasta kohtuprotsessi prokurör Konstantin Trakman kui Tartu Ülikooli haldusõiguse ja -protsessi professor Artur-Tõeleid Kliimann väitsid enda vastavalt 1930. ja 1935. aastal ilmunud artiklites kaitseseisukorra kohta, et põhiseadus jätab selle väljakuulutamise suures osas sõltuvaks valitsuse ja riigikogu poliitilisest otsusest. Kuid nad rõhutasid, et see otsus peab põhinema objektiivsetel andmetel või eeldustel ning oht peab olema tõsine.⁵⁰ Klesment väitis 1934. aasta jaanuaris avaldatud 1933. aasta põhiseadusest lähtuvat riigivanema dekree-diõiguse ulatust

---

⁴⁶ Eduard Laaman, *Demokraatia ja diktatuur*, Pärnu, 1991, lk 85, 88, 90, 104; Eduard Laaman, *Erakonnad Eestis*, lk 57–62, 99.

⁴⁷ Eduard Laaman, „Põhiseaduse kriisi arenemine 1928–1932” – Artur Mägi jt. (toim.), *Põhiseadus ja Rahvuskogu*, Tallinn, 1937, lk 37, 41–42, 44–45.

⁴⁸ Johannes Klesment, „Sisepoliitiline kriis ja põhiseadus”, lk 46, 53–54, 58–70 (tsitaat lk 62).

⁴⁹ Rein Marandi, *Must-valge lipu all: Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937, I*, lk 193–216.

⁵⁰ Konstantin Trakman, „Kaitseseisukord”, *Õigus*, 1930, 1, lk 4–5; Artur-Tõeleid Kliimann, „Sisekaitse”, *Õigus*, 1935, 3, lk 100–101.

analüüsisivas artiklis, et igasugune valimistega, rahvahääletustega ja rahvaalgatus- tega seotud ainestik, nii vastavad seadused ise kui ka teistes seadustes sisalduvad neid valdkondi reguleerivad sätted, samuti riigieelarve ning välislepingud, on väljaspool riigivanema dekreedioigust.⁵¹

Peaaegu kõikide paguluses avaldatud teoste autorite väitel andis vabadussõjalaste 1933. aasta põhiseadus riigivanemale diktaatorliku võimu. See väide jääb aga üldsõnaliseks, kuna enamasti ei võrreldud vabadussõjalaste põhiseadust üksikasjalikult Riigikogus välja töötatud kahe eelnõuga. Erandiks on Mägi „Kuidas valitseti Eestis”, mille kohaselt oli vabadussõjalaste 1933. aasta põhiseadus „presidendi” dekreedioiguse poolest väga sarnane Riigikogu 1932. aasta eelnõuga. Mõlema Riigikogu ja vabadussõjalaste eelnõu suurele sarnasusele juhtis tähelepanu ka Toivo Ülo Raun, samas kui Uustalu 1968. aasta teose järgi oli viimane eelnõu eelnevatest oluliselt ulatuslikum ja radikaalsem. Henn-Jüri Uibopuu järgi oli vabadussõjalaste eelnõu kaunis sarnane Riigikogu teise eelnõuga. Marandi märkis, et vabadussõjalaste eelnõu oli „Riigikogus leiduvast tekstist” (täpsustamata, millisest) suures osas maha kirjutatud, ja juhtis tähelepanu, et ükski kolmest eelnõust, mille hulgas vabadussõjalaste oma oli radikaalseim, ei olnud sobiv 1920. aasta põhiseadusest tingitud probleemide lahendamiseks ning põhiseadus vajanuks veelgi radikaalsemat muutmist. Autorite hinnangul võtsid vabadussõjalased eeskujuga Saksamaa, Itaalia ja Soome demokraat- vastastest liikumistest (Raun, mõõndustega ka Tõnu Parming) või Saksa natsionaalsotsialistidest ja Itaalia fašistidest (Uustalu 1952) või Soome Lapuast (Georg von Rauch). Vaid Marandi hinnangul oli vabadussõjalastel nende kõigiga olulisi erinevusi. Samas ei väitnud ükski autor, et vabadussõjalased said Saksa- maalt rahalist abi. 12. märtsil 1934 alguse saanud sündmuste osas läksid autorite arvamused lahku. Vihjatakse vabadussõjalaste riigipöörde võimalusele või kavat- susele, kui nad kaotaksid eelseisvatel valimistel (Mägi 1951, Parming, von Rauch), aga ka riigipöördele kindlas kõneviisis (Mägi 1967). Viidatakse hilise- mate riigipööraajate kartusele kaotada eesootavatel valimistel (Uibopuu, Lipping, Raun, Marandi 1991), aga ka vajadusele tagada avalik kord (Uustalu 1952, Marandi 1991) või rahva haigusele ja võimalusele, et vabadussõjalased hävitavad võimule saades demokraatliku riigikorra (Uustalu 1968). Taagepera ei osuta- nudki 1934. aasta riigipöörde põhjusele. Pagulasautorite enamuse hinnangul teostasid Päts ja Laidoner 1934. aastal riigipöörde 1933. aasta põhiseaduse alusel. Pätsi riigipöörde järel kehtestatud kodanike põhiõiguste piiranguid autorid ei varjanud, kuid enamasti ei tõstatanud ka nende õiguspärasuse küsimust. Mägi ja Raun seadsid kahtluse alla valimiste edasilükkamise kooskõla põhiseadusega, Uibopuu ja Marandi ka 1935. aasta riigieelarve kehtestamise riigivanema dekree- dige ja loobumise parlamendi kokkukutsumisest pärast 2. oktoobrit 1934.

---

⁵¹ Johannes Klesment, „Dekreet uue põhiseaduse järgi”, lk 3–4. Nagu juba märgitud, läksid need argumendid vastuollu nii Klesmenti enda seisukohtadega riigipöördele järgnenud ajast kui ka valitsuse tegevuspraktikaga.

Marandi on ainsana senistest uurijatest juhtinud tähelepanu asjaolule, et „12. märtsi aktsioonis” oli 1933. aasta põhiseaduse roll väike.⁵²

Nõukogude Eesti ajaloolased kirjeldasid 1930. aastate alguse sisepoliitilist ja majanduskriisi, mis tõi kaasa põhiseaduse muutmise ja päädis 1934. aasta riigipöördega, loosunglikult ja vähese detailsusega. Samuti ei pööranud autorid märkimisväärset tähelepanu käesoleva doktoritöö seisukohast olulistele detailidele, näiteks sellele, millise põhiseaduse alusel 1934. aasta riigipööre läbi viidi, kui palju erines vabadussõjalaste põhiseadus teistest aastatel 1932–1933 rahvahääletusele pandud eelnõudest või kui seaduslik oli riigipööräjate tegevus enda võimu kindlustamisel pärast riigipööret.

Nii Ellen Plotniku (kes osales ka 1971. aastal välja antud Eesti NSV ajaloo üldkäsitluse koostamises), Madis Pesti (kes osales ka 1963. aastal välja antud EKP ajaloo kogumiku koostamises), Herbert-Armin Lebbini kui teiste autorite jaoks oli põhiseaduse muutmine 1933. aastal üks etapp üleminekul fašismile. Tollaste uurijate seas üldlevinud seisukoha järgi olid vabadussõjalased sidemetes Saksamaaga ja said sealt rahalist toetust. Ka Kuuli oli selles veendunud, kuid tunnistas, et tõendeid on „väga vähe säilinud”, ega nimetanud ühtegi. Samuti oli üldlevinud arusaam, et 1934. aasta riigipöörde tulemusel kehtestati fašistlik diktatuur, kuid riigipöörde põhjuste osas olid ka Nõukogude autoritel erinevad seisukohad. Plotniku, EKP ajaloo ja Lebbini väitel ennetas Päts vabadussõjalaste riigipööret ning Pesti mainis, et vabadussõjalasi süüdistati pöörde kavandamises. Kuuli uurimuses, 1971. aasta üldkäsitluses (peatüki autor oli Heino Arumäe) ning raamatus „1940. aasta sotsialistlikud revolutsioonid Leedus, Lätis ja Eestis” (Otto Karma) ei süüdistatud vabadussõjalasi riigipöörde ettevalmistamises, vaid Pätsi riigipööre seostati vajadusega ennetada vabadussõjalaste edu valimistel. Jüri Andi väitel toimus riigipööre demokraatia vabadussõjalaste eest kaitsmise loo-

---

⁵² Artur Mägi, *Kuidas valitseti Eestis*, Stockholm, 1951, lk 83–84, 88–89, 91; Evald Uustalu, *The History of Estonian People*, London, 1952, lk 203–206; Artur Mägi, *Das Staatsleben Estlands während seiner Selbständigkeit, I: das Regierungssystem*, Stockholm, 1967, lk 270–272, 275, 279–280; Evald Uustalu (koost.), *Eesti Vabariik 1918–1940: ajalooline ülevaade sõnas ja pildis*, Lund, 1968, lk 80, 138–139, 144; Henn-Jüri Uibopuu, „The constitutional development of the Estonian Republic” – *Journal of Baltic Studies*, 1973, 1, lk 17, 19–20, 27; Imre Lipping, „Emergence of Estonian authoritarianism” – Arvids Ziedonis Jr., William L. Winter, Mardi Valgemäe (toim.), *Baltic History*, Columbus, 1974, lk 209, 212; Tõnu Parming, *The collapse of liberal democracy and the rise of authoritarianism in Estonia*, London, 1975, lk 40–46; Romuald J. Misiunas, Rein Taagepera, *The Baltic States: Years of Dependence, 1940–1980*, London, 1983, lk 11; Georg von Rauch, *Geschichte der baltischen Staaten*, Hannover, 1986, lk 144–146; Rein Marandi, „Riigivõimude tasakaalu otsingul. Põhiseaduse parandamise püüdlused Eestis 1929–1933” – Esmo Ridala (toim.), *Eestit tagasivaates*, Stockholm, 1987, lk 66, 68; Toivo U. Raun, *Estonia and the Estonians*, Stanford, 1987, lk 116–119; Rein Marandi, *Must-valge lipu all: Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937, I*, lk 429–437, 463, 468, 477, 483–495; Rein Marandi, *Must-valge lipu all: Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937, II*, lk 18–22.

sungite all ja tulemuseks oli „fašistlikku tüüpi režiimiga riik”. Kaitseseisukord oma piirangutega oli autorite jaoks suunatud peamiselt töölisklassi vastu.⁵³

Juriidilise argumentatsiooni detailsuse osas eristub teistest viidatud teostest Advig Kirise 1933. aasta põhiseadusele pühendatud õigusteaduse kandidaaditöö. Kiris kirjeldas detailselt riigipea ülesandeid ja vahekorda teiste riigivõimu institutsioonidega, kuid ei analüüsinud nende õiguste rakendamist praktikas ega võrrelnud vabadussõjalaste põhiseadust 1932. ja 1933. aastal rahvahääletusel läbi kukkunud eelnõudega. Autor väitis vaid üldsõnaliselt, et vabadussõjalaste põhiseaduse eelnõu kordas suuremas osas 1932. aastal rahvahääletusel läbi kukkunud Riigikogu eelnõu, kuid andis riigipeale palju ulatuslikumad võimupiirid. 1934. aasta riigipöörde juriidiliseks aluseks oli Kirise hinnangul 1933. aasta põhiseadus.⁵⁴

Valdavalt ei ole pärast Eesti Vabariigi taastamist avaldatud teoste autorid võrrelnud omavahel kolme põhiseaduse eelnõu või väljendavad end üldsõnaliselt, kuid leiavad eelnõudel pigem suuri sarnasusi. Kasekampi hinnangul oli vabadussõjalaste eelnõu olemuslikult demokraatlik ja teistega sarnane, kuigi neist veidi radikaalsem. Pajur küll võrdles Riigikogu 1932. ja 1933. aasta eelnõusid ning leidis neis suuri sarnasusi, kuid ei võrrelnud neid vabadussõjalaste eelnõuga. Väga riigipea-keskseks hindasid 1933. aasta põhiseaduse Viljar Peep ja Kuuli. Valge nentis, et vabadussõjalaste koostatud põhiseadus andis riigipeale mõnevõrra rohkem võimu kui esimene Riigikogu eelnõu, kuid valimisviisi käsitlevad sätted, mida vabadussõjalased teravalt kritiseerisid, ei olnud oluliselt erinevad. Valge juhtis tähelepanu ka sellele, et juba 1929. aasta mais toimunud Riigikogu 4. kooseisu valimistel (see tähendab enne ülemaailmse majanduskriisi puhkemist ja sellekohase küsimuse tõstatamist vabadussõjalaste poolt) esitas mitu erakonda enda valimisprogrammis nõudmise muuta põhiseadust, sealhulgas luua suure võimuga riigipea ametikoht.⁵⁵

---

⁵³ Ellen Plotnik, *Kodanliku parlamentarismi kokkuvarisemine maailma majanduskriisi aastatel ja fašistliku diktatuuri kehtestamine Eestis (1929–1934)*, Tartu, 1954, lk 186, 210, 245, 299; Madis Pesti, *Rahvuslik reetmine „rahvusluse” sildi all*, lk 14–15, 17; Александр Панкseeв, Мадис Пести (toim.), *Очерки истории Коммунистической партии Эстонии, Часть 2*, lk 230, 279–280; Herbert-Armin Lebbin, *Sotsiaaldemokratismi pankrot Eestis*, lk 266–267, 292–295; Viktor Maamägi jt (koost.), *Eesti NSV ajalugu, III köide, 1917. aasta märtsist kuni 50-ndate aastate alguseni*, Tallinn, 1971, lk 305, 308–309, 341; Olaf Kuuli, *Eesti rahva võitlus fašismi vastu (1930–1940. a.)*, lk 316–319; Olaf Kuuli, *Vapsidest Isamaaliiduni: fašismi ja fašismivastase võitluse ajaloost kodanlikus Eestis*, Tallinn, 1976, lk 78, 84, 90, 137, 138, 143, 178; Бруно Томан jt, *Социалистические революции 1940 г. в Латвии, Латвии и Эстонии*, lk 90–91, 172; Юрий Ант, *Коммунистическая партия Эстонии в борьбе за общедемократические требования трудового народа в 1920-1940 гг.*, lk 133–134, 153–154.

⁵⁴ Advig Kiris, *„Põhiseaduse kriis” ja täidesaatva võimu tugevdamine kodanliku Eesti 1933. aasta konstitutsioonis: dissertatsioon õigusteaduse kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks*, Tartu, 1972, lk 9–10, 177, 249–363, 367.

⁵⁵ Viljar Peep, *Eesti Vabariigi 6. riigikogu (1938–1940) ning tema poliitiline ja õiguslik taust: Magistritöö*, Tartu, 1995, lk 14–15; Olaf Kuuli, *Sotsialistid ja kommunistid Eestis*

Kasekamp ei seostanud enda esimestes uurimustes vabadussõjalasi fašismiga. Kuid 2015. aasta artiklis tituleeris ta vabadussõjalased fašistlikuks („geneeriline fašism”) ning 2018. aastal nimetas neid „fašistlikku tüüpi” liikumiseks ja lisas, et kohasem oleks nende nimetamine parem-radikaalseks („radical right”). Paremradikaalideks nimetas vabadussõjalasi ka Valge. Nende ideoloogia sarnasus natsionaalsotsialistide või fašistidega on tema sõnul väga vaieldav, kuid vabadussõjalastel oli „ilma kahtlusteta /.../ teatavaid” kontakte Saksa poliitikute ja ka natsionaalsotsialistidega. Vabadussõjalased olid Valge sõnul küll kriitilised tollase erakondliku süsteemi vastu, kuid ei olnud demokraatia vastu üldiselt. Pajur kirjeldas vabadussõjalasi „Eesti olukorrast võrsunud massilise rahvaliidumise”, millele olid omased mõned välismaa autoritaarsetele liikumistele iseloomulikud tunnused. Ta nägi vabadussõjalaste eeskujuna pigem Soome Isamaalist Rahvaliidumist. Arumäe väitis 2007. aasta artiklis, et vabadussõjalaste strateegiline eesmärk oli pääs võimule, milleks tuli senised erakonnad „kõrvale tõrjuda”. Arumäe sõnul on ta Saksamaa välisministeeriumi arhiivis näinud dokumente, mille kohaselt oli vabadussõjalaste liider Artur Sirk kontaktis mitte ainult saadiku, vaid peamiselt Tallinnas Saksa saatkonnas töötanud natsionaalsotsialistliku partei liikmega. Samuti võisid vabadussõjalased saada Saksamaalt toetust. Hilisemas Eesti ja Soome suhetele pühendatud monograafias jättis Arumäe vabadussõjalaste ideoloogia („väidetav fašismimeelsus”) ja välissidemete küsimuse lahtiseks. Kõik autorid, sealhulgas Arumäe oma hilisemas teoses, jõudsid järeldusele, et tõendeid vabadussõjalaste rahastamise kohta Saksamaalt ei ole seni leitud.⁵⁶

Vabadussõjalaste riigipöörde kavatsuse kui 1934. aasta riigipöörde ajendi osas on eitaval seisukohal Kasekamp, Ilmjärv, Peeter Kaasik, Pajur ja Valge. Kuuli ei väitnud, et vabadussõjalased soovisid võimule tulla vägivallaga, aga jättis lahti-

---

1917–1991, lk 27–28; Andres Kasekamp, *The Radical Right in Interwar Estonia*, lk 41; Andres Kasekamp, „The Rise of the Radical Right, the Demise of Democracy, and the Advent of Authoritarianism in Interwar Estonia”, lk 83–85; Ago Pajur, *Konstantin Päts: poliitiline biograafia, II*, lk 415; Jaak Valge, *Eesti parlament 1917–1940*, lk 307–308, 375, 377; Jaak Valge, „Konstantin Päts, 12. märts ja Moskva”, *Tuna: ajalookultuuri ajakiri*, 2007, 2, lk 43; Jaak Valge, „Tee teise rahvahäätuseni: ekslike otsuste paraad”, *Tuna: ajalookultuuri ajakiri*, 2017, 2, lk 34–35.

⁵⁶ Andres Kasekamp, „Radical Right-Wing Movements in the North-East Baltic”, *Journal of Contemporary History*, 1999, 4, lk 587, 594; Andres Kasekamp, *The Radical Right in Interwar Estonia*, lk 69–70, 148, 155; Andres Kasekamp, „Fascism by Popular Initiative: The Rise and Fall of the Vaps Movement in Estonia”, *Fascism: Journal of Comparative Fascist Studies*, 2015, 4, lk 155–156, 168; Andres Kasekamp, „The Rise of the Radical Right, the Demise of Democracy, and the Advent of Authoritarianism in Interwar Estonia”, lk 77, 87; Jaak Valge, „Eesti vabadussõjalased ja Saksa natsionaalsotsialistid: ideoloogia, poliitiline taktika ja kontaktid”, lk 56–62; Jaak Valge, „Konstantin Päts, 12. märts ja Moskva”, lk 42; Jaak Valge, *Eesti parlament 1917–1940: poliitiline ajalugu*, lk 383–384, 415; Ago Pajur, „Suur kriis” – Sulev Vahtre (peatoim.), *Eesti ajalugu, VI, Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*, Tartu, 2005, lk 86; Ago Pajur, *Konstantin Päts: poliitiline biograafia, II*, lk 374–378; Heino Arumäe, „1934. aasta 12. märts kaasaegsete hinnanguis” – Anne Velliste (koost.), *Alasi ja haamri vahel: artikleid ja mälestusi Konstantin Pätsist*, Tallinn, 2007, lk 21, 31–32; Heino Arumäe, *Eesti ja Soome: sõjast sõjani*, lk 340–341.

seks ka Pätsi ja Laidoneri tegevuse motiivid. Pajur vaatles Eesti ajaloo üldkäsitluses 1934. aasta 12. märtsil alanud riigipööret ja järgnenud protsesse neutraalselt, tuues välja mitu võimalikku riigipöörde põhjust: nii vajaduse ennetada vabadussõjalaste riigipööret, Pätsi poliitilised ambitsioonid kui ka konkureerivate poliitiliste jõudude soovi kärpida vabadussõjalaste tiibu. Arumäe kirjutas, et kuigi vabadussõjalaste juhid ei kavandanud vägivaldset võimuhaaramist, oli liikumisega ühinenud avantüriste, kes riigipöörde võimalusest avalikult rääkisid. Ning Päts ja Laidoner ilmselt siiski kartsid seda. Arumäe rõhutas ka, et pöörde kiitsid heaks valitsus ja Riigikogu, samuti avalikkus ajakirjanduse näol. Raudsepp seletas 1934. aasta riigipööret vabadussõjalaste diktatuuri vältimisega. Tema hinnangul oli vabadussõjalaste liikumise likvideerimine õige ja neist parlamentaarse demokraatia vastu lähtuv oht tõeline.⁵⁷

Peaaegu kõik autorid kirjeldavad autoritaarkorra sisseseadmist ja toimimist Eestis alates 12. märtsist 1934 vähese detailsusega. Seejuures lugesid Peep ja Raudsepp riigipöördeks või autoritaarkorra alguseks mitte 12. märtsi, vaid 2. oktoobri 1934, kui Pätsi korraldusel ennetähtaegselt lõpetati Riigikogu erakorraline istungjärk. Autoritaarkorra kehtestamise põhjendatuse osas eristuvad teistest autoritest Raudsepp ja Arumäe, kes seletasid seda niinimetatud ühiskondliku tellimuse täitmisega Pätsi ja tema liitlaste poolt.⁵⁸

1934. aasta 12. märtsil alanud riigipöörde ja autoritaarse riigivalitsemise sisseseadmise seondub veel üks kitsam käesoleva doktoritöö raames uuritud teema: Eestis resideerinud välisriikide diplomaatide informeeritus ja hinnangud nende sündmuste kohta. Arvestades uurimisküsimuse püstistust ja allikmaterjalide

---

⁵⁷ Andres Kasekamp, *The Radical Right in Interwar Estonia*, Basingstoke ja London, 2000, lk 101–102, 104; Andres Kasekamp, „Radical Right-Wing Movements in the North-East Baltic”, lk 598; Andres Kasekamp, „Fascism by Popular Initiative: The Rise and Fall of the Vaps Movement in Estonia”, lk 158; Andres Kasekamp, „The Rise of the Radical Right, the Demise of Democracy, and the Advent of Authoritarianism in Interwar Estonia”, lk 89–90, 92; Magnus Ilmjärv, *Hääletu alistumine*, 2010, lk 165–167; Peeter Kaasik, „Kaitseseisukord ja selle rakendamine okupatsioonivõimude teenistusse”, lk 190–191; Ago Pajur, *Konstantin Päts: poliitiline biograafia, II*, lk 452, 468–471; Jaak Valge, „Konstantin Päts, 12. märts ja Moskva”, lk 44–45; Jaak Valge, *Eesti parlament 1917–1940: poliitiline ajalugu*, lk 444–448; Olaf Kuuli, *Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991*, lk 28–29; Ago Pajur, „Autoritaarne Eesti”, lk 92; Heino Arumäe. „1934. aasta 12. märtsi kaasaegsete hinnanguis”, lk 49–57; Heino Arumäe, *Eesti ja Soome: sõjast sõjani*, lk 344–345; Ago Raudsepp, *Pääsemine ja häving*, lk 347–348, 352, 461.

⁵⁸ Andres Kasekamp, *The Radical Right in Interwar Estonia*, lk 120, 124; Andres Kasekamp, „The Rise of the Radical Right, the Demise of Democracy, and the Advent of Authoritarianism in Interwar Estonia”, lk 92–94; Jaak Valge, *Eesti parlament 1917–1940: poliitiline ajalugu*, lk 457, 470–473; Jaak Valge, „Foreign Involvement and Loss of Democracy, Estonia 1934”, *Journal of Contemporary History*, 2011, 4, lk 792–793; Яак Валге, „Содействовала ли Москва государственному перевороту в Эстонии 1934 г.?”, *Новейшая история России*, 2013, 3, lk 107; Ago Pajur. Autoritaarne Eesti. Lk 94–103; Ago Raudsepp, *Pääsemine ja häving*, lk 347–348; Heino Arumäe, „1934. aasta 12. märtsi kaasaegsete hinnanguis”, lk 59–60; Viljar Peep, *Eesti Vabariigi 6. riigikogu (1938–1940) ning tema poliitiline ja õiguslik taust*, lk 15–16.

geograafilist paiknemist, on mõistetav, et sellele teemale on pööratud tähelepanu vaid pärast Eesti iseseisvuse taastamist ning sedagi üksikute autorite poolt.

Peamiselt Nõukogude Liidu, vähemal määral ka Saksamaa, Poola ja Suurbritannia suhteid Eestiga kahe maailmasõja vahel analüüsis Ilmjärv monograafias „Hääletu alistumine”, kuid Eesti sisepoliitika ja 1934. aasta riigipööre on tema uurimuses vaid teisejärguline episood. Teosest selgub, et ühegi välisriigi Tallinnas asuval saatkonnal ei olnud riigipöörde toimumise kohta selget eelteadmist.⁵⁹ Nõukogude Liidu Tallinna saatkonna ja Nõukogude Liidu Välisasjade Rahvakomissariaadi kirjavahetusele viidates nentis Ilmjärv, et Moskvas hinnati Pätsi tegevust 1934. aasta 12. märtsil ja selle järel positiivselt. Teiste välisriikide seisukohtadele Ilmjärv sama detailset tähelepanu ei pööranud. Raamatu kokkuvõttes sedastas autor, et pärast riigipööret hakkas välispoliitilisi otsuseid langetama väike grupp inimesi. Uurimusest ei selgu, milline mõju oli 12. märtsi järel kehtestatud valitsemiskorraldusel Eesti välissuhetele.⁶⁰

Arumäe monograafia Eesti ja Soome suhete kohta sisaldab ohtralt viiteid Soome Tallinna saadiku Paavo Hynnineni kodumaale saadetud ettekannetele. Arumäe väidab, et Soome juhtkond kiitis 1934. aasta riigipöörde heaks ning samal seisukohal oli ka saadik Hynninen. Soome avalik arvamus oli Eestis riigipöörde käigus loodud režiimi suhtes valdavalt kriitiline. Soome juhtkond püüdis säilitada Eestiga häid suhteid, kuigi oli samuti kriitiline Eesti sisepoliitika suhtes pärast riigipööret. Sellegipoolest ei takistanud autori väitel Eesti ja Soome lähenemist autoritaarkord, vaid 1920. aastatesse tagasi ulatuv „eelduste puudumine”.⁶¹

Valge on uurinud kolme välisriigi – Suurbritannia, Saksamaa ja Nõukogude Liidu – suhtumist 1934. aasta riigipöördesse. Ta väidab, et Eesti ühiskond oli ajaloolistel põhjustel väga Briti-sõbralik ja enamuses Saksa-vastane ning Saksamaad peeti koos Nõukogude Liiduga Eestile julgeolekuohuks. Ükski kolmest riigist ei avaldanud erinevatel põhjustel Eesti sisepoliitikale 1934. aastal suurt mõju ega mõjutanud demokraatia kaotust. Valge hinnangul ei leidnud Pätsi riigipööre kolme riigi valitsustes ka erilist hukkamõistu, ilmselt seetõttu, et ühelgi neist ei olnud riigipöörde käigus tasalülitatud vabadussõjalaste liikumisega tihedaid sidemeid.⁶²

---

⁵⁹ Monograafia esimeses, 2004. aastal ilmunud trükis väitis Ilmjärv, viidates Nõukogude Liidu Tallinna saadiku Aleksei Ustinovi poolt 7. märtsil 1934 Nõukogude Liidu Välisasjade Rahvakomissariaati saadetud ettekandele, et Moskvas kiideti Pätsi kavandatav riigipööre heaks. Sellest võib teha järelduse, et Ilmjärve andmetel oli sovettidel riigipöörde kohta eelinfo olemas. Vt Magnus Ilmjärv, *Hääletu alistumine: Eesti, Läti ja Leedu välispoliitilise orientatsiooni kujunemine ja iseseisvuse kaotus: 1920. aastate keskepaigast anneksioonini*, Tallinn, 2004, lk 153. Teose teises, 2010. aastal ilmunud trükis seda väidet enam ei leidu.

⁶⁰ Magnus Ilmjärv, *Hääletu alistumine*, 2010, lk 165–167, 170–171, 874.

⁶¹ Heino Arumäe, *Eesti ja Soome: sõjast sõjani*, lk 346–347, 399, 404.

⁶² Jaak Valge, „Konstantin Päts, 12. märts ja Moskva”, lk 42–66; Jaak Valge, „Foreign Involvement and Loss of Democracy, Estonia 1934”, lk 788–808; Jaak Valge, „London, Berliin ja Moskva ning Eesti 1934. aasta riigipööre”, *Tuna: ajalookultuuri ajakiri*, 2012, 1, lk 38–61.

1937. aasta põhiseaduse koostamine

1937. aasta põhiseaduse koostamist kirjeldas sündmuste kaasajal avaldatud teose „Põhiseadus ja Rahvuskogu” kahes artiklis Klesment. Artiklis „Sisepoliitiline kriis ja põhiseadus” väitis ta, et 1933. aasta põhiseaduse muutmise vajadus oli riigi juhtkonnale selge algusest peale: põhiseadus andis presidendile (!) liiga suure võimu ja vabadussõjalased tahtsid selle abil kehtestada diktatuuri. Klesment väitis pika juriidilise analüüsi järel, muu hulgas tsiteerides tema enda osalusel koostatud „Rahvuskogu kokkukutsumiseks rahvahääletamise seaduse” seletuskirja, et Pätsi algatatud põhiseaduse muutmise protsess oli kooskõlas kehtivate seadustega. Klesment kirjeldas ka Rahvuskogu moodustamist, kuid vaikis opositsioonile tehtud takistustest ja ajakirjanduse (enese)tsensuurist. Artiklist „Uue põhiseaduse algeelnõu” selgub, et rida eksperte ja ühiskonnategelasi hakkas Pätsi juhtnõrde kohaselt uue põhiseaduse eelnõu koostama juba 1936. aasta jaanuaris, veel enne rahvahääletuse toimumist. Klesment ei võrdle detailselt 1937. aasta põhiseadust 1933. aasta põhiseaduse ja aastatel 1932–1933 Riigikogus välja töötatud eelnõudega, kuid väidab, et riigipea, valitsuse ja parlamendi ülesanded olid uues põhiseaduses rohkem tasakaalustatud. 1937. aasta põhiseaduse kehtestamist ilma rahvahääletuseta Klesment ei maini.⁶³

24. veebruaril 1936 pidas Tartu Ülikooli riigiõiguse õppejõud ning hilisem Rahvuskogu, Riiginõukogu ja Valimiste peakomitee peasekretär Artur Mägi ülikoolis toimunud Eesti Vabariigi aastapäeva aktusel ettekande rahvast kui riigiorganist Eesti põhiseaduse järgi, käsitledes 1920. ja 1933. aasta põhiseadusi. Üksnes napisõnalisest vihjest, et 1933. aasta põhiseaduse järgi on rahval peaaegu võimatu kontrollida riigivanema tegevust ja vajalik oleks luua kõigi õigusaktide (põhi)seaduspärasust kontrolliv põhiseaduslik institutsioon, võib aimata kriitikat samal ajal Rahvuskogu kokkukutsumise küsimuses korraldatava rahvahääletuse osas. Samal aastal ajakirjas *Õigus* avaldatud artiklis sõnastas Mägi põhiseaduses sisalduvad nõuded seoses rahvahääletuse ja -algatuse korraldamisega.⁶⁴ Kuid Mägi ei andnud hinnangut riigivanema tegevusele Rahvuskogu kokkukutsumisel 1936. aastal, ehkki oli selge, et toimunu ei lähe kokku tema käsitletustega hetkel kehtivast regulatsioonist.⁶⁵

---

⁶³ Johannes Klesment, „Sisepoliitiline kriis ja põhiseadus”, lk 71–82; Johannes Klesment, „Uue põhiseaduse algeelnõu” – Artur Mägi jt (toim.), *Põhiseadus ja Rahvuskogu*, Tallinn, 1937, lk 83–88.

⁶⁴ Artur Mägi, „Rahvas riigiorganina ja tema esindajad Eesti Põhiseaduse määritlusel”, *Õigus*, 1936, 4, lk 188; Artur Mägi, „Rahvas riigivõimu kandjana ja riigivõimu teostajana. Interpretatsiooniküsimusi Eesti positiivsest riigiõigusest”, *Õigus*, 1936, 8, lk 380.

⁶⁵ Tollases Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas oli ilmselt levinud praktika, et Eestis kehtivaid poliitilise alatooniga seadusi analüüsiti n-ö abstraktselt, kõrvutamata neid tegelike oludega. Vahter kirjeldab viitega poliitilise politsei arhiivile professor Kliimanni loenguid 1936. aastal, kus üliõpilased said ülesande analüüsida „puhtdogmaatilisel” riigivanema tegevust (ilmselt samal aastal toimunud) rahvahääletuse väljakuulutamisel. Üliõpilaste absoluutne enamus jõudis järeldusele, et Päts rikkus põhiseadust. Kliimanni tegevuse üle korraldati ülikoolis uurimine. Vt Tarmo Vahter, *Võitlus tuleviku pärast*, lk 30–31.

Samuti on märkimist väärt Tartu Ülikooli üliõpilase Edgar Talviku uurimus, mis tunnistati 1936. aastal Eesti Korporatsioonide Vilistlaskogude Liidu korraldatud konkursil auhinna vääriliseks. Talvik väitis 1937. aasta põhiseaduse koostamise kohta, et riigivanemal ei olnud õigust panna Rahvuskogu moodustamise küsimust rahvahääletusele ja hääletanutel ei olnud õigust anda Rahvuskogule volitust põhiseaduse muutmiseks ning vastuvõtmiseks. Rahvuskogul puudus ka seaduste andmise õigus.⁶⁶

Pätsi poolt ette pandud kujul põhiseaduse muutmise protsessi kui terviku seaduslikkuse küsimust paguluses tegutsenud uurijad enamasti ei tõstatanud. Mägi möönis 1951. aastal avaldatud teoses põhiseaduse rikkumist seoses 1936. aasta rahvahääletusega, kuid põhjendas seda „hüdaolukorrast tingitud samuga”. Uibopuu käsitluses oli põhiseaduse vastane Pätsi poolt rahvahääletuse algatamine, kuid rahva ülekaalukas toetus riigivanema ettepanekule rahvahääletusel muutis tema otsuse seaduslikuks. Vaid Marandi käsitluses oli 1937. aasta põhiseaduse koostamine Rahvuskogu poolt ebaseaduslik. Rahvuskogu valimistel võimude poolt opositsioonile tehtud takistusi mainisid mitu autorit, kuid õiguslikku hinnangut sellele ei andnud. Põhiseaduse väljatöötamisele pöörati uurimustes vähest tähelepanu, nagu ka põhiseaduse kehtestamisele ilma rahvahääletust korraldamata. Nii 1951. kui 1967. aasta teoses esitas Mägi seletuse, millega nõustus ka Uibopuu, et põhiseaduse jõustamiseks ei olnud rahvahääletust vaja, kuna 1936. aasta rahvahääletusega sai Rahvuskogu selleks juba rahvalt mandaadi. Mägi väitis 1967. aasta teoses, et 1938. aastal moodustatud 6. Riigikogu võinuks nõuda põhiseaduse rahvahääletusele panekut ning see oli põhjus, miks Päts ja valitsus ei lubanud erakondade tegevuse taastamist enne Riigikogu valimisi. Raun küll tõstas küsimuse kogu põhiseaduse muutmise protsessi seaduslikkusest, kuid ei väljendanud enda seisukohta.⁶⁷

Nõukogude Eesti ajaloolased pöörasid 1937. aasta põhiseaduse koostamise protsessile, sealhulgas 1936. aasta rahvahääletusele, Rahvuskogu valimistele ja Rahvuskogu tööle väga piiratud tähelepanu. Enamik autoreid mainis valitsuse aktiivset propagandat põhiseaduse muutmise toetuseks, Rahvuskogu valimiste ebademokraatlikkust ja valimiste boikoteerimist opositsiooni poolt. Pesti näiteks seletas olukorda, kus paljudes valimisringkondades kandideeris Rahvuskogusse vaid Isamaaliidu kandidaat, teiste kandidaatide hirmutamise ja terroriseerimisega

---

⁶⁶ Edgar Talvik, *Legaalsuse põhimõte Eesti põhiseaduse tekkimises, muutmises ja muutmiskavades*, Tartu, 1991, lk 52, 55–56, 64, 67–71. Laaman väidab oma päevikus, et Talviku töö oli kehv, kuid sai auhinna „poliitilis-taktikalistel põhjustel”: „Meie vastus. Eduard Laamani päevik 1922–1940, VIII”, *Akadeemia*, 2004, 2, lk 455.

⁶⁷ Artur Mägi, *Kuidas valitseti Eestis*, lk 94–95; Evald Uustalu, *The History of Estonian People*, lk 206; Artur Mägi, „1937. aasta põhiseadus”, *Akadeemia*, 1990, 11, lk 2381–2384, 2394; Evald Uustalu (koost.), *Eesti Vabariik 1918–1940*, lk 139–141; Henn-Jüri Uibopuu, „The constitutional development of the Estonian Republic”, lk 21–22; Tõnu Parmin, „The collapse of liberal democracy and the rise of authoritarianism in Estonia”, lk 58–59; Romuald J. Misiunas, Rein Taagepera, *The Baltic States: Years of Dependence, 1940–1980*, lk 11; Georg von Rauch, *Geschichte der baltischen Staaten*, lk 152; Toivo U. Raun, *Estonia and the Estonians*, lk 120; Rein Marandi, *Must-valge lipu all: Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937, II*, lk 170–171.

Isamaaliidu ja Kaitseliidu kui „fašistlike organisatsioonide” poolt. Ka raamatu „1940. aasta sotsialistlikud revolutsioonid Leedus, Lätis ja Eestis” (peatüki autor Liebman) väitel ei olnud opositsioonil võimalik enda kandidaate Rahvuskogu valimistele esitada, mistõttu otsustati valimisi boikoteerida. Kuuli, Kirise ja 1971. aasta „Eesti NSV ajaloo” (peatüki autor Arumäe) väitel oli uue põhiseaduse koostamine Pätsi taktikaline käik, kuna vaja oli valida uus Riigikogu ning Päts pidi ennast näitama demokraatia pooldajana ja eristuma vabadussõjalastest. Vaid Lebbin juhtis tähelepanu, et Pätsi valitud tee põhiseaduse muutmiseks oli põhiseaduse vastane, samuti ei korraldatud põhiseaduse heakskiitmiseks rahvahääletust. Kuuli mainis, et Rahvuskogu tegi Pätsi esitatud algeelnõus väga vähe muudatusi ja rahvahääletusele eelnõu ei pandud, kuid ei võtnud seisukohta selle õiguspärasuse kohta.⁶⁸

1937. aasta põhiseaduse koostamine ei ole olnud ühegi 1930. aastate Eestit uurinud tänapäeva ajaloolase jaoks peamine uurimisteema. Autorid pööravad sellele tähelepanu piiratud mahus ning keskenduvad protsessi eri etappidele. Põhiseaduse muutmise, nagu see teoks sai, ei olnud kehtiva põhiseadusega kooskõlas Kasekampi ja Valge jaoks. 1937. aasta põhiseadus oli Kasekampi hinnangul 1933. aasta põhiseadusest veelgi vähem demokraatlik ja Valge hinnangul ei muutnud uue põhiseaduse kehtima hakkamine 1. jaanuaril 1938 riiki demokraatlikumaks võrreldes põhiseaduse kehtestamisele eelnenud olukorraga. Pajuri kirjutatud Pätsi-monograafia konteksti põhjal võib järeldada, et autor pidas uue põhiseaduse koostamist Pätsi katseks säilitada võim riigi tollase juhtkonna käes. Peebu sõnul tunnistas opositsioon 1937. aasta põhiseaduse legitiimsust osalemisega 1938. aasta Riigivolikogu valimistel. Ta nimetas 1937. aasta põhiseadust „mõõdukalt parlamentaarseks”. Raudsepp tunnistas õigeks seisukoha, et 1936. aasta rahvahääletus oli põhiseaduse vastane, kuid väitis, et sellest hoolimata andis rahvas referendumiga Pätsile mandaadi tema riigi uuendamise kava elluviimiseks. 1937. aasta põhiseaduses oli Raudsepa hinnangul parlamentaarse demokraatia osakaalu võrreldes 1933. aasta põhiseadusega veelgi vähendatud.⁶⁹

---

⁶⁸ Madis Pesti, *Rahvuslik reetmine „rahvusluse” sildi all*, lk 89, 94–95; Бруно Томан jt, *Социалистические революции 1940 г. в Латвии, Литве и Эстонии*, lk 196; Herbert-Armin Lebbin, *Sotsiaaldemokratismi pankrot Eestis*, lk 368–377; Viktor Maamägi jt (koost.), *Eesti NSV ajalugu, III*, lk 344–345; Advig Kiris, „Põhiseaduse kriis” ja täidesaatva võimu tugevdamine kodanliku Eesti 1933. aasta konstitutsioonis, lk 368; Olaf Kuuli, *Vapsidest Isamaaliiduni*, lk 178–180, 213.

⁶⁹ Andres Kasekamp, *The Radical Right in Interwar Estonia*, lk 126–128; Jaak Valge, *Eesti parlament 1917–1940: poliitiline ajalugu*, lk 482, 484, 496–497; Ago Pajur, *Konstantin Päts: poliitiline biograafia, II*, nt lk 538–539; Viljar Peep, *Eesti Vabariigi 6. riigikogu (1938–1940) ning tema poliitiline ja õiguslik taust*, lk 16, 22; Ago Raudsepp, *Pääsemine ja häving*, lk 347.

Kaitseseisukord ja autoritaarkorra toimimine aastatel 1938–1940

Kaitseseisukord kui 1934. aasta riigipöörde tulemusena sisse seatud ebademokraatliku valitsemiskorralduse keskne instrument, mille kehtimise ajal võimaldas seadus võimudel Eesti kodanike põhiõigusi oluliselt piirata, ei ole olnud ajaloolaste seas populaarne uurimisteema. Kuni Nõukogude okupatsiooni alguseni 1940. aasta suvel ei ilmunud Eestis teaduslikke käsitlusi aastatel 1934–1940 kehtinud üleriigilise kaitseseisukorra olemuse, selle aluseks olnud regulatsiooni muutmise ja kaitseseisukorra lõpetamise – demokraatia taastamise – väljavaadete kohta. See on ka mõistetav, kuna ajaline distants oli olematu ja sisuline debatt ühiskonnas, väljaspool Riigikogu, oli napp.

1937. aasta põhiseadusega kehtestatud riigivõimu põhifunktsioonide jaotust analüüsis Mägi ajakirjas *ERK*. Muu hulgas väitis ta, et põhiseaduse mõtte kohaselt ei olnud presidendi dekreediseadusandlus teostatav rööbiti riigikogu seadusandlusega ning esimene oli mõeldud kasutamiseks üksnes viivitamatult edasilükkamatu vajaduse korral. Sama seisukohta jagas õiguskantsleri nõunik Ilmar Rebane ajakirjas *Õigus* avaldatud artiklis.⁷⁰

Paguluses avaldatud teostes oli valdav seisukoht, et 1937. aasta põhiseaduses oli presidendi, valitsuse ja parlamendi pädevuste jaotus rohkem tasakaalus kui 1933. aasta põhiseaduses. Vaid Mägi – kes jagas sama üldist seisukohta – ja Uibopuu käsitluste kohaselt olid kodanike õigused 1937. aasta põhiseaduses võrreldes eelmisega veel rohkem piiratud. Mägi märkis: „1937 a. P[õhi]s[eaduse] autoreid iseloomustab umbusk rahva kui kõrgeima riigivõimu teostaja vastu /.../”. 1938. aasta Riigivolikogu valimistel opositsioonile tehtud takistusi või valimistulemuste võltsimist uurimustes ei varjatud. Vaid Taagepera arvates olid valimised „põhimõtteliselt ausad”. Seda, et olude rahunedes oleks riigivalitsemine arenenud demokraatlikumas suunas, on väidetud Mägi 1967. ning Uustalu 1968. aasta ja von Rauchi teoses. Uibopuu jaoks läks „liberaliseerumine” (jutmärkides juba autoril) väga aeglaselt. Parming ja Raun ei toonud välja märke olukorra muutusest või suundumust demokraatia taastamisele ning Lipping ja Marandi välistasid otsesõnu selle võimaluse.⁷¹

---

⁷⁰ Artur Mägi, „Arupärimise õigus”, *ERK: üld-, majandus- ja kultuuripoliitiline ajakiri*, 1938, 3, lk 100–101; Ilmar Rebane, „Presidendi dekreedioiguse ulatus”, *Õigus*, 1938, 8, lk 360.

⁷¹ Artur Mägi, *Kuidas valitseti Eestis*, lk 95–101; Evald Uustalu, *The History of Estonian People*, lk 206–208; Artur Mägi, „1937. aasta põhiseadus”, lk 2384–2394, 2397–2398; Evald Uustalu (koost.), *Eesti Vabariik 1918–1940*, lk 141–144, 149; Henn-Jüri Uibopuu, „The constitutional development of the Estonian Republic”, lk 22–25, 27; Imre Lipping, „Emergence of Estonian authoritarianism”, lk 213; Tõnu Parming, *The collapse of liberal democracy and the rise of authoritarianism in Estonia*, lk 59–61; Romuald J. Misiunas, Rein Taagepera, *The Baltic States: Years of Dependence, 1940–1980*, lk 12; Georg von Rauch, *Geschichte der baltischen Staaten*, lk 152–153; Toivo U. Raun, *Estonia and the Estonians*, lk 121–123; Rein Marandi, *Must-valge lipu all: Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937, II*, lk 206.

Kaitseseisukorra funktsiooni autoritaarkorra keskse võimuinstrumentina, kaitseseisukorra seaduse muutmist ja alates 1938. aastast kord aastas Riigikogus toimunud arutelusid kaitseseisukorra pikendamise üle pagulasautorid ei maininud. Vaid Marandi nimetas 1937. aasta põhiseadust „paroodiliseks” ja märkis, et põhiseadus koos „kaitseseisukorra aja määruste” ja 1938. aasta kevadel antud riigihoidja dekreetidega olid „permanentseks tõkkeks” demokraatia ees. Kaitseseisukorra edasikestmisele juhtis tähelepanu ka Parming. Enamiku pagulasautorite jaoks ei olnud kaitseseisukord ja 1937. aasta põhiseadusega loodud tsentraliseeritud valitsemisstruktuur seotud Eesti iseseisvuse hävinguga. Varese valitsuse tegevus Eesti ühendamisel Nõukogude Liiduga 1940. aasta suvel tunnistati üksmeelselt õigusvastaseks, kuid president Pätsi rolli valitsuse koostatud õigusaktide kinnitajana, välja arvatud valitsuse ametisse kinnitamine (enamik autoritest) ja riigivolikogu valimiste väljakuulutamine (Raun, Uustalu 1968), ei mainitud. Marandi juhtis ka tähelepanu, et iseseisvuse hävimine tabas poliitiliselt organiseerimata rahvast.⁷²

Enamik Nõukogude ajaloolasi kritiseeris üldsõnaliselt 1937. aasta põhiseadust, mis seadustas Pätsi „fašistliku diktatuuri”, ja kodanike põhiõiguste piiramise jätkumist. Kuid uut põhiseadust ei võrreldud 1933. aasta põhiseadusega ega uuritud lähemalt kaitseseisukorra funktsioneerimist. Nii Pesti, Kuuli kui 1971. aasta „Eesti NSV ajalugu” (peatüki autor Arumäe) märkisid, et vormiliselt olid demokraatlikud õigused ja vabadused 1937. aasta põhiseaduses kirjas, kuid president sai need tühistada. Nii seaduslik kui täidesaatev võim koondus riigipea – diktaatori – kätte ja ka 1938. aasta Riigivolikogu valimised olid ebademokraatlikud. Autorite hinnangul ei muutnud uue põhiseaduse maksmapanek ja Riigikogu valimised režiimi olemust, selles nähti fašistliku diktatuuri kehtestamise lõpuleviimist või seadustamist. Vaid Kuuli osutas kaitseseisukorra tähtsusele riigi valitsemises – sellekohast seadust täiendati pidevalt, samuti pikendas valitsus igal aastal kaitseseisukorra kehtivust.⁷³

Lebbin ja Kuuli mainisid vasakpoolse („ühisrinne”) ja demokraatliku („kodanliku”) opositsiooni koostöö lagunemist Riigivolikogus ning viimase lähenemist „Pätsi ringkondadele” pärast vastastikuse abistamise pakti sõlmimist Eesti ja Nõukogude Liidu vahel 28. septembril 1939, millele järgnes Jüri Uluotsa valitsuse moodustamine. Liebmani väitel oli „kodanlik-demokraatlik” opositsioon

---

⁷² Evald Uustalu, *The History of Estonian People*, lk 240–243; Evald Uustalu (koost.), *Eesti Vabariik 1918–1940*, lk 243–245; Henn-Jüri Uibopuu, „The constitutional development of the Estonian Republic”, lk 25–26; Tõnu Parming, *The collapse of liberal democracy and the rise of authoritarianism in Estonia*, lk 61; Romuald J. Misiunas, Rein Taagepera, *The Baltic States: Years of Dependence, 1940–1980*, lk 19–26; Georg von Rauch, *Geschichte der baltischen Staaten*, lk 208–212; Toivo U. Raun, *Estonia and the Estonians*, lk 144–145; Rein Marandi, „Riigivõimude tasakaalu otsingul”, lk 79; Rein Marandi, *Must-valge lipu all: Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937, II*, lk 157, 172–174, 207.

⁷³ Madis Pesti, *Rahvuslik reetmine „rahvusluse” sildi all*, lk 95–97, 302–303; Viktor Maamägi jt (koost.), *Eesti NSV ajalugu, III*, lk 345–346; Olaf Kuuli, *Vapsidest Isamaaliiduni*, lk 180–183.

kuni Uluotsa valitsuse moodustamiseni vaid kujuteldav ning ühines sellest alates „pätslaste” ja vabadussõjalastega olemasoleva valitsemissüsteemi toetuseks.⁷⁴

Pätsi rolli 1940. aasta „revolutsioonis” peale Varese valitsuse ametisse nimetamise Nõukogude uurijad enamasti esile ei tõsta. Mõnes teoses on siiski märgitud, et kuni ametist vabastamiseni allkirjastas president Varese valitsuse dekreedid ja korraldused.⁷⁵ Kaitseseisukorra ja 1937. aasta põhiseadusega loodud ülimalt tsentraliseeritud riigijuhtimise tähtsust Eesti ühendamisel Nõukogude Liiduga ei maini ükski uurija.

Pärast Eesti Vabariigi taastamist tegutsevatest uurijatest pidasid Pajur, Valge ja Kuuli 1938. aasta Riigivolikogu valimisi ebademokraatlikeks ning ei tuvas-
tanud Eesti sisepoliitikas aastatel 1938–1940 põhimõttelisi muutusi ega suun-
dumusi demokraatia taastamise poole. Kasekamp aga juhtis tähelepanu, et autori-
taarrežiim hakkas 1939. aasta sügisel otsima teatavat lepitust opositsiooniga, mis
päädis valitsuse reorganiseerimisega.⁷⁶

Kaitseseisukorrale kui riigi valitsemise kesksele instrumendile on tähelepanu
pööranud vähesed uurijad ja neistki igaüks erinevas mahus. Detailselt 6. Riigi-
kogu tegevust uurinud Peep käsitles ka parlamendis 1938. ja 1939. aastal peetud
debate kaitseseisukorra pikendamise üle. Kaitseseisukorra pikendamist nimetas
autor ilmseks tõendiks, et valitsus ei kavatsenud senisest „vaikiva oleku”
valitsemiskorraldusest loobuda. Peep mainis ka valitsuse algatatud, kuid lõpuks
teostamata jäänud kavatsust „Riigi julgeoleku ja avaliku korra seaduse” kehtes-
tamiseks, „mis oleks taganud tegelikult kaitseseisukorra olukorra säilimise ka
ilma kaitseseisukorrata ning muutnud Eesti puhtakujuliseks politseiiriigiks”.
Samale seaduseelnõule kui kaitseseisukorra aseainele viitas ka 1930. aastate lõpu
sündmusi Eestis põhjalikult uurinud Ant, samuti Valge.⁷⁷

Kaasik on senistest uurijatest kõige detailsemalt toonud esile selle, kuidas
kaitseseisukord ja presidendile 1937. aasta põhiseadusega antud laiad volitused
lihtsustasid 1940. aasta suvel võimu seadusliku ülemineku imiteerimist Varese
valitsustele ja „valitud” marionettparlamendile. Kaasik kirjeldas konkreetsete
näidete varal, kuidas kohalikud sovetimeelsed aktivistid, kellest said pärast
16. juunit 1940 riigiametnikud, kasutasid Moskva emissari Andrei Ždanovi

---

⁷⁴ Herbert-Armin Lebbin, *Sotsiaaldemokratismi pankrot Eestis*, lk 385; Olaf Kuuli, *Vapsidest Isamaaliiduni*, lk 223; Бруно Томан jt, *Социалистические революции 1940 г. в Латвии, Литве и Эстонии*, lk 267.

⁷⁵ Александр Панкеев, Мадис Пести (toim.), *Очерки истории Коммунистической партии Эстонии, Часть 2*, lk 398 jj; Viktor Maamägi jt (koost.), *Eesti NSV ajalugu, III*, lk 489, 496, 500; Бруно Томан jt, *Социалистические революции 1940 г. в Латвии, Литве и Эстонии*, lk 328; Olaf Kuuli, *Revolutsioon Eestis 1940*, Tallinn, 1980, lk 79.

⁷⁶ Olaf Kuuli, *Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991*, lk 29–30; Andres Kasekamp, *The Radical Right in Interwar Estonia*, lk 128, 132; Andres Kasekamp, „The Rise of the Radical Right, the Demise of Democracy, and the Advent of Authoritarianism in Interwar Estonia”, lk 97; Ago Pajur, *Konstantin Päts: poliitiline biograafia, II*, lk 577; Jaak Valge, *Eesti parlament 1917–1940: poliitiline ajalugu*, lk 510, 522–523.

⁷⁷ Viljar Peep, *Eesti Vabariigi 6. riigikogu (1938–1940) ning tema poliitiline ja õiguslik taust*, lk 63–64, 73–74 (tsitaat), 88–89; Jüri Ant, *Eesti 1939–1941: rahvast, valitsemisest, saatuses*, lk 17; Jaak Valge, *Eesti parlament 1917–1940: poliitiline ajalugu*, lk 517–518.

juhtnõõride alusel 1938. aasta kaitseseisukorra seadusest tulenevaid võimalusi senise korra lammutamiseks, võimaliku vastupanu elimineerimiseks ja uue võimu kindlustamiseks. Samuti näitas Kaasik, kuidas president Päts muutus Varesse valitsuse koostatud käskkirjade ja dekreetide allkirjastajana „Nõukogude korra vormistajaks”. Väiksema detailsusega on sama väitnud ka Ant, Kuuli, Pajur ja Ilmjärv. Viimati nimetatud kritiseeris Pätsi ja Uluotsa valitsust ka selle eest, et ei tehtud midagi või isegi takistati eksiilvalitsuse loomist ning selleks vajalikke finantsvahendite toimetamist välismaale. Valge arvates ei saa süüdistada just autoritaarkorda selles, et Eesti sattus 1930. aastate lõpus välispoliitilisse isolatsiooni, ehkki 1934. aasta riigipööre võis mõjutada ka üldist välispoliitilist konsultatsiooni Balti regioonis. Kuid vabadussõjalaste osalusel tegutsenud valitsused võinuks kujundada Eesti kaitsepoliitikat 1930. aastate teisel poolel teisiti ja Eesti olnuks rohkem sõjaks valmis. Raudsepa ja Arumäe hinnang Pätsi rollile 1940. aasta suve sündmustes on vastuoluline, osaliselt ka presidendi tegevust õigustav. Raudsepa arvates ei mänginud demokraatia puudumine Eesti valikutes mingit rolli. Arumäe väitel aga oli Pätsile täiesti selge, et tema allkirjad „Moskva emissaride poolt Varesse valitsusele esitatud aktidel olid seadusevastased ja sisuliselt kehtetud”.⁷⁸

Kokkuvõte

1930. aastate Eesti sisepoliitiliste protsesside kohta ilmus uuritavate sündmuste kaasajal erineva eesmärgi ja tonaalsusega käsitlusi. Ühelt poolt on nende hulgas peamiselt 1934. aasta riigipöörde järgse võimuaparaadiga seotud autorite teosed, mille ühiseks jooneks on kriitika nii senise poliitilise süsteemi kui ka vabadussõjalaste aadressil ning riigipöörde ja autoritaarkorra kehtestamise õigustamine. Selleks kasutasid autorid kritiseeritavate vastu tihti demagoogilisi süüdistusi ning läksid vastuollu oma varasemate seisukohtadega. Teiselt poolt ilmusid teaduslikud uurimused ja populaarteaduslikud tekstid (mille vahel on tihti keeruline vahet teha), mis taotlesid avaldatud seisukohtades rohkem objektiivsust. Just õigusteadlaste poolt teadusajakirjades avaldatud seisukohad lükkavad tihti ümber riigipööraajate tegevuse seaduslikkuse kohta esitatud väited. Kuid selliste teaduslike uurimuste levik oli kindlasti piiratud, kuna need ilmusid väikese tiraažiga ja kitsamale lugejate ringile mõeldud väljaannetes. Õigusteadlased analüüsisid abstraktselt seaduste tekste ja hoidusid võtmast seisukohta nende alusel toimiva riigikorra kohta, kuigi juriidika ja päriselu vastuolu pidi lugejatele olema silmaga nähtav.

---

⁷⁸ Jüri Ant, *Eesti 1939–1941: rahvast, valitsemisest, saatusest*, lk 115; Olaf Kuuli, *Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991*, lk 70, 72; Magnus Ilmjärv, *Hääletu alistumine*, 2010, lk 651, 756, 830; Peeter Kaasik, „Kaitseseisukord ja selle rakendamine okupatsioonivõimude teenistusse”, lk 195–204; Heino Arumäe, *Eesti ja Soome: sõjast sõjani*, lk 584 (tsitaat), 611; Ago Pajur, *Konstantin Päts: poliitiline biograafia, II*, lk 753; Jaak Valge, *Eesti parlament 1917–1940: poliitiline ajalugu*, lk 520, 523–525; Ago Raudsepp, *Pääsemine ja häving*, lk 443–444, 449–450.

Kuigi kõiki paguluses avaldatud teoste autoreid ühendas see, et neil puudus juurdepääs Eesti riigiasutuste arhiividele uuritavast perioodist (erandiks on väga piiratud ulatuses Marandi, kelle teosed valmisid suures osas paguluses, kuid ilmusid Eesti iseseisvuse taastamise ajal või järel), võib paguluses 1930. aastate Eesti sisepoliitika kohta kirjutatu siiski tinglikult jagada kaheks perioodiks. Esimesel perioodil, 1940.–1960. aastatel, andis tooni niinimetatud võitjate ajalugu, mis sarnanes Eesti Vabariigis enne Nõukogude okupatsiooni algust avaldatuga.⁷⁹ Seda esindavad peamiselt vähese allikakriitikaga ning praeguste teadmiste kohaselt pigem ebaobjektiivsed Pätsi ja tema liitlaste tegevust õigustavad üldkäsitlused. Mitu nendel kümnenditel avaldatud teoste autorit (näiteks Mägi ja Uustalu) oli enne Nõukogude okupatsiooni algust seotud Eesti valitsusasutustega, mis kindlasti mõjutas nende argumentatsiooni alates 1934. aastast toimunu hindamisel. Võitjate ajalugu kuulutas 1930. aastate Eesti sisepoliitilise kriisi peasüüdlasteks vabadussõjalased ja toonased erakonnad, „unustades”, et ka 1934. aasta riigipöörde korraldanud ja selle tulemusel riiki juhtima hakanud poliitikud eesotsas Pätsiga olid olnud kritiseeritavate erakondade silmapaistvad liikmed ehk osalised sisepoliitilise kriisi arenemises. Sündmustele õigusliku hinnangu andmisest autorid hoidusid. Valdavalt nõrgalt argumenteeritud üldkäsitluste kõrval hakkasid 1960. aastatest alates ilmuma peamiselt läänes hariduse saanud noorema põlvkonna teadlaste (Lipping, Parming, Marandi) kitsamatele teemadele keskendunud uurimused, mis põhjendatult kritiseerisid Eesti Vabariigi juhtkonna tegevust 1930. aastate teisel poolel. Kuigi selliste enamasti võõrkeeltes ja teadusajakirjades ilmunud uurimuste mõju pagulaskonna arusaamisele Eestis 1930. aastatel toimunud oli väike, esindavad just viimati nimetatud teadlaste seisukohad tänapäeva ajaloolaste jaoks 1940.–1980. aastate väliseesti ajaloo-teaduse hinnanguid uuritava perioodi kohta.

Nõukogude okupatsiooni perioodil 1930. aastate Eesti sisepoliitika kohta kirjutatu võrdlemine teiste perioodide teostega on keeruline, kuna selle perioodi uurimustes puudus tõe väljaselgitamise taotlus. Nõukogude uurijatele pakkusid eelkõige huvi 1940. aasta sündmused, mis pidid kujutama Eesti ühendamist Nõukogude Liiduga õiglase ja seaduslikuna. Selle tõttu olid uurimused väga selgete ideoloogiliste raamidega, välistatud oli Nõukogude ühiskonnakorra ülimuslikkuse ja selle Eestis kehtestamise õigsuse kahtluse alla seadmine. Loomulikult oli nõukogude autorite suhtumine kuni 1940. aastani Eestis, samuti paguluses ilmunud teostesse eitav, nende autoreid süüdistati ajaloo võltsimises.

Nõukogude uurijad kritiseerisid kõike enne 1940. aastat Eestis saavutatut, samuti siinset poliitilist süsteemi. „Fašistlikud” olid kõik erakonnad peale kommunistide, sealhulgas loomulikult vabadussõjalased, samuti olid „fašistlikud” 1933. aasta põhiseadus ja 1934. aastal kehtestatud autoritaarne režiim. Kuna äärmiselt negatiivselt suhtuti kogu Eesti sisepoliitikasse aastatel 1918–1940, siis ei keskendunud uurijad sellistele detailidele nagu aastatel 1932–1933 rahva-

---

⁷⁹ Termin „võitjate ajalugu” algpäritolu on ebaselge. Eesti uurijatest on seda kasutanud pagulushistoriograafia iseloomustamiseks Pajur. Vt „Üldist. Historiograafia” – Sulev Vahre (peatoim.), *Eesti ajalugu, VI: Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*, Tartu, 2005, lk 14.

hääletusele pandud põhiseaduse eelnõude üksikasjalik võrdlus, autoritaarrežiimi kehtestamise ja selle sisepoliitika peensused või 1937. aasta põhiseaduse alusel toimunud riigikorra erinevused eelnevast. Käesoleva uurimistöo seisukohast olulisi väiteid, näiteks vabadussõjalaste koostöö Saksa riigi ja natsionaalsotsialistliku töölisparteiga või riigipöörde ettevalmistamine vabadussõjalaste poolt 1934. aastal, esitasid Nõukogude autorid ilma arhiiviviideteta, mis teeb võimatuks nende kontrollimise (praeguse teadmise kohaselt vastavaid tõendeid ei olegi). Kuna Eestis toimus 1940. aasta suvel „revolutsioon”, vaikiti maha Nõukogude Liidu ja selle Tallinna saatkonna osa sündmustes. Pätsi kui presidendi rollile 1940. aastal riigipöörajate tegevuse seadustajana uurijate enamus tähelepanu ei pööranud. Erinevalt paguluses avaldatud ajalootekstidest ei paranenud Nõukogude perioodi uurimuste kvaliteet ajas märkimisväärselt.

Valdav enamik pärast Eesti iseseisvuse taastamist avaldatud uurimuste autoritest on 1930. aastate alguse sisepoliitilise kriisi puhkemise sidunud 1929. aastal alanud ülemaailmse majanduskriisiga, mida erakonnad ei suutnud eksisteerivas poliitilises süsteemis lahendada. Valdavalt kirjeldavad autorid üksnes riigipea funktsiooni kasvu 1933. aasta rahvahääletusel võitnud vabadussõjalaste põhiseaduses ega võrdle seda Riigikogu kahe eelnõuga. Selle tõttu on saanud vähe tähelepanu fakt, et täidesaatva võimu oluline tugevdamine oli võrdselt kirjutatud kõikidesse eelnõudesse ja erinevused esinesid vaid vähestes detailides.

Erinevalt paguluses avaldatud teostest ei kirjelda tänapäevased uurijad vabadussõjalaste ideoloogiat enam kui fašistlikku või natsionaalsotsialistlikku, levinud on selle nimetamine paremäärmuslikuks. Autorid on üksmeelel, et vabadussõjalaste sidemete ja rahastuse kohta Saksamaalt ei ole seni tõendeid leitud. Küll erinevad uurijate hinnangud selle kohta, milline oli vabadussõjalaste suhtumine demokraatia ja parlamentarismi tulevikku Eestis.

1934. aasta riigipöördega seotud sündmusi on uurijad selgitanud erinevalt. Kuid kõik tunnustatud 1930. aastate Eesti sisepoliitika ja vabadussõjalaste liikumise uurijad on ühel meelel, et riigipööret vabadussõjalased 1934. aastal ei kavandanud. Samad uurijad viitavad enamasti Pätsi suurtele isiklikele võimambitsioonidele ja soovile Eesti riigivalitsemise süsteem põhjalikult ümber korraldada. Need uurijad, kes on toetanud versiooni vabadussõjalaste riigipöörde ohust, esitavad seda pigem kui enda hinnangut või üht sündmuste arengu võimalust, sest praeguse parima teadmise kohaselt ei olegi neil viidata ühelegi seda tõendavale faktilisele arhiiviallikale.

Absoluutne enamik autoritest kirjeldab detailsemalt või vähemalt möönab kodanike põhiõiguste piiramist kui 1934. aasta riigipöörde tagajärge. Sama kehtib ka 1937. aasta põhiseaduse koostamisega seotud sündmuste kohta. Autorite arvamused lähevad lahku küsimuses, kas 1937. aasta põhiseadus oli eelnevast demokraatlikum või autoritaarsem. Paljud seisukohad, mida autorid esitavad aastate 1934–1937 sisepoliitiliste protsesside kohta Eestis, on pigem üldsõnalised või hinnangulised. Enda ühe- või teistsugust arvamust enamasti ei põhjendata ega hinnata toimunu kooskõla kehtivate seadustega. Samas ei ole selle perioodi sisepoliitilisi protsesse seni uuritud niisama detailselt kui näiteks vabadussõjalaste liikumist või 1934. aasta riigipööret.

Raudsepa hiljuti kaitstud doktoritöös esitatud seisukohad on kõige enam teistest lahknevad. Ta nimetab autoritaarkorra sisseseadmist niinimetatud ühiskondliku tellimuse täitmiseks. See on siinkirjutaja hinnangul osaliselt õige, sest 1933. aasta rahvahääletuse tulemused tõesti väljendasid hääletanute ootust riigi juhtimise reformiks. Kuid Raudsepa viidatud „ühiskondlik tellimus” sai seisneda üksnes seadusandliku ja täitevvõimu vahelise võimujaotuse ümberkorraldamises, mitte aga autoritaarkorra sisseseadmises, see tähendab demokraatia likvideerimises. Pealegi ei olnud rahvas andnud konkreetselt Pätsile mandaati uuest, 1933. aasta põhiseadusest tulenevate muudatuste elluviimiseks. Samuti ei anna 1933. aasta rahvahääletuse ja 1934. aasta jaanuari kohalike omavalitsuste valimiste tulemused alust väita, et eksisteeris domineeriv ühiskondlik tellimus vabadussõjalaste kõrvaletõrjumiseks Eesti poliitilisest elust (demokraatlikus ühiskonnas peaks selline taotlus olema mõeldamatu). Taktikalistel kaalutlustel soovisid vabadussõjalastest vabaneda kõik nende poliitilised konkurendid, kuid viimaste üksmeel kadus kiiresti, kui selgus, et Pätsi eesmärgid läksid sellest kaugemale.

Aastad 1938–1940, kui Molotovi-Ribbentropi pakt, nõndanimetatud baaside leping ja 1940. aasta suve sündmused välja arvata, ei ole olnud valdava enamiku uurijate fookuses. Sarnaselt aastatega 1934–1937 käsitletakse ka aastate 1938–1940 sisepoliitikat, kui Peebu uurimus välja arvata, üldsõnaliselt ja pigem hinnangutele kui faktidele tuginedes. Autorite seisukohad on aga valdavalt sarnased: 1938. aasta valimised ei olnud demokraatlikud ja 1937. aasta põhiseaduses kirjeldatud riigivõimu institutsioonide moodustamine ei tähendanud tagasipöördumist demokraatliku riigivalitsemise juurde. Kuigi Teise maailmasõja algus näis viitavat riigisisese konsolideerumise vajadusele, mille väljundiks sai opositsiooni osaline kaasamine Uluotsa valitsusse 1939. aasta oktoobris, ei leidnud uurijad sellest konkreetseid märke demokraatia taastamise suunas.

Eesti iseseisvuse taastamise järel avaldatud uurimuste autorite jaoks oli Eesti ühendamine Nõukogude Liiduga välisriigi poolt toime pandud anneksioon, milles kohalikud sovetimeelsed tegutsesid vaid käsutäitja rollis. Enamik autoreid ei viita otseselt loogilisele seosele autoritaarkorra kui kaitseisukorra toel püsinud režiimi ja sovetide poolt 1940. aasta suvel sujuvalt teostatud võimuharamise vahel. Samas selgub uurijate poolt suurema või väiksema detailsusega esitatud sündmuste kirjeldusest, et 1937. aasta põhiseadusega legaliseeritud valitsemisüsteem ning Pätsi tegevus lihtsustasid Nõukogude Liidul ja selle kohalikel käsilastel Eesti iseseisvuse hävitamist. Pätsi rolli Eesti iseseisvuse lammutajana nähakse enamasti talle pealesurutuna, millele puudusid alternatiivid, ja enamik autoritest ei ole tõstatanud küsimust, miks ta sovetide nõudmistega ilma vastupanuta nõustus.

Kokkuvõttes saab väita, et pärast Eesti iseseisvuse taastamist on uurijate tähelepanu keskendunud mõnele teemale, näiteks vabadussõjalaste liikumine ning 1934. aasta riigipöörde ja 1940. aasta sündmuste kronoloogia. Teiste 1930. aastate Eesti sisepoliitika küsimuste analüüsimisel on tuginetud juba varem avaldatud uurimiste tulemustele, mis võisid olla poliitiliselt kallutatud, või piiratud hinnangutega, mis ei põhine põhjalikul uurimistööll allikmaterjalidega.

DOKTORITÖÖ UURIMISÜLESANNE

1930. aastate Eesti sisepoliitilised protsessid, kümnendi esimesel poolel tehtud valikud, mis viisid demokraatia kaotuseni, ning nende mõju järgnenud aastate sisepoliitika arengule ja Eesti Vabariigi saatusele vajavad jätkuvalt põhjalikku käsitlemist. Käesoleva doktoritöö eesmärk on uurida autoritaarse režiimi kujunemist ja arengut Eestis 1930. aastate algusest kuni iseseisvuse kaotuseni 1940. aastal, keskendudes mitmele seni üksnes piiratud tähelepanu pälvinud küsimusele.

1. 1933. aasta põhiseaduse seos 1934. aasta riigipöördega

1934. aasta riigipööret on uuritud küllalt põhjalikult. Selle kõrval on hoopis vähem tähelepanu pälvinud küsimus, kas võimu usurpeerinud riigi toonane juhtkond järgis või rikkus kehtivaid õigusnorme ning millistest seadustest nad enda tegevuses lähtusid. Selline küsimusepüstitus tõukub kohe riigipöörde järel käibe lastud väitest – mida sagedasti levitasid ka paguluses tegutsenud autorid –, et riigipöörde tegi võimalikuks vabadussõjalaste koostatud ja väga autoritaarset valitsemist võimaldav 1933. aasta põhiseadus.⁸⁰

Selle probleemi lahendamiseks on käesolevas doktoritöös võetud detailsema tähelepanu alla riigi juhtkonna tegevus riigipöörde läbiviimisel ja enda võimu kindlustamisel: üleriigilise kaitseseisukorra kehtestamine ja hilisem pikendamine, 1934. aasta aprillis toimuma pidanud riigivanema ja Riigikogu 6. koosseisu valimiste edasilükkamine, kodanike põhiõiguste piiramine ja riigieelarve kinnitamine. Peamiselt on analüüsitud seda, kas tollane õigusruum võimaldas võimu kontsentreerimist väikese grupi isikute kätte ja demokraatliku protsessi katkestamist pikemaks ajaks või pidid riigipöörjad selleks rikkuma seadusi. Ja kui riigi juhtkonna sammud olid põhimõtteliselt juriidiliselt lubatavad, siis kas nende astumine oli ka faktiliste asjaoludega põhjendatav.

2. Autoritaarkorra funktsioneerimine kuni aastani 1940

Selle teema raames on keskendutud kahele probleemile, mis olid autoritaarkorra toimimise seisukohast kõige olulisemad: 1937. aasta põhiseaduse koostamisele ja riigi valitsemisele kaitseseisukorra kehtimise tingimustes.

1937. aasta põhiseadusega seoses on käesoleva doktoritöö raames peamiselt keskendutud põhiseaduse koostamise protsessile: idee evolutsioonile Pätsi ja tema liitlaste seas, 1936. aasta rahvahääletuse ja Rahvuskogu valimiste korraldamisele ning 1937. aasta põhiseaduse vastuvõtmisele. Üksnes väiksemas mahus pööratakse tähelepanu Rahvuskogu sisulisele tööle põhiseaduse eelnõu menetlemisel. Sellise lähenemise põhjuseks on asjaolu, et Rahvuskogu roll oligi põhiseaduse koostamise protsessis väiksem, võrreldes Pätsi ja tema lähemate võitluskaaslaste tegevusega. Olulisel kohal on siingi küsimus, mil määral järgiti

---

⁸⁰ Näiteks olevat Päts seda vahetult riigipöörde järel väitnud tuntud Tartu advokaadile ja seltskonnategelasele Oskar Rütlile. Vt Oskar Rütli, *Mälestusi ühe eesti sugupõlve tööst ja võitlusist (1871–1949)*, Tallinn, 2010, lk 369.

põhiseaduse muutmise protsessis kehtivaid õigusnorme, mis ettevõtetust oli tegelikult õigusvastane ning kuidas riigi juhtkond toimunud põhjendas.

Kaitseseisukorra küsimuses on fookuses selle mõju Eesti valitsemisele aastatel 1920–1934, tähtsus 1934. aasta riigipöördes ja kasutamine igapäevase valitsemise vahendina aastatel 1934–1940. Analüüsitakse ka kaitseseisukorra regulatsiooni erinevates põhiseadustes ja kaitseseisukorra seaduste redaktsioonides fookusega 1938. aasta kaitseseisukorra seadusele ning pööratakse tähelepanu kaitseseisukorra abil valitsemise lõpetamise ja demokraatia taastamise väljavaatele. Lühidalt juhitakse tähelepanu sellele, millist mõju avaldas kaitseseisukorra jätkuv kehtimine Nõukogude võimu kehtestamisele Eestis 1940. aastal.

Mõlema teema raames analüüsitakse ka opositsiooni tegevust ning antakse hinnang selle tulemuslikkusele.

3. Välisriikide diplomaadid Eestis ja Eesti 1930. aastate sisepoliitika

Peamiselt 1934. aasta riigipöörde, aga ka 1937. aasta põhiseaduse koostamise uurimisel pööratakse tähelepanu mitme Eesti jaoks olulise välisriigi Tallinnas resideerinud diplomaatide seisukohtadele toimunu kohta, mida nad edastasid enda kodumaale. Kuigi 1934. aasta 12. märtsil toimunud sündmuste kontekstis on seda teemat teatavas ulatuses juba uuritud, keskendutakse käesoleva doktoritöö raames suurema arvu riikide – Ühendkuningriigi, Nõukogude Liidu, Saksamaa, Soome, Rootsi ja Läti – näidetele. Süstemaatiliselt püütakse ka välja selgitada, kelle käest välisriikide diplomaadid Eestis infot hankisid ning kas diplomaatide informeeritus oli piisav objektiivse seisukoha kujundamiseks 12. märtsil 1934 alguse saanud riigipöörde ja selle järelmite kohta. Samuti uuritakse, kuidas avaldasid 1934. aasta riigipööre ja autoritaarkorra kehtestamine mõju nende riikide suhetele Eestiga kuni 1940. aastani ning millistest kaalutlustest välisriigid enda Eesti-suunalise poliitika kujundamisel lähtusid.

4. Eesti 1930. aastate sisepoliitika uurimine paguluses

Doktoritöö koostamise raames keskendutakse ka teemale, kuidas kirjeldati paguluses ilmunud teostes Eesti 1930. aastate sisepoliitika murrangulisi sündmusi. Väljaspool Eestit 1940.–1980. aastatel eesti autorite poolt avaldatud teostes esitatud seisukohti analüüsitakse seoses järgmiste küsimustega: 1) hinnang sisepoliitilisele olukorrale 1930. aastate alguses (sisepoliitilise kriisi puhkemise põhjused); 2) hinnang vabadussõjalaste liikumise kohta; 3) 1934. aasta riigipöörde põhjused ja valitsuse tegevuse seaduslikkuse küsimus; 4) aastatel 1934–1937 teostatud sisepoliitilised reformid (sealhulgas 1937. aasta põhiseaduse koostamine) ning 5) aastad 1938–1940 (sealhulgas demokraatliku riigivalitsemise taastamise perspektiiv). Teaduskriteeriumitele vastavate uurimuste kõrval analüüsitakse hoopis laiemas käsitluste ringis avaldatud seisukohti. Samuti kirjeldatakse pagulaskonnas toimunud arutelusid 1930. aastate Eesti sisepoliitika uurimise ja kujutamise üle, mis sisaldasid ka üleskutseid enesetsensuuriks ja kriitikat autorite suhtes, kes ei soovinud seda printsiipi järgida.

1930. aastate Eesti sisepoliitika kesksete teemade käsitlemise analüüs 1940.–1980. aastatel paguluses ei ole taandatav lihtsalt üheks historiograafia perioodiks.

Paguluses avaldasid alles hiljutiste sündmuste kohta arvamust isikud, kes olid nendes vahetult osalenud või kellel olid toimunud värsked mälestused. Laiema autorite ringi poolt ja laiendatud tekstide valikus avaldatud seisukohtade analüüsimine on vajalik doktoritöö ühe uurimisülesande – demokraatia taastamise perspektiivi – lahendamiseks. See võimaldab juhtida tähelepanu paguluses pääsenud endiste tipp-poliitikute ja -riigiametnike sõnade ja tegude lahknemisele kodumaal kuni 1940. aastani ja hiljem paguluses ning samuti sellele, kuidas suhtuti paguluses poliitiliste ideede vabasse konkurentsi ning kui politiseeritud (kaasaegsete sõnul – vabadusvõitluse huvides) oli 1930. aastate sisepoliitika uurimine.⁸¹

---

⁸¹ Näiteks Klesment väitis 1948. aastal paguluses, et Eesti kuulub vabasse demokraatlikku läänemaailma, ja mõistis hukka autoritaarsuse ning propageeris demokraatlikku valitsemist ja vaba organiseerumist, kuigi oli eelmisel kümnendil olnud olulisel positsioonil võimuhierarias, mis esindas täpselt vastupidiseid väärtusi ja mille kujundamises ta oli osalenud. Johannes Klesment, „Riiklik tegevus ei tohi katkeda”, *Eesti Rahvusnõukogu Toimetised*, 1948, 1, lk 10.

ALLIKAD JA METOODIKA

Allikad

Käesoleva doktoritöö raames tehtud uurimistöö peamised allikad on Eesti Rahvusarhiivis säilitatavad Eesti riigiasutuste dokumendid, publitseeritud õigusaktid ja dokumendid, sealhulgas Eesti seadusandlike kogude koosolekute stenogrammid, ning ajakirjandus. Vähemal määral on kasutatud teiste riikide arhiivides säilitatavaid dokumente ning uuritavates sündmustes osalenute päevikuid ja mälestusi. Järgnevalt on neist allikatest loetletud ja iseloomustatud kõige olulisemaid.

Arhiiviallikad

Riigikogu 1.–5. koosseisu arhiivifondist on kasutatud 5. koosseisu juhatuse ja komisjonide koosolekute stenogramme ning seaduseelnõude menetlemist, kaitseisukorra kehtestamist ja riigieelarve kinnitamist kajastavaid dokumente. Samuti on kasutatud Riigikogu 5. koosseisu juhatuse kirjavahetust riigivanema ja valitsusega, mis on eriti oluline aastatel 1934–1937, pärast Riigikogu panemist „vaikivasse olekusse”.

Riigikogu 6. koosseisu arhiivifondist saab esile tõsta parlamendi komisjonide koosolekute protokolle, mis kajastavad seaduseelnõude menetlemist ja kaitseisukorra pikendamist saatnud arutelusid. Kuna erinevalt Riigikogu üldkoosoleku, Riigivolikogu või Riiginõukogu koosolekutest, mida võisid jälgida näiteks ajakirjanikud ja välisriikide diplomaadid, olid komisjonide koosolekud kõrvalistele isikutele suletud, arutati seal päevakohaseid küsimusi avatuma tekstiga. Ka eelistasid valitsusmeelse enamuse liikmed kuulata opositsiooni seisukohad ära pigem komisjonides.⁸² Opositsiooni seisukohtade ärakuulamine ei tähendanud enamasti nendega arvestamist.

Riigikantselei arhiivifondist on kasutatud peamiselt riigivanema kirjavahetust ja dekreedide vormis kehtestatud seaduste tekste koos seletuskirjadega. Seaduseelnõude seletuskirjad demonstreerivad autoritaarvõimu arusaamu ja põhjendusi elluviidava poliitika suhtes, kusjuures eriti ilmekalt illustreerib seda seaduste dekreedide vormis kehtestamise sisuliste põhjuste sage puudumine nende seletuskirjades.⁸³

---

⁸² Näiteks ütles välisminister Karl Selter riigivolikogu välis- ja riigikaitsekomisjoni koosolekul 25. mail 1939, kui päevakorras oli Eesti ja Saksamaa vaheline mittekallaletungileping ning arutati, kas kaasata aruteludesse ka Jaan Tõnisson, kes sellesse komisjoni ei kuulunud: „Arvan, et on parem, kui r[iigi]v[oli]k[ogu][iige]. Tõnisson oma seisukohti kannab ette komisjonile, selle asemel, et seda teha üldkoosolekul” (RA, ERA.84.1.1046, l. 11–11p).

⁸³ Nii 1933. aasta põhiseaduse § 60 lg 12 kui ka 1937. aasta põhiseaduse § 99 kohaselt pidi vastavalt kas riigivanema või presidendi poolt seaduse dekreedide korras kehtestamise eelduseks olema „edasilükkamatu riiklik vajadus”. Tihti niisugune vajadus seaduse seletuskirjast ei selgu.

Doktoritöö koostamiseks andsid olulist informatsiooni siseministeeriumi ja teiste sisejulgeoleku tagamisega seotud institutsioonide arhiivifondid. Nii siseministeeriumi, sisekaitseülevaate kui Politseialituse arhiivifondides leidub andmeid isikute ja organisatsioonide karistamise kohta tegevuse eest, mis loeti kehtivat korda ohustavaks. Siseministeeriumi fondis säilitatakse ka dokumente ministeeriumi valitsemisala reguleerivate seaduste väljatöötamise kohta ja Politseialituse arhiivis politseijuhi tegutsemisjuhiseid alluvatele politseiasutustele. Poliitilise Politsei komissari Tallinnas arhiivifondist on uurimistöös kasutatud ettekandeid elanike meelsuse ja poliitiliste organisatsioonide tegevuse jälgimise kohta. Poliitilise Politsei dokumendid on kahjuks säilinud vaid osaliselt. Kõige olulisemas regioonis – Tallinnas – on Poliitilise Politsei ametnike ettekanded ja nende põhjal koostatud koondettekanded elanike meelsuse kohta, mis tihti sisaldasid infokilde opositsiooni tegevusest ja valitsuse vastutegevusest, säilinud vaid 1939. aasta märtsi lõpuni.⁸⁴ Poliitiliste vastaste, kelle hulka loeti nii vabadussõjalased kui vähemalt 1930. aastate teisel poolel ka Jaan Tõnisson, tegevuse jälgimist puudutavad dokumendid on hävitatud täielikult.⁸⁵

Vaid osaliselt on säilinud ka Propaganda Talituse⁸⁶ dokumendid. Seejuures puuduvad andmed käesoleva doktoritöö seisukohast kõige tundlikuma valdkonna kohta: ajakirjandusele edastatud juhtnõõridest selle kohta, millist informatsiooni väljaanded ei tohi avaldada.⁸⁷ Samas on aastatest 1935–1940 säilinud palju toimekuid pealkirjaga „Ajakirjandusele antud informatsioonid”, mis sisaldavad ajalehtedele kohustuslikuks avaldamiseks saadetud materjale.⁸⁸

Vähemalt ühe artikli kirjutamise muutis keerulisemaks asjaolu, et välisministeeriumi ja mitme olulise Eesti saatkonna dokumendid ei ole terviklikult

---

⁸⁴ Kõige viimane säilinud toimik pealkirjaga „Komissaride, assistentide ja agentide ettekanded ja aruanded sisepoliitilise olukorra kohta” pärineb perioodist 1.04.1938 – 1.04.1939, RA, ERA.949.1.37.

⁸⁵ Spetsiifiliselt vabadussõjalaste tegevuse kohta koguti infot veel vähemalt 1937. aasta teisel poolel (vt RA, ERA.947.1.133). Poliitilise politsei Tartu jaoskonna salajaste dokumentide loetelus (RA, ERA.952.2.79) mainitakse 1930. aastate lõpus „J. Tõnissoni kausta” olemasolu, kuid see Tõnissoni toimik ei ole säilinud. Poliitilise politsei dokumentide hävitamise kohta aastatel 1939–1940 vt ka Reigo Rosenthal, Marko Tamming, *Sõda enne sõda: Nõukogude eriteenistuste tegevusest Eestis kuni 1940. aastani*, Tallinn, 2013, lk 59.

⁸⁶ See 1934. aasta 26. septembril Pätsi dekreediga kehtestatud seaduse alusel loodud asutus kandis oma eksisteerimise ajal kolme nime ja asus riigiasutuste hierarhias erinevatel positsioonidel: Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talitus siseministeeriumi alluvuses (1934–1935); Riiklik Propaganda Talitus peaministri alluvuses (1935–1940) ning Informatsiooni Keskus valitsuse alluvuses (1940). Käesolevas tekstis on seda asutust läbivalt nimetatud Propaganda Talituseks. Asutuse kohta vt Laura Vaan, *Propagandatalitus Eesti Vabariigis autoritaarsel ajajärgul: Magistritöö*, Tartu, 2005, lk 21, 22, 24.

⁸⁷ Et Propaganda Talitus ajalehtede toimetustega sellel teemal igapäevaselt suhtles, selgub mitme talituses töötanud isiku mälestustest: Andrus Roolaht, *Nii see oli ... Kroonika ühest unustuseliiva maetud ajastust*, Tallinn, 1990, lk 113, 130; Arno Raag, *Kõuepilvede saatel*, Tallinn, 2010, lk 143, 185.

⁸⁸ RA, ERA.1093.1.125 – ERA.1093.1.145.

säilinud.⁸⁹ Need dokumendid oleksid võimaldanud palju üksikasjalikumalt analüüsida ministeeriumi ja saatkondade tegevust ning välisriikidele edastatud informatsiooni Eestis toimuva kohta 1934. aasta riigipöörde eel, ajal ja järel.

Lisaks Eesti Rahvusarhiivi kogudele kasutati mitme artikli koostamiseks ka välisriikide arhiivides säilitatavaid dokumente. Kõige olulisemad neist on Vene Föderatsiooni Välispoliitika Arhiivis ja Ühendkuningriigi Rahvusarhiivis säilitatavad nende riikide Eestis tegutsenud diplomaatiliste esinduste dokumendid, peamiselt riikide pealinnadesse saadetud ettekanded Eestis toimunu kohta.⁹⁰ Vaid Nõukogude Liidu Tallinna saatkonna puhul oli võimalik kasutada saadiku päevikut, kuid kahjuks ei ole ka see uurijatele kättesaadav täies mahus.

Publitseeritud allikad

Kuna mitme doktoritöö raames kirjutatud artikli keskmes on 1930. aastate Eesti sisepoliitiliste protsessidega seotud õiguslikud aspektid, siis on doktoritöö üheks peamiseks allikaks *Riigi Teatajas* avaldatud Eesti Vabariigi põhiseaduse, teise seaduste ja määruste eri redaktsioonide tekstid ning alamad aktid, sealhulgas riigivanema, kaitsevägede ülemjuhataja, ministrite ning sisekaitseülema otsused ja sundmäärused.⁹¹ *Riigi Teatajas* avaldatud õigusaktide põhjal on võimalik luua detailne pilt sellest, kuidas toimus autoritaarkorra kehtestamine, demokraatliku valitsemiskorralduse likvideerimine ja opositsiooni tasalülitamine alates 12. märtsist 1934, ning samuti sellest, kuidas Päts presidendina kinnitas 1940. aasta suvel Varese valitsuse koostatud Eesti riiklust hävitavad otsused ja milline funktsioon Nõukogude korra kehtestamisel Eestis oli kehtival kaitseisukorral (lihtsalt on tuvastatavad otsused, mis tehti kaitseisukorra seaduse alusel).

Teine oluline liik publitseeritud allikaid on põhiseaduse ja seaduste koostamist, vastuvõtmist ja rakendamist kajastavad Riigikogu 5. ja 6. koosseisu ning Rahvuskogu täiskogu ja kodade koosolekute stenogrammid. Seadusandlike kogude stenogrammid kajastavad eri poliitiliste jõudude seisukohti olulisemates

---

⁸⁹ Ilmjärve andmetel anti pärast Molotovi-Ribbentropi pakti sõlmimist Eesti saatkondadele Moskvas, Riias ja Helsingis käsk hävitada Eesti riigi mainet kahjustada võivad dokumendid. Ka välisministeeriumi keskasutuse ja Berliinis asunud saatkonna dokumendid on säilinud vaid osaliselt. Vt Magnus Ilmjärv, *Hääletu alistumine*, 2010, lk 29.

⁹⁰ Ühendkuningriigi Rahvusarhiivis säilitatakse ka Saksamaa uuritava perioodi välissuhtlust kajastavaid trofeedokumente.

⁹¹ Seadustest tuleb mainida eelkõige kaitseisukorra seaduse 1930. aasta redaktsiooni, aga ka sinna alates 12. märtsist 1934 Pätsi dekreetidega tehtud arvukaid muudatusi, mis iseloomustasid autoritaarreežiimi vastava hetke vajadusi. Samuti kõiki teisi peamiselt Pätsi dekreetidega aastatel 1934–1940 kehtestatud seadusi, mis olid suunatud autoritaarreežiimi püsimise kindlustamisele. Näiteks Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talituse seadus, Rahvuskogu kokkukutsumiseks vajalikud seadused ja Rahvuskogu poolt heaks kiidetud õigusaktid, 1938. aasta kevadel vahetult enne Riigikogu 6. koosseisu töö algust dekreediga kehtestatud suurem hulk nn põhiõiguste teostamisega seotud seadusi: kaitseisukorra seadus, trükiseadus, koosolekute seadus, ühingute ja nende liitude seadus jne. Neile lisandusid seaduste alusel antud kaitsevägede ülemjuhataja, sisekaitse ülema ja ministrite otsused ja (sund)määrused, mis reguleerisid üksikküsimusi: erakondade tegevuse peatamist, poliitiliste vastaste karistamist, ajakirjandusväljaannete sulgemist jms.

1930. aastate Eesti sisepoliitilistes küsimustes, sealhulgas Riigikogus peetud arutelusid kaitseseisukorra kehtestamise ja pikendamise kohta alates 12. märtsist 1934 kuni 1939. aasta sügiseni, välja arvatud perioodil 1934. aasta sügisest kuni 1938. aasta kevadeni, kui Riigikogu ei kogunenud istungitele, ning Rahvuskogu tegevust 1937. aasta põhiseaduse koostamisel.

Olulised on ka uuritavates sündmustes osalenute mälestused ja päevikud. Uuritaval perioodil Eestit juhtinud kõige mõjukamatest riigitegelastest ei ole kahjuks keegi endast mälestusi ega päevikut maha jätnud. Kõige tuntum säilinud päevikutest on ajakirjaniku ja ühiskonnategelase, Pätsi režiimi toetaja Eduard Laamani päevik. Laaman oli lähedastes sidemetes kogu tollase Eesti poliitilise eliidiga ja seega on tema päevik üks kõige olulisemaid sündmuste kaasaegseid vaateid riigi juhtkonna ning ka opositsiooni tegevusele ja seisukohtadele. Laamani päevik katab küll terve uuritava kümnendi, kuid näiteks aastate 1933 ja 1934 sündmustest on ta kirjutanud väga napisõnaliselt.⁹²

Ajakirjandus

Olulised doktoritöö raames koostatud artiklite allikad on 1930. aastate Eesti ajakirjandusväljaanded, peamiselt suuremad üleriigilise levikuga päevalehed⁹³ ning ajakirjad⁹⁴. Alates 1934. aasta riigipöördest oli ajalehtedes avaldatu olulisel määral riigi juhtkonna kontrolli all; eri väljaannete sisu oli muutunud sarnasemaks, kuna nad olid kohustatud avaldama ametlikke (pressi)teateid, ning kriitika valitsuse vastu oli vähendatud miinimumini. Seega saab päevalehtedes avaldatut kasutada peamiselt faktilise info allikana riigi tippjuhtkonna kavatsuste ja riigiasutuste tegevuse kohta. Ajakirjad avaldasid pikemaid teaduslikke või publitsistlikke kirjutisi, milles üritati põhjalikumalt analüüsida 1930. aastate Eestis toimuvaid ühiskondlikke protsesse. Artikli tarbeks, milles analüüsitakse 1930. aastate Eesti sisepoliitika uurimist paguluses, on märksõnaotsingute abil läbi töötatud ka 1940.–1980. aastatel ilmunud olulisemad väliseesti ajalehed⁹⁵. Enamik neist väljaannetest on digiteeritud ja juurdepääsetavad Rahvusraamatukogu kasutajakeskkonna DIGAR⁹⁶ kaudu.

---

⁹² Vt „Meie vastus. Eduard Laamani päevik 1922–1940, VI”, *Akadeemia*, 2003, 12, lk 2766–2771.

⁹³ Peamiselt *Päevaleht* ja *Uus Eesti*, väiksemal määral ka *Vaba Maa*, *Postimees* jt.

⁹⁴ Peamiselt *Akadeemia*, *ERK* ja *Õigus*.

⁹⁵ *Stockholms-Tidningen Eestlastele*, *Välis-Eesti*, *Teataja* (kõik Rootsi), *Vaba Eesti Sõna* (USA) jt.

⁹⁶ <<https://www.digar.ee/>>.

Metoodika ja allikakriitika

Doktoritöö koostamisel on kasutatud võrdlev-analüüsivat allikakriitilist meetodit. Nii algallikate kui varem avaldatud uurimuste puhul tuleb uurimisteema vastuolulisust – uuritava režiimi ebademokraatlikku olemust ja sellele eri aegadel antud erinevaid hinnanguid – silmas pidades arvestada dokumentide koostamise ja uurimuste kirjutamise aega ja konteksti ning võimaluse korral võrrelda ja valideerida neis esitatud andmeid ja seisukohti teiste dokumentide ja teostatud uurimuste kaudu, arvestades samuti viimaste koostamise aega ja konteksti.

Kuigi käesolev doktoritöö katab perioodi 1930. aastate esimesest poolest kuni iseseisvuse hävinguni 1940. aastal ning analüüsib peamiselt Eesti riigi juhtkonna ja vähem opositsiooni tegevust, ei ole selle eesmärk esitada alternatiivseid arengustsenaariume ega teha järeldusi selle kohta, kuidas teised valikud, mis ei oleks toonud kaasa demokraatliku riigivalitsemise likvideerimist 1930. aastatel või mis oleksid sisaldanud demokraatia taastamist, oleksid võinud mõjutada Eesti edasist saatust. See aga ei tähenda, et riigi tollase juhtkonna vigadele ei tohiks sündmuste kaasaja olusid arvesse võttes tähelepanu juhtida ja neid argumenteeritult kritiseerida. Sellesse valdkonda kuulub näiteks järeldus, et alates 1934. aastast autoritaarrežiimi kehtestamise ja toimimise üheks olulisemaks alustalaks kujunenud kaitseseisukord ning võimu olulist kontsentreerumist presidendi kätte võimaldanud 1937. aasta põhiseadus lihtsustasid sovetide jaoks märkimisväärselt Eesti iseseisvuse hävitamist 1940. aastal.⁹⁷

Arhiivimaterjalide puhul tuleb silmas pidada, et 1930. aastate murrangulistest sündmustest teame peamiselt vaid riigipöörde teostajate juhitud ja kontrollitud riigiaparaadi ehk võitjate vaadet esitavate dokumentide kaudu. Kuid sealgi esinevad lüngad. Valitsuse koosolekute protokollid on tavaliselt – nii enne kui pärast 1934. aasta riigipööret – väheinformatiivsed, kajastades vaid osalejaid, päevakorda ja vastuvõetud otsuseid, kuid mitte neid saatnud arutelu sisu. Selles seisneb valitsuse koosolekute protokollide oluline erinevus Riigikogu ja selle komisjonide koosolekute protokollidest ja stenogrammidest. Väide valitsuse koosolekute protokollide napolisõnalisuse kohta kehtib ka 12. märtsil 1934 peetud koosoleku kohta, millel anti üleriigilise kaitseseisukorra kehtestamisega formaalselt start riigipöördele, kuigi sisuliselt olid politsei ja relvajõud selleks hetkeks oma tegevust juba alustanud. Valitsuse 13. märtsi koosolekust on teada vaid selle toimumise fakt ja osalejad, kuid mitte päevakord ega tehtud otsused. Sama kordus 1940. aasta suvel. 16. juunil 1940, kui Nõukogude Liit esitas Eestile ultimaatum, toimunud kahe valitsuse koosoleku protokollid on kirjutatud osalejate nimede järele üksnes: „Arutati jooksvaid küsimusi, otsuseid ei tehtud.”⁹⁸ Tegelikelt arut-

---

⁹⁷ Peeter Kenkmann, „„Universaalne valitsemisvahend“: kaitseseisukord Eesti Vabariigis aastatel 1938–1940”, lk 35–36.

⁹⁸ RA, ERA.31.2.293, l. 658–660; RA, ERA.31.2.936, l. 2; RA, ERA.31.2.937, l. 2.

eludest nendel 1934. ja 1940. aastal peetud valitsuse koosolekutel on teada vaid osalejate mälestuste või kolmandatele isikutele antud kommentaaride kaudu.⁹⁹

Opositsiooni kohta on allikmaterjale säilinud piiratult ning peamiselt kajastavad need opositsiooni jälitamist ja represseerimist; veelgi vähem on dokumente, mis käsitlevad opositsiooni tegevust nende endi vaatenurgast. Kuna mitmest olulisest sündmusest ei ole üldse säilinud dokumente või vähemalt detailseid andmeid, siis on neist teada vaid kohalviibijate kirjelduste või nende poolt kolmandatele isikutele räägitu kaudu. Kõik need allikad võivad olla ebatäpsed, puudulikud või teadlikult kallutatud.

Politseiametnike ettekanded elanikkonna meelsuse ja opositsiooni tegevuse kohta ning nende põhjal koostatud koondettekanded sisaldavad vaid piiratud arvu politseinike poolt suunatavate ja neist sõltuvate informaatorite vaadet, mis ei esinda objektiivselt ja representatiivselt kogu ühiskonna hoiakuid. Välisriikide diplomaadid roteerusid enda päritoluriigi välisministeeriumi ja erinevate lähetuskohtade vahel ega olnud alati detailselt kursis Eesti sisepoliitiliste oludega. Ka nemad saatsid enda riikide pealinnadesse Eesti kohta ettekandeid, mis kajastasid piiratud arvu vestluspartnerite või tsenseeritud ajakirjanduse vaadet.¹⁰⁰

Päevikute ja mälestuste puhul tuleb meeles pidada, et need väljendavad autorite subjektiivset vaadet toimunule ja eneseõigustust, mälestustes võivad kirjeldatavad sündmused olla kirja pandud palju aega hiljem ja selektiivselt. Juba viidatud Laamani päevaraamatu sissekannetes kirjeldatakse Eesti juhtivate poliitikategelaste, sealhulgas Pätsi, Eenpalu, Uluotsa ja Mihkel Punga poolt eravestlustes esitatud seisukohti aastatest 1938–1939, milles viimased muu hulgas avaldasid arvamust kaitseseisukorra järjekordse pikendamise vastu ning toetasid teatud ulatuses demokraatia taastamist.¹⁰¹ Sellest hoolimata ei saanud see kunagi teoks ja seega ei saa ka usaldada tollase riigi juhtkonna lubadusi demokraatia taastamise kohta. Samasugust kallutatust esindab ka näiteks Elmar

---

⁹⁹ Näiteks väitis ka muidu Eesti poliitika telgitagustega hästi kursis olev Läti saadik Tallinnas Roberts Liepiņš 16. märtsil 1934 Riiga saadetud ettekandes 12. märtsil 1934 toimunud valitsuse koosoleku kohta, et ministreid ei olnud riigipöörde ettevalmistamisest eelnevalt teavitatud. Neil olevat olnud kahtlusi olukorra tõsiduse suhtes, mis nõuaks üleriigilise kaitseseisukorra kehtestamist, kuid lõpuks nad siiski andsid selleks nõusoleku. Jaak Valge, *Eesti parlament 1917–1940*, lk 442. 16. juunil 1940 toimunud valitsuse koosolekutel arutatust on teada vaid presidendi kantsleile ülema Elmar Tambeki mälestustest ja teistest analoogsetest allikatest, mille sisu on vastuoluline. Selle kohta vt Jüri Ant, Meelis Maripuu, „Iseseisvuse likvideerimine” – Enn Tarvel (peatoim.), *Sõja ja rahu vahel, II, Esimene punane aasta*, Tallinn, 2010, lk 86–89.

¹⁰⁰ Vt nt „hiljuti saabunud” Ühendkuningriigi Tallinna konsuli Wilfred Gallienne’i kommentaar 30. septembril 1935: Peeter Kenkmann, „1937. aasta põhiseadus – autoritaarse režiimi „reformimise” katse”, *Tuna: ajalookultuuri ajakiri*, 2013, 1, lk 76. Samuti on selgunud, et Tallinnas resideerinud diplomaatidel ei olnud kontakte vabadussõjalastega ja seega oli vastavate riikide pealinnadesse nende tegevuse kohta saadetud informatsioon tasakaalustamata: Peeter Kenkmann, „“No sensational disclosures”: foreign states and the establishment of an authoritarian regime in Estonia in 1934”, lk 11.

¹⁰¹ Nt „Meie vastus. Eduard Laamani päevik 1922–1940, X”, *Akadeemia*, 2004, 4, lk 900–901; „Meie vastus. Eduard Laamani päevik 1922–1940, XI”, *Akadeemia*, 2004, 5, lk 1191.

Tambek enda mälestustes, kui ta kirjeldab vabadussõjalaste liikumist ja enda hilisemat tööleasumist presidendi kantselei ülemana.¹⁰²

1930. aastatel Eesti ajakirjanduses avaldatut tuleb hinnata kriitiliselt kahel põhjusel. Enne 1934. aasta riigipööret ja ajakirjanduse võimude kontrolli alla võtmist oli suurem osa mõjukaid ajakirjandusväljaandeid seotud mõne erakonnaga ning esindas selle maailmavaadet ja poliitilisi huve. Riigipöörde käigus ja järel ning eriti pärast Propaganda Talituse loomist 1934. aasta septembris ja siseministri 18. detsembri 1934. aasta sundmäärust nr 19¹⁰³ kajastas ajakirjandus aga sündmusi valdavalt riigi juhtkonna vaatenurgast ja juhiste kohaselt. Avaldatud artiklite kontekstist oli mõnikord siiski võimalik välja lugeda kriitikat autoritaarkorra tegevuse vastu, kuid „nähtamatu” piiri ületamisel võis tagajärjeks olla väljaande karistamine.¹⁰⁴ Välisriikide meedia, sealhulgas tuntud Euroopa ajakirjandusväljaannete kättesaadavust võidi perioodiliselt piirata, kui nad avaldasid Eesti võimude seisukohast ebasoovitavat infot.¹⁰⁵

---

¹⁰² Elmar Tambek, *Tõus ja mõõn, I–II: mälestusi kodumaalt*, Tallinn, 2017, lk 115 jj (eriti lk 145–149).

¹⁰³ *Riigi Teataja* (edaspidi „RT”) 1934, 107, 845. Selle sundmääruse kohaselt olid ajakirjandusväljaanded kohustatud avaldama neile riigiasutuste poolt saadetud teadaandeid ja seletusi ning hoiduma riigi juhtkonna kritiseerimisest. Keelatud olid näiteks artiklid, mis „sisaldavad sihilikku lugupidamatuse avaldust” ja „sisaldavad riigiasutuste tegevuse väärhindamist või milles esineb otsitult mahategev toon”.

¹⁰⁴ Vt nt sisekaitse ülema arhiivifondist Eesti Riigiarhiivis (RA, ERA.852) sarjad „Trükitoodete konfiskeerimine ja vastutavate toimetajate karistamine” ning „Organisatsioonide ja ettevõtete sulgemine, neile uute juhatuste määramine ja nende sundvalitsemisele võtmine”. Ajakirja *Akadeemia* karistati Jaan Tõnissoni tegevust käsitleva artikli avaldamise pärast. Vt Peeter Kenkmann, „1937. aasta põhiseadus – autoritaarse režiimi „reformimise” katse”, lk 71. Õigusteadlased eelistasid „vaikiva ajastu” õigusakte teadustöodes analüüsida abstraktselt, mitte kõrvutades neid tegeliku eluga.

¹⁰⁵ Poliitilise Politsei komissari Tallinnas 1939. aasta septembrikuu tegevusaruande kohaselt oli siis keelatud ajalehtede *Helsingin Sanomat*, *Dagens Nyheter*, *Stockholms-Tidningen* ja *Svenska Dagbladet* Eestisse toomine: RA, ERA.949.1.31, l. 10–10p.

ARTIKLITE KOKKUVÕTE

Artiklis „Kas 1933. aasta põhiseadus lubas autoritaarset valitsemist?”¹⁰⁶ analüüsitakse, milline funktsioon oli 1934. aasta riigipöördes vabadussõjalaste koostatud ning 14.–16. oktoobril 1933 toimunud rahvahääletusel heaks kiidetud põhiseaduse muudatustel (1933. aasta põhiseadus). Hilisemad riigipöörde organiseerijad Päts ja Laidoner olid rahvahääletuse eel kutsunud kodanikke hääletama põhiseaduse muutmise poolt ning 15. märtsil 1934 Riigikogu ees esinedes ja üleriigilise kaitseisukorra kehtestamist põhjendades ei maininud Päts otseselt 1933. aasta põhiseadusest lähtuvat ohtu demokraatlikule riigivalitsemisele.

Vabadussõjalaste põhiseaduse süstemaatiline kritiseerimine väga autoritaarset valitsemist võimaldavate volitustega riigipea (riigivanema) institutsiooni loomise tõttu algas pärast 2. oktoobrit 1934, kui riigipöörjaid kritiseerinud enamusega Riigikogu erakorraline istungjärk oli Pätsi korraldust järgides oma töö lõpetanud ning parlament pandud „vaikivasse olekusse”. Selle daatumiga lõppes periood, mil Päts ja tema liitlased otsisid võimalust koostööks poliitiliste konkurentidega, et säilitada parlamentaarse demokraatia elemente. Loodud autoritaarreežiimi seadustamiseks hakkasid riigi juhtkond ja seda toetav meedia süvendatult levitama seisukohta, et 1933. aasta põhiseadus oli liiga autoritaarset presidendivõimu lubavana valitsemiseks ohtlik ja vajab veel kord muutmist. Nii kaasaegsete kui hilisemate uurijate hinnangud 1933. aasta põhiseaduse kohta on vastukäivad. Siinkirjutaja jaoks kõige olulisema võttis kokku õigusteadlane Eerik-Juhan Truuväli: vabadussõjalaste põhiseaduse kriitikud unustavad, kui sarnane oli see eelnenud rahvahääletustel läbi kukkunud kahe Riigikogus koostatud eelnõuga.¹⁰⁷ Seega ei olnud üksnes vabadussõjalased vastutavad suure võimuga riigivanema institutsiooni loomise eest, seda toetas tollases Riigikogus esindatud poliitiliste jõudude enamus, sealhulgas 1934. aasta riigipöörde organiseerijad.

Artikli peamisteks allikateks on *Riigi Teatajas* avaldatud õigusaktid: 1920. ja 1933. aasta põhiseadused, 1934. aastal kehtinud seadused, sealhulgas eriti kaitseisukorra seadus, ning riigipöördes osalenute – riigivanema, kaitseväge ülemjuhataja ja sisekaitse ülema – kehtestatud alamad õigusaktid: otsused ja sundmäärused; samuti riigiasutuste dokumendid, peamiselt Rahvusarhiivis säilitatavast Riigikogu fondist. Vähemal määral on kasutatud ka teiste riigiasutuste – Riigikantselei, Riigikohtu, sisekaitse ülema – arhiive.¹⁰⁸ Oluline allikas riigi juhtkonna seiskohtade kohta oli sündmuste kaasaegne ajakirjandus, peamiselt *Päevaleht*.

Artiklis kirjeldatakse lühidalt 1933. aasta põhiseaduse sisu ehk paragrahve, mida 1920. aasta põhiseaduses muudeti. Tähtsaim neist oli suurte volitustega riigivanema institutsiooni loomine. 1934. aasta riigipöörde kontekstis on oluline rõhutada, et kodanike põhiõiguste regulatsioonis muudatusi ei tehtud, endiselt

¹⁰⁶ Peeter Kenkmann, „Kas 1933. aasta põhiseadus lubas autoritaarset valitsemist?”, *Tuna: ajalookultuuri ajakiri*, 2009, 3, lk 42–49.

¹⁰⁷ Eerik-Juhan Truuväli (koost.), *Põhiseaduse teel*, Tallinn, 2008, lk 136.

¹⁰⁸ Vastavalt RA, ERA.80; RA, ERA.31; RA, ERA.1356; RA, ERA.927.

võis põhiõigusi piirata vaid kaitseseisukorra kehtestamise korral. Kaitseseisukorra väljakuulutamise õigus läks uues põhiseaduses valitsuselt riigivanemale, kuid otsuse pidi endiselt kinnitama Riigikogu. Riigikogu liikmete arv vähenes poole võrra ja riigivanem sai dekreedioiguse. Muutmata jäi põhiseaduse muutmise kord. Rahvahääletusel heaks kiidetud otsuse 2. osas sätestati, et riigivanema ja Riigikogu valimised pidid toimuma 100 päeva jooksul alates põhiseaduse jõustumisest, mis toimus 24. jaanuaril 1934.

Järgnevalt analüüsitakse artiklis õiguslikust vaatenurgast autoritaarrežiimi praktikat: kaitseseisukorra kehtestamist ja pikendamist, riigivanema ja Riigikogu valimiste edasilükkamist, poliitiliste õiguste piiramist, riigieelarve kinnitamist ning põhiseaduse veelkordse muutmise protsessi aastatel 1936–1937, s.o 1937. aasta põhiseaduse koostamist.

Artiklis jõutakse järeldusele, et kuigi 1933. aasta põhiseadus tõi kaasa täitevõimu tugevnemise võrreldes 1920. aasta põhiseadusega, oli sellel väga väike seos 12. märtsil 1934 alguse saanud sündmustega. Ühelt poolt tuginesid riigipöörjad eesotsas Pätsiga õigusnormidele, mis sisaldasid juba 1920. aasta põhiseaduses või läbisid 1933. aastal üksnes vormilisi muudatusi, näiteks kodanike põhiõigused ja kaitseseisukorra kehtestamine.¹⁰⁹ Teiselt poolt rikkusid riigipöörjad mitmeid põhiseaduse norme, näiteks seoses kaitseseisukorra pikendamisega septembris 1934, andmata Riigikogule võimalust selle kohta seisukohta võtta, seoses riigieelarve kinnitamisega 1935. aastal riigivanema dekreediga ilma Riigikogu otsuseta või seoses aastatel 1936–1937 põhiseaduse muutmisega kehtivat põhiseaduse muutmise korda rikkudes. Samuti tõlgendasid riigipöörjad kehtivaid õigusnorme väga loominguliselt ja endale kasulikult, näiteks seoses poliitiliste õiguste piiramisega või 1934. aasta aprillis toimuma pidanud valimiste edasilükkamisega, mis võisid ajutiste piirangutena olla õiguslikult võimalikud (kuigi vaieldavad), kuid tähendasid praktikas aastatepikkust ebademokraatlikku valitsemist ja lõplikku loobumist mitmest põhiõigusest, nagu sõnavabadus ja organiseerumisvabadus.¹¹⁰ Seega oli vabadussõjalaste koostatud 1933. aasta põhiseadusel 1934. aasta riigipöördega pigem tagasihoidlik seos. Paljud valitsuse poolt 12. märtsil ja selle järel astunud sammud enda võimu kindlustamiseks, näiteks kodanike põhiõiguste piiramine, mida tehti kaitseseisukorra seaduse alusel, samuti veelkordne põhiseaduse muutmine,¹¹¹ oleksid olnud teostatavad ka

---

¹⁰⁹ Kaitseseisukorra seaduse riigipöörde ajal kehtinud redaktsiooni oli Riigikogu vastu võtnud juba 1930. aastal: RT 1930, nr 61, art 423.

¹¹⁰ 1934. aasta riigipöörde teostamisel ja autoritaarkorra kehtestamisel kasutatud õigusnormide veelgi detailsema analüüsi, mis käesoleva artikli järeldusi ei vaidlusta, vaid täpsustab ja arendab edasi, on autor kirjutanud Tartu Ülikooli õigusteaduskonna professori Marju Luts-Sootaki koostatava kogumiku *Põhiseaduse kommenteeritud väljaanne, ülevaade Eesti Vabariigi Põhiseaduse kujunemise ajaloost* (tööpealkiri) peatükkidesse 5.2. „Riigipöörde õiguslik raamistik ja uue režiimi kindlustamine” ning 5.3. „Valitsemispraktika” (ilmumisel, käsikiri autori valduses).

¹¹¹ Päts oli eri variatsioonides ideed kutsuda põhiseaduse muutmiseks kokku kahekojaline rahva esinduskogu ning kiita põhiseadus heaks ilma rahvahääletuseta propageerinud

1920. aasta põhiseaduse edasi kehtides (seda rikkudes). Seega ei saa tuletada põhjuslikku seost vabadussõjalaste koostatud 1933. aasta põhiseaduse ning 1934. aasta riigipöörde ja autoritaarkorra kehtestamise vahele.

Artikkel „1937. aasta põhiseadus – autoritaarse režiimi „reformimise” katse”¹¹² järgneb mõtteliselt esimesele artiklile ning jätkab Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise problemaatika käsitlemist. Artikkel keskendub järgmistele teemadele: riigi juhtkonna selgitused põhiseaduse veelkordse muutmise vajalikkuse kohta alates 1934. aasta oktoobrist, põhiseaduse muutmise küsimuses 1936. aastal korraldatud rahvahääletus ja Rahvuskogu valimised, opositsiooni seisukohad ja tegevus põhiseaduse muutmise käigus ning põhiseaduse jõustamine. Läbivalt analüüsitakse küsimust, mil määral olid riigi juhtkonna sammud 1937. aasta põhiseaduse koostamise eri etappidel kooskõlas kehtivate õigusnormidega. Kuna Rahvuskogu roll uue põhiseaduse väljatöötamise protsessis oli teisejärguline, pööratakse artiklis selles eriülesandega (ajutises) rahvaesinduses toimunud debattidele minimaalset tähelepanu.

Käsitluse peamised allikad on Rahvusarhiivis säilitatavad Riigikantselei, Propaganda Talituse ja politseiasutuste fondid¹¹³, samuti Riigikogu 5. koosseisu ja Rahvuskogu koosolekute publitseeritud stenogrammid¹¹⁴ ning *Riigi Teatajas* avaldatud õigusaktid¹¹⁵. Riigi juhtkonna tegevuse ja seisukohtade kohta leidub olulist informatsiooni ka sündmuste kaasaegses ajakirjanduses (*Postimees*, *Päevaleht*) ning sündmustes vahetult osalenud ajakirjaniku ja ühiskonnategelase Eduard Laamani päevaraamatus.¹¹⁶ Välisriikide diplomaatide vaade toimunule põhineb Ühendkuningriigi Rahvusarhiivis ja Vene Föderatsiooni Välispoliitika Arhiivis säilitatavatel vastavate riikide Eestis asunud diplomaatiliste esinduste dokumentidel.¹¹⁷

1937. aasta põhiseaduse koostamist on seni uuritud väga piiratud mahus. Autorite kollektiivi poolt põhiseaduse valmimise tähistamiseks välja antud kogumik „Põhiseadus ja Rahvuskogu”¹¹⁸ on küll kõige põhjalikum käsitlus, kuid

---

vabadussõjalaste juhtidele juba 1932.–1933. aastal, kuid viimased lükkasid need ettepanekud tagasi: Eduard Laaman, „Põhiseaduse kriisi arenemine 1928–1933”, lk 40; RA, ERA.1.7.90, l. 64p–65, 78.

¹¹² Peeter Kenkmann, „1937. aasta põhiseadus – autoritaarse režiimi „reformimise” katse”, *Tuna: ajalookultuuri ajakiri*, 2013, 1, lk 70–89.

¹¹³ Vastavalt RA, ERA.31; RA, ERA.1093; RA, ERA.852; RA, ERA.949.

¹¹⁴ Riigikogu 5. koosseisu 28. septembrist 2. oktoobrini 1934 toimunud erakorralise istungjärgu stenogramm ning Rahvuskogu rakendamist ja töö lõpetamist puudutavate koosolekute stenogrammid (vastavalt arutelud selle üle, mis võtta Rahvuskogu töö aluseks, ning uue põhiseaduse heakskiitmine).

¹¹⁵ 1920., 1933. aasta ja 1937. aasta põhiseadus, kaitseseisukorra seadus, Rahvuskogu kokkukutsumiseks vajalikud seadused, Rahvuskogu poolt heaks kiidetud seadused, riigivanema ja teiste autoritaarkorra tippfunktsionääride otsused ja määrused, 1936. aasta rahvahääletuse ja Rahvuskogu valimise tulemused.

¹¹⁶ „Meie vastus. Eduard Laamani päevik 1922–1940”, *Akadeemia*, 2003, 7 – 2004, 10.

¹¹⁷ Vastavalt TNA FO 371 ja ABII PΦ 05.

¹¹⁸ Artur Mägi jt (toim.), *Põhiseadus ja Rahvuskogu*, Tallinn, 1937.

kindlasti mitte objektiivne, kuna väljendab valdavalt põhiseaduse muutmise algatajate ja läbiviijate seisukohti.

Artiklis nenditakse, et Päts oli propageerinud täitevvõimu tugevdamist, peamiselt suure võimuga riigipea institutsiooni loomise kaudu, juba 1920. aastatel ning koos Laidoneriga toetasid nad 1933. aasta sügisel toimunud rahvahääletusel vabadussõjalaste koostatud põhiseaduse eelnõu. Seega oli taganemine 1933. aasta põhiseaduse lõplikust elluviimisest pärast 1934. aasta riigipööret neile vajalik vaid enda võimu säilitamiseks.¹¹⁹ 1935./1936. aasta vahetusel peetud kõnes teatas Päts kavatsusest korraldada rahvahääletus Rahvuskogu kokkukutsumise üle, kes parandaks olemasolevat või töötaks välja uue põhiseaduse. Edasi järgnes kehtiva põhiseaduse ja seaduste rikkumiste jada: Pätsi poolt pakutud teed põhiseaduse muutmiseks – kutsuda kokku Rahvuskogu, mis töötaks välja uue põhiseaduse – ei näinud kehtiv põhiseadus ette, riigivanemal ei olnud rahvahääletuse algatamise õigust, ei järgitud rahvahääletuse toimingute tähtaegu ja Päts kehtestas dekreediga erilise Rahvuskogu-teemalist rahvahääletust reguleeriva seaduse, kuigi põhiseadus keelas valimisi ja rahvahääletusi puudutavate seaduste muutmise dekreediga. Samuti ei toimunud pärast põhiseaduse eelnõu väljatöötamist 1937. aastal rahvahääletust selle heakskiitmiseks.¹²⁰

Otsestele rikkumistele lisandusid võimude poolt tehtud takistused opositsiooni seisukohtade tutvustamise suhtes nii 1936. aasta veebruaris toimunud rahvahääletuse kui ka sama aasta detsembris toimunud Rahvuskogu valimiste eel, samal ajal kui Pätsi ettepaneku ja riigi juhtkonna tegevust pooldavate Rahvuskogu kandidaatide toetuseks rakendati kogu riigiparaadi administratiivne ressurss ja selleks ajaks täielikult võimude kontrolli all olev ajakirjandus. Rahvahääletusel kiitsid hääletajad riigivanema ettepaneku ülekaalukalt heaks ning ka Rahvuskogu absoluutne enamus koosnes Pätsi toetajatest. Pätsi initsiatiivil ja juhtnõore järgides koostatud eelnõu võeti Rahvuskogu töö aluseks, läbis seal vaid väiksemaid muudatusi, kiideti Rahvuskogu poolt heaks 28. juulil 1937 ning ja kuulutati välja riigivanema otsusega 17. augustil 1937. Uus põhiseadus hakkas kehtima 1938. aasta 1. jaanuarist.

Opositsiooni tegevus kogu 1937. aasta põhiseaduse koostamise protsessis oli valdavalt passiivne. Ühelt poolt saab seda selgitada demokraatia puudumise ja võimude vastutegutsemisega, kuid oluline argument mitte väga aktiivselt uue põhiseaduse koostamise vastu võidelda oli ka lootus, et riik naaseb niinimetatud

---

¹¹⁹ Järeldusele, et valitsus teeb kõik valimiste vältimiseks, kuna ei ole kindel endale soodsas tulemuses, jõudis ka Ühendkuningriigi konsul Tallinnas Wilfred Gallienne 30. septembril 1935 Londonisse saadetud ettekandes: TNA FO 371-19397, l. 34–35.

¹²⁰ Veelgi üksikasjalikumalt käsitleti 1937. aasta põhiseaduse koostamisest kui kehtivaid seadusi nii üldpõhimõtetes kui ka detailides rikkunud protsessist on siinkirjutaja kirjutanud juba nimetatud professor Luts-Sootaki poolt koostatava kogumiku *Põhiseaduse kommenteeritud väljaanne, ülevaade Eesti Vabariigi Põhiseaduse kujunemise ajaloost* (tööpealkiri) jaoks: peatükki 6.1 „Rahvuskogu ja 1937. aasta põhiseaduse väljatöötamine” (ilmumisel, käsikiri autori valduses).

normaaloludesse, mis arvati juhtuvat pärast uue põhiseaduse kehtima hakkamist.¹²¹

Artikli kokkuvõttes nenditakse, et lootused demokraatia taastamisele uue põhiseaduse kehtestamise järel ei täitunud. Kuigi kodanike põhiõigused olid 1937. aasta põhiseaduse alusel formaalselt tagatud samal moel nagu eelnevateski põhiseadustes, ei taastatud demokraatiat 1. jaanuaril 1938, mil uus põhiseadus kehtima hakkas, ega pärast riigi juhtkonnale kuuleka kahekojalise 6. Riigikogu töö algust sama aasta 21. aprillil ega ka pärast seda, kui Päts valiti 24. aprillil Eesti Vabariigi esimeseks presidendiks. Sellest võib järeldada, et 1937. aasta põhiseaduse kehtestamise eesmärk ei olnudki riigi põhikorra veelkordne reform, et kõrvaldada väidetavalt 1933. aasta põhiseadusest lähtuvad ohud, ja demokraatliku riigivalitsemise taastamine, vaid võimu säilitamine riigi senise juhtkonna käes, kujundades ümber üksnes riigivõimu fassaadi.¹²² Sellele viitab ka kogu seadusi rikkudes läbi viidud põhiseaduse muutmise protsess.

Artikkel „„Universaalne valitsemisvahend“: kaitseseisukord Eesti Vabariigis aastatel 1938–1940”¹²³ on pühendatud kaitseseisukorra funktsioonile Eesti valitsemisel, keskendudes esimese riikliku iseseisvuse perioodi lõpu-aastatele. Artikkel algab tõdemusega, et ebademokraatlike režiimide tekkimine ja areng Euroopas kahe maailmasõja vahel oli pigem reegel, kuid Eesti kaasus, kus võimul olev ja demokraatlikult valitud riigi juhtkond demokraatia lämmatab, oli omasuguste seas erandlik. Eestis uuritava perioodil kehtinud kaitseseisukorra tähtsusele demokraatia allakäigus on seni tähelepanu pööratud minimaalselt.

Uurimuse põhialliketeks on *Riigi Teatajas* avaldatud seadused ja nende seletuskirjad ning Riigikogu ja tema komisjonide dokumendid,¹²⁴ samuti 1937. aasta põhiseaduse välja töötanud Rahvuskogu stenogrammid ning põhiseaduse koostamise mälestuseks välja antud koguteos *Põhiseadus ja Rahvus-*

---

¹²¹ Sellistele eestimaalaste seas esinevatele ootustele viitas ka Ühendkuningriigi konsul Gallienne 1. jaanuaril 1938 Londonisse saadetud ettekandes. Kuid ta oli skeptiline nende ootuste täitumise osas, nähes ette, et riigi senine juhtkond ei soovi vabatahtlikult võimust loobuda: TNA FO 371-22226, 1. nummerdamata.

¹²² Aastaid 1938–1940 on Ants Ruusmannile viidates nimetatud legaliseeritud autoritaarsuse aastateks (Ago Pajur, „Eesti Vabariigi (1918–1940) ajaloo periodiseerimisest”, *Tuna: ajalookultuuri ajakiri*, 2003, 4, lk 142). Esimene, kes nimetas 1937. aasta põhiseaduse kehtima hakkamist autoritaarkorra seadustamiseks, oli Tõnu Parmining (*The collapse of liberal democracy and the rise of authoritarianism in Estonia*, lk 59). Kuid seegi definitsioon on seatud kahtluse alla (vt Jaak Valge, „Kuidas periodiseerida Eesti aega?”, *Tuna: ajalookultuuri ajakiri*, 2004, 1, lk 124).

¹²³ Peeter Kenkmann, „„Universaalne valitsemisvahend“: kaitseseisukord Eesti Vabariigis aastatel 1938–1940”, *Tuna: ajalookultuuri ajakiri*, 2018, 1, lk 20–38.

¹²⁴ Riigikogu 6. koosseisu stenogrammid on publitseeritud, seal avaldatust analüüsiti arutelusid kaitseseisukorra pikendamise üle 1938. ja 1939. aastal. *Riigi Teatajas* on avaldatud 1930. ja 1938. aasta kaitseseisukorra seadus, ühingute ja nende liitute seadus, samuti autoritaarreežiimi otsused ja määrused, sealhulgas Pätsi otsused kaitseseisukorra pikendamise kohta. 6. Riigikogu täiskogu ja Riigivolikogu üldkomisjonide koosolekute protokolle säilitatakse Rahvusarhiivis (RA, ERA.84).

kogu.¹²⁵ Artikli kirjutamisel on kasutatud ka teiste riigivõimu institutsioonide, sealhulgas presidendi kantselei, riigikantselei, siseministeeriumi ning politsei- ja propagandaasutuste Rahvusarhiivis säilitatavaid dokumente.¹²⁶ Jälgiti ka sündmuste kaasaegset Eesti ajakirjandust, peamiselt ajalehti *Postimees*, *Päevaleht* ja *Uus Eesti*.

Kuigi kaitseseisukord kehtis Eesti Vabariigis alates 1918. aastast pidevalt kas kogu riigis või selle osades, kasutati seda algselt valdavalt kommunistidest lähtuva ohu vastu võitlemiseks ning selle mõju ülejäänud ühiskonnale oli väike. 1933. aasta augustist oktoobrini kehtis Jaan Tõnissoni valitsuse poolt pingestunud sisepoliitilise olukorrale viidates kehtestatud üleriigiline kaitseseisukord, mille raames tehtud otsused (organisatsioonide sulgemine, piirangud koosolekute korraldamisel, tsensuur) muutsid vabadussõjalaste ja nende poliitiliste rivaalide tegutsemise küll ajutiselt keerulisemaks, kuid ei lahendanud poliitilisi vastasseise. Küll võis Tõnissoni valitsuse leebus või saamatus kaitseseisukorra jõustamisel panna tollaseid peavoolu poliitikuid alahindama kaitseseisukorra tegelikku tõhusust poliitilise võitluse instrumendina. Kaitseseisukorra kasutamine demokraatia täielikuks tasalülitamiseks algas üleriigilise kaitseseisukorra kehtestamisega Pätsi valitsuse poolt 12. märtsil 1934. Üleriigiline kaitseseisukord kehtis katkematult kuni Eesti ühendamiseni Nõukogude Liiduga 1940. aasta suvel.

1920. ja 1937. aasta põhiseadustes sätestatud kaitseseisukorra regulatsioonides ei olnud märkimisväärseid sisulisi erinevusi (ka 1933. aasta põhiseaduses jäid kaitseseisukorda puudutavad 1920. aasta põhiseaduse sätted sisuliselt muutmata). 1930. aastal Riigikogu poolt heaks kiidetud kaitseseisukorra seaduse vahetas 1938. aastal välja vahetult enne 6. Riigikogu töö algust Pätsi dekreediga kehtestatud seaduse uus redaktsioon. Selle koostamine tõi esile, et siseministeerium vaatles kaitseseisukorda peamiselt riigi sisemise korra, aga mitte välise julgeoleku tagamise vahendina. Autoritaarreežiimi suhtumist kaitseseisukorda iseloomustab ka asjaolu, et seaduse eelnõu tööversiooni esimeses paragrahvis ei mainitud enam tõsist ohtu Eesti riigikorrale ja julgeolekule, vaid märgiti: „Kaitseseisukorra eesmärgiks on soodustada riigikaitse ning riigi sisemise julgeoleku ja avaliku korra kaitse teostamist.”¹²⁷ Kaitseseisukorra kehtimise ajal ja piirkonnas olid sisekaitse ülemal äärmiselt laiad volitused kodanike põhiseaduslike õiguste piiramisel, mida valitsus kasutas igasuguse opositsioonilise tegevuse ja kriitika mahasurumiseks. Riigi põhiseadusliku korra ja julgeoleku tagamise vaatenurgast ei olnud kaitseseisukorra kehtimisele, nii nagu seda aastatel 1934–1940 põhjendati ja ellu viidi, mingit õigustust.

---

¹²⁵ Artur Mägi jt (toim.), *Põhiseadus ja Rahvuskogu*, Tallinn, 1937. Rahvuskogu koosolekute stenogrammide puhul olid tähelepanu keskmes arutelud selle üle, milline peaks olema kaitseseisukorra regulatsioon 1937. aasta põhiseaduses.

¹²⁶ RA, ERA.989 (Presidendi Kantselei); RA, ERA.31 (Riigikantselei); RA, ERA.14 (Siseministeerium); RA, ERA.1093 (Informatsiooni Keskus); RA, ERA.852 (Sisekaitse Ülem); RA, ERA.1 (Politseitalitus).

¹²⁷ Vt „Kaitseseisukorra seadus koos algmaterjalidega” – RA, ERA.495.12.463. Viide riigikaitsele lisati seaduse esimesse paragrahvi alles pärast kindral Laidoneri sekkumist.

Riigikogus kaitseseisukorra pikendamise üle aastatel 1938–1939 toimunud aruteludest selgub, et kaitseseisukord oli riigi juhtkonna jaoks peamine vahend enda võimu säilitamisel.¹²⁸ 1938. aasta sügisel vihjas riigi juhtkond võimalusele kaotada kaitseseisukord järgmisel aastal. Kuna seda asendama pidanud seadused jäid 1939. aasta kevadel Riigikogus vastu võtmata, pikendas president Päts sügisel taas üleriigilise kaitseseisukorra kehtimist. Kaitseseisukorra pikendamise kiitis taas heaks ka Riigikogu ning seekord, erinevalt 1938. aastast, toetas seda ilmselt osa demokraatlikust opositsioonist eesotsas Tõnissoniga. Kuigi viimase väitel usku ta valitsuse lubadusi mitte kasutada kaitseseisukorrast tulenevaid õigusi lojaalsete kodanike vastu, ei leevenenud kaitseseisukorra-režiim tegelikult üldse.¹²⁹

Artikli viimases osas näidatakse, kuidas kaitseseisukord osutus kasulikuks abivahendiks Nõukogude võimu kehtestamisel Eestis 1940. aastal. Alates 1940. aasta 21. juunist hakkas kaitseseisukorda võimu enda kätte koondamiseks ja senise ühiskonna lammutamiseks ära kasutama Nõukogude Liidu survele Pätsi poolt ametisse nimetatud Johannes Varese „ultimaatumivalitsus”. Artikli lõpus tõdetaksegi, et kui kaitseseisukorra režiim oli Pätsile ja tema poolehoidjatele efektiivseks tööriistaks enda võimu kindlustamisel ning igasuguse opositsiooni mahasurumisel, siis samal eesmärgil sai kaitseseisukorda enda huvides ära kasutada ka järgmine ebademokraatlikult võimu haaranud rühmitus. Ei ole õnnestunud leida ühtegi tõendit selle kohta, et Eestis oleks enne 1940. aastat tehtud konkreetseid otsuseid või määratud tähtaeg üleriigilise kaitseseisukorra kaotamiseks. Parimal juhul oleks see asendatud mõne teise seadusega, mis oleks ka edaspidi võimaldanud sama tugeva kontrolli teostamist ühiskonna üle. Sest kaitseseisukorrast oli kujunenud Pätsi võimu kindlustav „universaalne valitsemisvahend”.¹³⁰

Artikkel „Eesti 1930. aastate ajaloo kirjutamisest paguluses”¹³¹ paikneb samuti loogilises reas teiste doktoritöö raames uuritud teemadega, analüüsides,

---

¹²⁸ Karl-Arnold Jalakas märkis Riigikogus 2. novembril 1938: „Meil on kaitseseisukorra seadus valitsemise seadus ja mitte seadus erakorraliste olude ohjeldamiseks” (Riigikogu üldkoosolek, I koosseis, 2. istungjärk, Tallinn, 1938, lk 21–22).

¹²⁹ Kaitseseisukorra pikendamise üle Riigikogus aastatel 1938–1939 peetud debatte on siin-kirjutaja detailsemalt käsitlenud professor Luts-Sootaki koostatavas kogumikus *Põhiseaduse kommenteeritud väljaanne, ülevaade Eesti Vabariigi Põhiseaduse kujunemise ajaloost* (töö-pealkiri), peatükk 6.4.3. „Kaitseseisukord põhikorraalise instrumendina” (ilmumisel, käsikiri autori valduses). Sealt selgub veelgi ilmsemalt, et nii valitsuse esindajate kui neid toetava Riigikogu enamuse argumentatsioon kaitseseisukorra pikendamise toetuseks oli paljuski seotud mitte välistest teguritest ohustatud Eesti julgeoleku, vaid autoritaarkorra püsimise tagamisega – mida ei saa kindlasti pidada kaitseseisukorra kehtimise legitiimseks eesmärgiks ja põhjenduseks.

¹³⁰ Kaitseseisukorda nimetas universaalseks valitsemisvahendiks peaminister Eenpalu kohtumisel ajakirjanikega 12. septembril 1938. Vt „Kaitseseisukorda pikendati üheks aastaks”, *Uus Eesti*, 12. september 1938, lk 1.

¹³¹ Peeter Kenkmann, „Eesti 1930. aastate ajaloo kirjutamisest paguluses”, *Ajalooline Ajakiri*, 2018, 2/3, lk 175–201.

kuidas kirjeldati ja hinnati eelnevates artiklites uuritud perioodi ja selle kestel toimunud sündmuse eesti autorite poolt 1940.–1980. aastatel paguluses avaldatud teostes. Varasemad uurijad on küll selle perioodi historiograafiale piiratud tähelepanu pööranud, maininud „võitjate ja kaotajate ajalugu” ning nimetanud üksikuid olulisemaid teoseid, kuid detailne teemale pühendatud käsitlus seni puudus.

Uurimuse allikateks on suur korpus väljaspool Eestit (ja idablokki) 1930. aastate Eesti sisepoliitikast kirjutatud teoseid, nii teadustöid kui populaarteaduslikeks ja propagandateostekski liigitatavaid. Kuna teaduslikud uurimused olid mõeldud peamiselt professionaalidele ja ilmusid kitsamale auditooriumile mõeldud võõrkeelsetes teadusajakirjades, said teised käsitluste liigid pagulasmeedias palju suuremat tähelepanu ja kujundasid laiema ringi lugejate arusaamu 1930. aastatel Eestis toimunud. Samuti on selle artikli tarbeks läbi töötatud suur osa digitaalsena kättesaadavast 1940.–1980. aastate pagulasajakirjandusest, tuvastamaks seal avaldatud seisukohti 1930. aastate Eesti sisepoliitika põhiküsimuste ja teemakohaste paguluses avaldatud teoste kohta.

Artikli esimeses osas kirjeldatakse paguluses valitsenud suhtumist 1930. aastate Eesti ajaloo uurimisse. Vaikimisi kehtis niinimetatud poliitilise korrektsuse doktriin, mis Eesti iseseisvuse taastamise eest peetava võitluse huvidele apelleerides vastustas „vaikiva ajastu” objektiivset käsitlemist ja ründas autoreid (tuntud teadlastest näiteks Marandi, Parming, Taagepera ja Lipping, teadusvälistest Tomingas), kes avaldasid valitsevale konsensusele vastanduvaid ja seetõttu poliitiliselt ebakorrektselt peetud seisukohti. Samuti juhitakse tähelepanu, et uurijate tööd raskendas allikmaterjalide kättesaadavuse probleem. Mõlemale probleemile on tähelepanu juhtinud ka teised Eesti Vabariigi ajaloo uurijad, kelle hinnangul avaldati paguluses Eesti päritolu autorite poolt vaid üksikuid teadustöödena kvalifitseeruvaid uurimusi.

Artikli keskses peatükis uuritakse paguluses avaldatud teostes esitatud seisukohti viie probleemide ringi kohta: 1) kuidas kirjeldati 1930. aastate alguses Eestis valitsenud olukorda, 2) millise hinnangu andsid autorid vabadussõjalaste liikumisele, 3) kuidas selgitati 1934. aasta riigipööret, 4) kuidas kirjeldati ümberkorraldusi aastatel 1934–1937 (sealhulgas 1937. aasta põhiseaduse koostamist) ning 5) mida ütlesid autorid aastate 1938–1940 Eesti sisepoliitika kohta ja kas nad nägid märke demokraatia taastamisest.

Artikli kokkuvõttes jõutakse teostes esitatud seisukohti analüüsides järeldusele, et paguluses levis peamiselt ebaobjektiivne ja teaduskauge Pätsi 1930. aastate tegevust õigustav lähenemine, mille kesksed seisukohad ei vasta teema tänase uurimisseisu kohaselt tõele – samas kui nende autorite teosed, mida tänapäeva ajaloolased objektiivse sisu ja teadusliku taseme tõttu endiselt kõrgelt hindavad, olid pagulasavalikkuses vähem tuntud ja autoreid kritiseeriti nende valitsevale konsensusele vastanduvate seisukohtade eest. Ühel meelel olid kõik autorid valdavalt selles, et 1930. aastate alguse majandus- ja sisepoliitiline kriis vähendas riigivõimu autoriteeti. Erakondade erimeelsused, sealhulgas suutmatus leppida kokku kriisi ületamise lahendusena nähtud põhiseaduse muutmises, võimaldasid poliitilise võitluse areenile astunud vabadussõjalastel oskusliku propaganda toel saavutada suure populaarsuse. Autorite hinnang vabadussõjalaste

liikumise ideoloogiale ja tegevusele oli valdavalt negatiivne ning seda põhjendati ebaobjektivistsete argumentidega. Tendentslikult kirjeldati ka 1934. aasta riigipöörde põhjuseid ja aluseid: põhjusena nimetati valdavalt vajadust likvideerida vabadussõjalastest lähtuv oht ja õigusliku alusena viidati üliautoritaarseks liigitatud 1933. aasta põhiseadusele. „Vaikiva oleku” aastaid kirjeldasid autorid erineva detailsusega. Mitmed mainisid kodanike põhiõiguste piiramist ja 1937. aasta põhiseaduse koostamisega kaasnenud seaduserikkumisi kui fakte, neile hinnangut andmata. Paljude autorite arvates algas 1938. aastal demokraatia taastamise protsess, mille katkestas Nõukogude okupatsioon. Kirjeldatud narratiiv sobis „vabadusvõitluse huvidega”, nagu seda paguluses defineeriti, tegi 1930. aastate kriisi peasüüdlasteks erakonnad ja vabadussõjalased ning juhtis tähelepanu kõrvale demokraatia likvideerinud Pätsilt ehk võimaldas nõuda 1940. aasta suvel likvideeritud Eesti iseseisvuse taastamist. Praeguseks on teada, et arvamused, nagu oleks 1930. aastate riigikorra ebademokraatlikkuse varjamine lihtsustanud paguluses Eesti Vabariigi taastamise eest peetavat võitlust, oli ekslik. Kuigi välisriikide siinsetele diplomaatilistele esindustele oli juba sündmuste kaasajal teada Pätsi juhtimisel loodud riigikorra olemus ja neil ei olnud selle suhtes illusioone, ei mõjutanud see nende riikide suhteid Eestiga.¹³²

Artikkel „“No sensational disclosures”: foreign states and the establishment of an authoritarian regime in Estonia in 1934,”¹³³ uurib välisriikide hinnanguid 1934. aasta 12. märtsil Eestis alanud riigipöörde kohta. Artikkel keskendub kuue riigi – Ühendkuningriigi, Läti, Soome, Rootsi, Nõukogude Liidu ja Saksamaa – Eestis resideerinud diplomaatide poolt vahetult sündmuste eel, ajal ja järel oma pealinnadesse saadetud ettekannetele, otsides sealt vastuseid küsimustele, kes olid diplomaatide poolt kogutud info allikad ning millist teavet diplomaatidel riigipöörde põhjuste, sündmuste ja tagajärgede kohta oli. Samuti analüüsitakse artiklis, kuidas mõjutas riigipööre nende kuue riigi suhteid Eestiga.

Käesoleva artikli põhiallikateks on eri riikide arhiivides säilitatavad dokumendid, mis kajastavad loetletud kuue riigi ja Eesti suhtlust.¹³⁴ Tuleb siiski nentida, et kõigi nende riikide puhul ei olnud allikabaas ühtlane. Artikli teise osa koostamisel kasutati kuue riigi ja Eesti suhete kohta seni avaldatud uurimusi,

---

¹³² Seda teemat käsitleb järgmine artikkel.

¹³³ Peeter Kenkmann, „“No sensational disclosures”: foreign states and the establishment of an authoritarian regime in Estonia in 1934”, *Humanities and Social Sciences: Latvia*, 2021, 1, lk 5–28.

¹³⁴ Ühendkuningriigi Rahvusarhiiv (TNA FO 371: Foreign Office: Political Departments: General Correspondence from 1906–1966; TNA FO 419: Foreign Office: Confidential Print: Scandinavia and the Baltic States; TNA GFM 33: German Foreign Ministry Archives: Photostat Copies); Läti Riiklik Ajalooarhiiv (LVVA 1303: Välisministeerium; LVVA 2575: Läti diplomaatilised ja konsulaaresindused välismaal); Soome Välisministeeriumi Arhiiv (UM 5 C/12: Saatkond Tallinnas); Rootsi Rahvusarhiiv (SE/RA/230/230032.1: Saatkond Tallinnas); Vene Föderatsiooni Välispoliitika Arhiiv (ABП PΦ 05: M. Litvinovi sekretariaat; ABП PΦ 0154: Eesti referentuur); Eesti Rahvusarhiiv (RA, ERA.957: Välisministeerium; RA, ERA.1583: Eesti saatkond Londonis).

mille käigus selgus, et nende kuue riigi vaatenurgast ei ole seni olnud tegemist eriti populaarse ja läbiuuritud teemaga.

Artikli esimeses osas üritatakse välja selgitada isikute ring, kellelt välisriikide diplomaadid Eestis infot hankisid. Selgub, et kuue riigi diplomaadid suhtlesid, igatüki loomulikult enda võimete ja aktiivsuse piires, valdavalt juhtivate Eesti poliitikute, kõrgemate riigiametnike ja sõjaväelastega, samuti kultuuritegelaste, ärimeeste ja ajakirjanikega. Lisaks refereerisid diplomaadid oma pealinnadesse ka Eesti ajakirjanduses avaldatut. Ühegi uuritava riigi diplomaadid ei märkinud ettekannetes, et nad on artiklis käsitletavate sündmuste kohta saanud infot vabadussõjalastelt. Järgnevaid sündmusi silmas pidades on väga oluline rõhutada, et seega tegid diplomaadid oma pealinnadesse saadetud järeldused 12. märtsil 1934 alanud riigipöörde kohta kas seda pooldavatelt või vähemalt neutraalselt suhtuvatelt informaatortelt saadud andmete põhjal ja kui välisdiplomaatide hinnangud olidki kallutatud, siis pigem riigipöörjate kasuks ja vabadussõjalaste kahjuks.

Uurimuse järgmises osas keskendutakse uuritava perioodi olulisematele sündmustele. 1933. aasta oktoobris toimus Eestis rahvahääletus vabadussõjalaste põhiseaduse muutmise eelnõu üle. Kampania nii eelnõu poolt kui vastu oli pingeline, muu hulgas räägiti vabadussõjalaste riigipöörde võimalusest ja seetõttu väljendasid välisdiplomaadid oma ettekannetes muret referendumi tagajärgede pärast. Esialgu aga eitas ka Eesti välisministeerium vabadussõjalastest lähtuvat ohtu. Teine sündmuste vaatlemise periood oli 1934. aasta algusest kuni riigipöörde alguseni, mille tähtsaim teema oli riigivanema kandidaatide esitamine. Ühegi vaatlusaluse riigi diplomaatidel ei olnud kindlat arusaamist, kes võiks olla valimiste favoriit, valdav oli vaid seisukoht, et võitja ei selgu esimeses voorus. Samuti ei olnud diplomaatidel, ilmselt kontaktide puudumise tõttu, selget arusaama vabadussõjalaste tulevases välispoliitilisest orientatsioonist. Märtsi esimestel päevadel ilmusid Nõukogude Liidu ja Ühendkuningriigi diplomaatide ettekannetes vihjed Eesti juhtkonna poolt ette valmistatava vabadussõjalastevastase aktsiooni kohta.

Olenemata selge eelistuse puudumisest valimiste võitja suhtes jõudsid kuue riigi diplomaadid 1934. aasta riigipöörde põhjuste ja järeلمite küsimuses väga lähedastele seisukohtadele – nad nimetasid 12. märtsi järgset riigikorda otsesõnu diktatuuriks ja olid veendunud, et riigipöörde käigus edasi lükatud valimised ei toimu enne, kui Päts on kindel endale meelepärases tulemuses. Seevastu Eesti välisministeerium kommuniqueeris meie saatkondade kaudu välisriikidele Vabariigi Valitsuse vaadet, milles võrreldi vabadussõjalasi natside ja fašistidega ning õigustati riigi juhtkonna tegevust alates 12. märtsist.

Olgugi et kuue riigi Eestis resideerivad diplomaadid olid tuvastanud riigipöörde põhjusena Pätsi soovimatuse võimust loobuda, jõutakse artikli viimases osas seni ilmunud teemakohase teaduskirjanduse analüüsimise põhjal järeldusele, et 1934. aasta riigipöördel ja autoritaarse valitsemisüsteemi loomisel ei olnud olulist mõju uuritavate riikide suhetele Eestiga. Sellele pakutakse mitu seletust. Esiteks tuleb arvestada, et tollases Euroopas puudus veel universaalne arusaam demokraatia kohta ning autoritaarne valitsusvõimngi ei olnud midagi ebaharilikku.

Teiseks rahuldab vaatluse all olnud riikide juhtkondi tuntud poliitiku Pätsi valitsemise jätkumine ettearvamatute vabadussõjalaste asemel ning vähemalt Nõukogude Liidu ja Läti diplomaatide jaoks olnuks Päts eelistatuim riigivanema kandidaat ka demokraatlikel valimistel. Mõnede riikide, näiteks Saksamaa ja Ühendkuningriigi ametnikud hakkasid oma analüüsides koguni kiitma 1934. aasta riigipöörde tulemusena loodud autoritaarkorra efektiivsust. Ning kolmandaks ei piisanud uuritavate riikide, sealhulgas demokraatliku valitsemise säilitanud Ühendkuningriigi, Soome ja Rootsi välispoliitilistest prioriteetidest, mis olid teistsugused, selleks, et 1934. aasta riigipööre oleks sundinud neid muutma oma suhteid Eestiga.

ARTIKLID

KOKKUVÕTE: DOKTORITÖÖ UURIMISTULEMUSED

1934. aasta riigipööre on üks Eesti sisepoliitika ajaloo kõige olulisematest sündmustest. 12. märtsil 1934 sai alguse protsess, mis määras olulises osas Eesti sisepoliitilise arengu kuni riigi iseseisvuse hävinguni 1940. aasta suvel. Riigipöördeni viinud ning sellele järgnenud sündmuste ning nende tagajärgede uurimises on esinenud ning jäävad ka pärast käesoleva doktoritöö valmimist endiselt esinema nähtavad lüngad. Kuid detailide tundmises peitub toimunud sündmuste ja protsesside mõistmise, tõlgendamise ja neile hinnangu andmise võti. Poliitilistel ja seadusloomet mõjutanud valikutel, mida Eesti 1930. aastate sisepoliitikat kujundanud tipp-poliitikud ning juhtivad sõjaväelased ja riigiametnikud, kelle ring pärast riigipööret kujunes kaunis väikeseks, tegid nii enne kui ka pärast 1934. aasta 12. märtsi, olid tagajärjed, mida hetkepoliitilistes huvides hinnati valesti või ignoreeriti.

Doktoritöö eesmärk on uurida autoritaarse režiimi tekkimise eeldusi, kujunemist, funktsioneerimist ja arengut Eestis 1930. aastate algusest, peamiselt alates 1934. aastast, kuni iseseisvuse kaotuseni 1940. aastal. Selles ajalises raamistikus on keskendutud mitmele seni üksnes pealiskaudselt uuritud kitsamale teemale.

Eesti Vabariigi juhtkonna tegevus

1. Vabadussõjalaste poolt välja töötatud 1920. aasta põhiseaduse muudatustele (1933. aasta põhiseadusele) on ette heidetud, et need andsid riigipeale diktaatorlikud volitused, mis muu hulgas võimaldasid korraldada 1934. aastal riigipöörde ja seada sisse autoritaarse valitsemiskorralduse. Üks doktoritöö olulistest rõhuasetustest ongi küsimusel, milline oli 1933. aasta põhiseaduse seos 1934. aasta riigipöördega.

1930. aastate Eesti ajaloo uurijate enamus nii paguluses kui ka pärast Eesti Vabariigi taastamist (Nõukogude perioodi käsitlused jäävad sellest arutelust välja) on jõudnud seisukohale, et ülemaailmsest majanduskriisist põhjustatud raskuste mõjul muutus kümnendi alguses Eesti poliitikute seas taas tungivaks kuluaarides ka varem aeg-ajalt arutatud ettepanek muuta senist parlamentaarset riigikorraldust ja tugevdada täidesaatvat võimu. Selle sündmuste arengu tulemuseks oli ka vabadussõjalaste sekkumine Eesti sisepoliitilisse võitlusse ja 1933. aasta põhiseaduse koostamine. Küsimusele, kas 1933. aasta põhiseaduse täielik elluviimine koos riigivanema ja Riigikogu demokraatliku valimise ja hili-sema koostööga oleks aidanud Eesti ees seisvaid probleeme lahendada, ei ole tagantjärele võimalik ammandavat vastust anda.

Väike hulk autoreid juhtis paguluses tähelepanu sellele, et 1933. aasta põhiseadus oli väga sarnane aastatel 1932–1933 kahel varasemal rahvahääletustel läbi kukkunud eelnõudele, mille oli koostanud Riigikogu. Pärast iseseisvuse taastamist avaldatud uurimustes on sellele küsimusele pööratud tähelepanu veidi enam uurijaid, kuid enamasti detailidesse mitte laskudes. 1933. aasta põhiseadust nimetas 1934. aasta riigipöörde õigusliku alusena pööret juhtinud riigivanem Päts, aga samuti paguluses avaldatud uurimuste autorite enamus. Pärast Eesti iseseisvuse

taastamist tegutsenud uurijad enamasti sellist küsimust ei esitanud. Niisiis on seni jäänud selge vastuseta küsimus, kas 1933. aasta põhiseadus oli teiste temaga konkureerinud eelnõudega võrreldes oluliselt autoritaarsemat riigijuhtimist võimaldav.

Kuid sellise küsimuse esitaminegi on käesoleva doktoritöö kontekstis kunstlik, kuna tegelikult puudus 1933. aasta põhiseadusel üldse seos 1934. aasta riigipöörde vahetu läbiviimisega. 12. märtsil 1934 alguse saanud sündmustega sarnase riigipöörde oleks saanud teostada ka enne 1933. aasta põhiseaduse jõustumist, 1920. aasta põhiseaduse kehtides. Riigipöörde läbiviimise peamise aluse moodustasid põhiseadus ja kaitseseisukorra seadus, mis võimaldasid kaitseseisukorra kehtimise ajal muu hulgas kodanike põhiõiguste – sõnavabaduse, koosolekuvabaduse, ühinemisvabaduse – piiramist ning lihtsustatud korras isikute vangistamist ja liikumisvabaduse takistamist. 1933. aasta põhiseadus ei muutnud 1920. aasta põhiseaduses sätestatud kaitseseisukorra kehtestamise ega kodanike põhiõiguste ja nende piiramise regulatsiooni, ka kaitseseisukorra seadus kehtis muutumatult 1930. aastast. Samuti ei tohi unustada, et kaitseseisukord oli Eestis alates 29. novembrist 1918 pidevalt kehtinud kas üleriigiliselt või mõnes piirkonnas, kuid seda ei olnud seni kasutatud võimu kontsentreerimiseks väikese isikute grupi kätte ega demokraatliku riigikorralduse hävitamiseks.

Vormiliselt oli kaitseseisukorra kehtestamine 12. märtsil 1934 seaduslik: riigivanem kuulutas kaitseseisukorra välja ja Riigikogu kinnitas tema otsuse. Kuid sündmuste kaasaegne Tartu Ülikooli õigusprofessor Kliimann selgitas ühes oma artiklis, et kuigi kaitseseisukorra seaduses ei olnud võimalik riiki ähvardava ohu mõistet juriidiliselt täpselt määratleda ning riigivanem oli vaba otsustama ohu olemasolu ja suuruse üle, pidi see oht ikkagi faktiliselt eksisteerima. 12. märtsi sündmusi Tallinnas jälginud välisriikide diplomaadid olid aga veendunud, et riigipöörde põhjuseks oli Pätsi hirm kaotada eesootavatel valimistel vabadussõjalaste kandidaadile Larkale. Tänapäeval on uurijate enamik samuti seisukohal, et vabadussõjalaste vägivaldse võimuhaaramise ohtu 1934. aasta märtsis ei olnud. Ka ajaloolased seletavad riigipöörde juhtide motiive nende kartusega kaotada eelseisvatel valimistel vabadussõjalastele ning teised erakonnad kiitsid riigipöörde heaks, et vabaneda tugevast poliitilisest konkurendist. Kuna ohtu Eesti põhiseaduslikule korrale 1934. aasta 12. märtsi eel ei eksisteerinud, ei olnud kaitseseisukorra kehtestamine sisuliselt põhjendatud ega seega ka seaduslik.

Õiguslikult vaieldavad või otseselt kehtivatele seadustele mitte vastavad olid ka paljud pärast üleriigilise kaitseseisukorra kehtestamist tollase riigi juhtkonna poolt tehtud otsused, nagu valimiste edasilükkamine (mis sisuliselt tähendas, et riigivanema ja Riigikogu valimisi 1933. aasta põhiseaduse alusel ei peetudki), erakondade likvideerimine, järgnev kaitseseisukorra aasta kaupa pikendamine ja riigieelarve kinnitamine riigivanema dekreediga.

Kui hüpoteetiliselt arutleda, et vabadussõjalased ei kavandanud küll 1934. aasta märtsis riigipööret, aga sellegipoolest oli seoses lähenevate valimistega ühiskonnas kasvamas riigi julgeolekut ähvardav ebastabiilsus, tuleb ikkagi küsida, kui kaua selline väidetav ebastabiilsuse periood kestis. Kindlasti ei eksisteerinud

kirjeldatud ohuolukord kuni 1938. aastani, mis oleks õigustanud vahepealsetel aastatel valimiste korraldamisest loobumist, või isegi 1940. aastani, millega oleks saanud jätkuvalt põhjendada kodanike põhiõiguste piiramist. Pätsi soovi riigi valitsemiskorraldust reformida ei saa kindlasti lugeda kaitseseisukorra regulaarse pikendamise ja kodanike põhiõiguste piiramise seaduslikuks ja aktsepteeritavaks põhjenduseks.

Kuigi riigipöörde oleks saanud korraldada ka 1920. aasta põhiseaduse kehtides, olid 1933. aasta põhiseadus ja eriti riigivanema volituste hulka kuulunud dekreedioigus riigipöörajatele siiski vajalikud enda võimu kindlustamiseks. Seniste uurimistulemuste põhjal jääbki ebaselgeks, kui olulist rolli nähti riigivanema dekreedioiguse kasutamisele Pätsi algsetes plaanides. Kuid vähemalt kuni 1934. aasta oktoobri alguseni lootsid riigipöörajad koostööle Riigikogu ja seal esindatud erakondadega, mis tähendanuks ka parlamendi funktsioonide vähemalt teatud ulatuses jätkumist.

2. 1934. aasta riigipöörde tulemusena kehtestatud „vaikiv olek”, eriti aastatel 1934–1937 on pärvinud riigipöörde sündmustest endist palju väiksemat uurijate tähelepanu. Seda perioodi on kirjeldatud erineva detailsusega ja ebajärjekindlalt, osutatud erinevatele demokraatia piirangutele ning põhjendatud Pätsi tegevust erinevate argumentidega, kuid enamasti on see jäänud uurimuste kõrvalteemaks. Riigipöördele järgnenud kõige olulisemaks sündmuseks oli uue, 1937. aasta põhiseaduse koostamine. Tegemist oli katsega seadustada riigipöörde käigus loodud võimumehanism ja taastada näilisel demokraatlikul alusel tegutsevate põhiseaduslike institutsioonide toimimine. Ka pärast Eesti iseseisvuse taastamist on 1937. aasta põhiseadus loetud üheks Eesti õigusliku järjepidevuse kandjaks. 1992. aasta põhiseaduse koostamise käigus arutati Põhiseaduse Assamblees ühe variandina ka 1937. aasta põhiseaduse taaskehtestamist ning ei pööratud mainimisväärset tähelepanu selle omaaegse koostamise ja kehtestamisega kaasnenud asjaoludele.

1937. aasta põhiseaduse eelnõu koostamise ja põhiseaduse kehtestamise juures ei vastanud kehtivatele õigusnormidele peaaegu mitte miski, sest sellist põhiseaduse muutmise teed kehtiv põhiseadus ette ei näinud.¹³⁵ Siinkirjutaja ei oska täie veendumusega nimetada konkreetseid põhjusi, miks valis Päts põhiseaduse muutmiseks just sellise tee. Ta oli olnud täidesaatva võimu tugevdamise, samuti kahekojalist parlamenti sisaldava valitsemisüsteemi pooldaja juba enne 1934. aasta riigipööret. Ilmselt mitte lootes 5. Riigikogus esindatud erakondade toetusele, üritas Päts aastatel 1932–1933 veenda vabadussõjalasi põhiseaduse väljatöötamiseks uue Asutava Kogu kokkukutsumise vajalikkuses, mis ei olnud kooskõlas 1920. aasta põhiseadusega. Kuid vabadussõjalased keeldusid sellest pakkumisest ning Päts hakkas 1933. aasta oktoobris toimunud referendumi eel toetama nende põhiseaduse eelnõu. Poliitilistes kuluaarides toimusid arutelud

---

¹³⁵ Eeskirjad, mida tulnuks järgida uue põhiseaduse koostamisel ja kehtestamisel, pärinesid 1920. aasta põhiseadusest (§-d 87–89), kuna 1933. aasta põhiseaduses olid need jäänud muutmata.

põhiseaduse järjekordse muutmise üle juba 1934. aasta suvel, kuid avalikkusele hakkasid võimud seda plaani kommunikeerima, sealhulgas nüüd kritiseerides 1933. aasta põhiseadust, pärast seda, kui Riigikogu oli 2. oktoobril 1934 „vaikivasse olekusse” pandud. Oluliseks tähiseks põhiseaduse muutmise plaani välja kuulutamisel sai 8. detsembril 1935 paljastatud vabadussõjalaste mässuplaan. Selle oskuslik kajastamine ajakirjanduses diskrediteeris lõplikult nii vabadussõjalaste liikumise kui kaudset ka nende põhiseaduse ja löi ühiskonnas muudatuste elluviimiseks sobiva fooni.

Kehtivas põhiseaduses oli ette nähtud, et põhiseaduse muutmise saab otsustada üksnes rahvas rahvahääletusel, kuhu tuleb esitada valmis eelnõu kas rahvalgatuse korras või Riigikogu poolt väljatöötatuna. Kõrgeima rahvahääletust ja -algatust korraldava institutsioonina oleks pidanud tegutsema Riigikogu 5. koosseisu juhatus, kelle ülesandeks oli ka järelevalve selle üle, et rahvahääletused ja -algatused oleksid seaduslikud. See Pätsile ei sobinud. Uusi parlamendivalimisi endale kuuleka Riigikogu enamuse ja juhatuse moodustamiseks ei riskinud riigi juhtkond läbi viia, võib-olla ei soovitud riskida ka rahvahääletuse korraldamisega põhiseaduse heakskiitmiseks. Kõik Pätsi sammud alates rahvahääletuse korraldamisest 1936. aasta veebruaris, kui konkreetse eelnõu asemel küsiti hääletajatelt üldist nõusolekut Rahvuskogu kokkukutsumise kohta, kes peaks otsustama kas olemasoleva põhiseaduse muutmise või uue koostamise vajaduse üle, olid vastuolus põhiseadusega. Seadusi rikuti valimistoiminguteks ette nähtud tähtaegadega manipuleerides ja ka siis, kui Päts asus valimisi korraldama enda dekreetidega, olgugi et 1933. aasta põhiseadus keelas valimisi ja rahvahääletusi puudutavate seaduste muutmise dekreediga. Peale selle toimusid nii rahvahääletus 1936. aasta veebruaris kui Rahvuskogu valimised sama aasta oktoobris autoritaarkorra tingimustes, mille tõttu kontrollis valitsus ajakirjandust, kus oli lubatud vaid põhiseaduse muutmist pooldavad seisukohad, ning valitsuse toetajad said ainsana esitada Rahvuskogusse kandidaate organiseeritult, niinimetatud seltskondlike komiteede kaudu. See tagas võimudele lojaalse Rahvuskogu absoluutse enamuse.

Kuid Päts ei soovinud või ei usaldanud panustada uue põhiseaduse väljatöötamisel ka talle kuulekale Rahvuskogule ning juba 1936. aasta alguses oli grupp toetajaid ja eksperte alustanud tema juhtnööride kohaselt uue põhiseaduse eelnõu koostamist. See võetigi Rahvuskogu töö aluseks ning eelnõusse tehti selle menetlemise käigus vaid väiksemaid muudatusi. Lõpuks kiitis Rahvuskogu uue põhiseaduse eelnõu heaks 28. juulil 1937 ning riigivanem Päts kuulutas oma otsusega põhiseaduse sama aasta 17. augustil välja, seda rahvahääletusele esitamata. See oli järjekordne põhiseaduse rikkumine. On väga tõenäoline, et kogu see plaan – koostada enda soovidele vastav eelnõu 1933. aasta põhiseaduse parandamise asemel, valida endale kuulekas Rahvuskogu koosseis, kes tema eelnõu oluliste muudatusteta heaks kiidaks, ja mitte võimaldada rahvahääletust selle heakskiitmiseks – oli kantud Pätsi selgest veendumusest, milliseks tulevane riigikord peab kujunema, ning oli saadetud tema hirmust, et demokraatliku protsessi käigus võib oodatud tulemuse saavutamine ebaõnnestuda.

3. Uue põhiseaduse kehtima hakkamist on demokraatia taastamisega võrdsustanud vähesed uurijad. Enamik paguluses avaldatud teoste autoreid leidis aastatest 1938–1940 siiski märke demokraatia taastamise tee algusest, mille olevat katkestanud Nõukogude okupatsioon. Selle teema kriitilise käsitlemisega kaasnes aga (enese)tsensuur: küsimuse tõstatamist püüti vältida ning niinimetatud poliitiliselt ebakorreksete arvamuste avaldajad muutusid avalikkuses kriitika objektiks. Pärast iseseisvuse taastamist ilmunud värskemate uurimuste autorid ei ole tuvas-tanud tollase riigi juhtkonna poliitikas märkimist väärivaid ja sisulisi viiteid demokraatia taastamise kohta.

Et riigi juhtkonnal puudus demokraatia taastamise kavatsus, tõendab kaitse-seisukorra kui autoritaarkorra toimimist tagava keskse instrumendi jätkuv kehti-mine ka pärast 1937. aasta põhiseaduse jõustumist 1. jaanuaril 1938, Pätsi vali-mist presidendiks, talle kuuleka Riigikogu 6. koosseisu moodustamist ja uue valitsuse formeerimist. Veelgi enam, ettekavatsetult kehtestas Päts enne Riigi-kogu uue koosseisu kogunemist dekreediga uue kaitseisukorra seaduse. Nii selle seaduse tekstist kui eelnõu väljatöötamise käigust ilmneb võimude soov kasutada seadust mitte riigi julgeoleku kindlustamise, vaid eelkõige režiimi edasi-kestmise huvides.

President Päts pikendas kaitseisukorda aasta võrra nii 1938. kui 1939. aasta septembris. Presidenti ja valitsust toetaval enamusel oli Riigikogus piisavalt hääli selle otsuse kinnitamiseks. Mõlemal korral põhjendasid otsuse pooldajad kaitse-seisukorra pikendamist äreva rahvusvahelise olukorraga, kuid on küsitav, kas ja kui suur oli kaitseisukorra tegelik puutumus Eesti välise julgeoleku tagamise. 1938. aastal peetud parlamendidebattides esitati ka seisukohti, mis põhjendasid kaitseisukorra edasikehtimist igapäevase valitsemise vajadusega ega olnud seega kooskõlas vähemalt seaduse mõttega. 1939. aasta kevadel üritas valitsus kehtestada „Riigi julgeoleku ja avaliku korra seadust”, mis oleks võimaldanud režiimi sisuliselt leevendamata üleriigilisest kaitseisukorrast loobuda ning seeläbi luua illusiooni normaalsetes oludes toimivast riigist. Plaani läbikukku-misel pikendati sügisel aga taas kaitseisukorda. Need tendentsid peaksid ise-loomustama valitsuse poliitilisi suundumusi, millesse ei mahtunud kuni 1940. aasta suveni ühtegi sammu demokraatia taastamise suunas.

Ideoloogilist kontrolli tagava üleriigilise kaitseisukorra kehtimine koos äär-miselt tsentraliseeritud valitsemissüsteemiga, kus suure hulga riiklike institut-sioonide juhtide ja kõrgemate sõjaväelaste, aga ka madalama taseme riigipalga-liste ametisse nimetamine oli presidendi pädevuses, võimaldas Nõukogude Liidu poolt suunatud Johannes Varese valitsusel 1940. aasta suvel kontrolli riigis kaunis hõlpsalt enda kätte haarata ja Eesti iseseisvus likvideerida. Kuni presi-dendi ametist lahkumiseni abistas Varese valitsust selles Päts, kes allkirjastas kõik valitsuse poolt ette valmistatud õigusaktid.

Opositsiooni tegevus

1. Kõik parlamendierakonnad toetasid riigipörajate tegevust 1934. aasta 12. märtsil, kinnitades 15.–16. märtsil toimunud Riigikogu istungil üleriigilise kaitseseisukorra kehtestamise. Järgnenud kuudel süvenesid aga erimeelsused, mis kulmineerusid vastasseisuga sama aasta 28. septembrist kuni 2. oktoobrini kestnud Riigikogu erakorralisel istungjärgul, kus mitme erakonna esindajad kritiseerisid valitsuse tegevust alates 12. märtsist. Istungjärk lõppes Riigikogu panemisega „vaikivasse olekusse” Pätsi allkirja kandva 1933. aasta põhiseadusel põhineva otsuse alusel, kuid samal istungjärgul valitud Riigikogu juhatus eesotsas opositsiooni esindaja Rudolf Pennoga sai tegevust jätkata. Uus Riigikogu juhatus, nagu opositsioon tervikuna, võitles oma õiguste ja demokraatia taastamise eest valdavalt passiivselt, soodustades sellega autoritaarkorra toimimist ja kindlustumist. Näiliseks õigusnormide järgimiseks saatis Päts kõik alates 12. märtsist 1934 enda dekreediga kehtestatud seadused, nagu ka riigieelarve ja iga aasta septembris tehtud otsuse kaitseseisukorra järjekordse pikendamise kohta, seisukohavõtuks Riigikogule, kuigi see oli sisuliselt laiali saadetud. Riigikogu juhatus järgis Pätsi käitumislíini, saates enda formaalse resolutsiooniga riigivanema otsused kaitseseisukorra küsimuses edasi parlamendi riigikaitsekomisjoni, riigieelarve rahanduskomisjoni ja dekreediga kehtestatud seadused vastavate valdkondadega tegelevatesse komisjonidesse, kus neid tegelikult keegi menetlema ei hakanud. Loomulikult ei soovinud Riigikogu 5. koosseisu uuesti kokkukutsumist Päts, kuid ühtegi katset Riigikogu või selle komisjonide tööd taastada ei teinud ka Riigikogu juhatus ega teadaolevalt ka Riigikogus esindatud erakondade esindajad.

2. Samuti jäi opositsiooni tegevus ebaefektiivseks 1937. aasta põhiseaduse koostamise protsessis. Opositsiooni seisukohtade avaldamine nii seoses rahvahääletusega kui Rahvuskogu valimiskampaania käigus oli takistatud seetõttu, et ajakirjandus oli võimude kontrolli all. Valdavalt boikoteeris opositsioon Rahvuskogu valimisi, samas ülehinnates enda võimet mõjutada boikotiga valimistulemusi oludes, kus juurdepääs meediale oli piiratud. Teatud demokraatia taastamist puudutavate tingimuste täitmise korral oli opositsioon valmis suuremal määral kaasa lööma uue põhiseaduse koostamises Rahvuskogus, kuid selliseid tingimusi võimulolijad täita ei soovinud ja kokkulepe jäi sündimata. „Vaikivas olekus” Riigikogu 5. koosseisu edasi tegutsev juhatus saatis riigivanemale seoses põhiseaduse muutmisega aastatel 1936–1937 kolm märgukirja, juhtides tähelepanu põhiseaduse muutmist saatvatele kehtiva põhiseaduse rikkumistele, kuid sellel ei olnud mingeid tagajärgi. Sisulise mõjuta jäi ka opositsiooni tuntuim aktsioon „vaikiva oleku” perioodil: Pätsile esitatud niinimetatud riigivanemate märgukiri. Opositsioon pani enda lootused uue põhiseaduse kehtima hakkamisele, mille järel loodeti riigi naasmist niinimetatud normaaloludesse ehk 1934. aasta riigipöörde eelse olukorra taastumist. Seda aga ei juhtunud.

3. Opositsiooni tegevus ei olnud tulemuslikum ka 1938. aastal moodustatud Riigikogu 6. koosseisus, kuna nende esindajate arv oli parlamendi tegevuse sisuliseks mõjutamiseks liiga väike. 1938. aasta oktoobri lõpus ja novembri alguses Riigikogu üldkoosoleku üldkomisjonis ja hiljem „suures saalis” toimunud aruteludel kaitseseisukorra kinnitamise üle jäi opositsioon sellele vastu hääletades ühtseks. Kuid samasugusel arutelul aasta hiljem, kui Ants Piip oli nimetatud välisministriks 1939. aasta oktoobris Jüri Uluotsa moodustatud valitsuses, oli kaitseseisukorra pikendamisele vastu hääletajaid juba vähem. Osa demokraatlikust opositsioonist eesotsas Tõnissoniga oli asunud valitsust toetama. Tagantjärele tarkusega ei oleks mõõdukamal opositsioonil pidanud olema põhjust jääda lootma valitsuse lubadustele kaitseseisukorda mitte kuritarvitada, kuna seoses niinimetatud baaside lepingu sõlmimisega Eesti ja Nõukogude Liidu vahel kodanike põhiõiguste piirangud pigem süvenesid.

Välisriikide diplomaatide seisukohad 1934. aasta riigipöörde ja autoritaarkorra kohta

Käesoleva doktoritöö raames on välisriikide Eestis resideerinud diplomaatide seisukohad leidnud kajastamist mitmes avaldatud artiklis. Kõige enam on viidatud Ühendkuningriigi ja Nõukogude Liidu diplomaatide seisukohtadele, vähemal määral kajastuvad ka Saksamaa, Läti, Soome ja Rootsi diplomaatide hinnangud. Kuna üheks doktoritöö keskseks punktiks on tollase riigi juhtkonna poolt 1934. aastal korraldatud riigipööre eesmärgiga vabadussõjalased kui konkurendid poliitilisest elust eemaldada, on oluline rõhutada, et vabadussõjalaste endiga olid välisdiplomaatide kontaktid napid või suisa olematud ja kõik viimaste esitatud hinnangud vabadussõjalaste ideoloogia ja tegevuse kohta põhinesid kolmandatelt isikutelt, sealhulgas vabadussõjalaste poliitilistelt konkurentidelt kuuldul.

1934. aasta alguses valitses Tallinnas resideerinud diplomaatide seas segadus küsimuses, millised on vabadussõjalaste edasised poliitilised kavatsused ja kuidas ennustada 1934. aasta aprillis toimuma pidanud riigivanema valimistele esitatud nelja kandidaadi võiduvõimalusi. Riigipöörde ja sellele järgnenud perioodi osas olid seisukohad aga suhteliselt sarnased: 12. märtsi järgset riigikorda nimetasid välisriikide diplomaadid diktatuuriks ja olid veendunud, et edasilükatud valimised ei toimu enne, kui Päts on kindel endale meelepärase tulemuse saavutamises.

Seejuures tuleb aga rõhutada, et kuigi välisriikide diplomaadid tuvastasid Pätsi juhtimisel läbi viidud riigipöörde tegeliku eesmärgi – võimu säilitamise pöörde organiseerinud riigi senise juhtkonna käes –, pidasid nad sündmuste hindamisel silmas ka enda kodumaa välispoliitilisi huve. Vältida sooviti poliitilise ebastabiilsuse teket Eestis ning välistada korduvalt ka fašistlikuks nimetatud vabadussõjalaste liikumise pääs võimule. Kuigi 1937. aasta põhiseadust pidasid näiteks Briti diplomaadid olemuslikult demokraatlikuks, oli neil kahtlusi, kas Päts on valmis võimust loobuma.

Olenemata sellest, mida arvasid uuritavate välisriikide Eestis tegutsenud diplomaadid 1934. aasta riigipöördest ja selle tulemusel kehtestatud autoritaarkorrast, oli Eestis toimunud ebademokraatlikel arengutel väga väike mõju nende riikide suhetele Eestiga. Selle peamine põhjus oli asjaolu, et nende riikide huvides ei olnudki väga tihedad poliitilised, majanduslikud või ühiskondlikud suhted Eestiga (mis ei tähenda, et nad ei olnud huvitatud Eesti kui strateegiliselt olulise territooriumi saadusest), mida demokraatia puudumine saanuks kahjustada. Samuti ei olnud demokraatia mitmes uurimistöös käsitletud riigis eelistatud valitsemisvorm. Seega ei pidanud Eesti valitsus kartma ka välispoliitilist survet demokraatia taastamiseks.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiiviallikad

Eesti Rahvusarhiiv (RA)

- RA, EAA.3742: Kultuurilooliste dokumentide kollektsioon
- RA, ERA.1: Politseialitus
- RA, ERA.14: Siseministeerium
- RA, ERA.31: Riigikantselei
- RA, ERA.80: Riigikogu I–V koosseis
- RA, ERA.84: Riigikogu VI koosseis
- RA, ERA.495: Sõjavägede Staap
- RA, ERA.852: Sisekaitse Ülem
- RA, ERA.927: Sõjaväe Kõrgem Kohus
- RA, ERA.947: Poliitilise Politsei komissar Petseris
- RA, ERA.949: Poliitilise Politsei komissar Tallinnas
- RA, ERA.952: Poliitilise Politsei komissar Tartus
- RA, ERA.957: Välisministeerium
- RA, ERA.989: Presidendi Kantselei
- RA, ERA.1093: Informatsiooni Keskus
- RA, ERA.1356: Riigikohus
- RA, ERA.1583: Eesti saatkond Londonis
- RA, ERA.2951: Elva Linnavalitsus
- RA, ERAF.138SM: ENSV Riikliku Julgeoleku Komitee välisluure toimikute kollektsioon

Läti Riiklik Ajalooarhiiv (Latvijas Valsts vēstures arhīvs, LVVA)

- LVVA 1303: Välisministeerium
- LVVA 2575: Läti diplomaatilised ja konsulaaresindused välismaal

Rootsi Rahvusarhiiv (Riksarkivet, SE RA)

- SE/RA/230/230032.1: Saatkond Tallinnas

Rootsi Rahvusarhiivi Balti arhiiv (Baltiska Arkivet)

- SE/RA/720986: Tõnis Kinti arhiiv
- SE/RA/721003: August Rei arhiiv

Soome Välisministeeriumi Arhiiv (Ulkoasiainministeriön arkisto, UM)

- UM 5 C/12: Saatkond Tallinnas

Vene Föderatsiooni Välispoliitika Arhiiv (Архив внешней политики Российской Федерации, АВП РФ)

- АВП РФ 05: M. Litvinovi sekretariaat
- АВП РФ 0154: Eesti referentuur

Ühendkuningriigi Rahvusarhiiv (The National Archives of the United Kingdom, TNA)

- TNA FO 371: Foreign Office: Political Departments: General Correspondence from 1906–1966
- TNA FO 419: Foreign Office: Confidential Print: Scandinavia and the Baltic States
- TNA GFM 33: German Foreign Ministry Archives: Photostat Copies
- TNA WO 106: War Office: Directorate of Military Operations and Military Intelligence, and predecessors: Correspondence and Papers

Publitseeritud allikad

- *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945: aus dem Archiv des Auswärtigen Amts, Serie C: 1933–1937, Band III, 1, das Dritte Reich: die ersten Jahre, 14. Juni bis 31. Oktober 1934*, Göttingen, 1973.
- *Eesti NSV Teataja*: 1940.
- Voldemar Kures, *Seitsme lukuga suletud raamat, III*, Tartu, 2007.
- „Meie vastus. Eduard Laamani päevik 1922–1940”, *Akadeemia*, 2003, 7 – 2004, 10.
- *Rahvuskogu esimene koda: Stenograafilised aruanded*, Tallinn, 1938.
- *Rahvuskogu üldkoosolekute ja põhiseaduse eelnõu-osade komisjonide ühiste koosolekute stenograafilised aruanded*, Tallinn, 1938.
- *Riigikogu V koosseis: täielikud protokollid ja stenograafilised aruanded: III ja IV istungjärk: 65. koosolekust 27./28. juunil 1933 – 122. koosolekuni 16. märtsil 1934*, Tallinn, 1934
- *Riigikogu V koosseis: stenograafilised aruanded: V istungjärk: 123. koosolekust 28. septembril 124. koosolekuni 2. oktoobril 1934*, Tallinn, 1934.
- *Riigikogu üldkoosoleku stenograafilised aruanded ja nende lisad: I koosseis: I ja II istungjärk: 1.–5. koosolek*, Tallinn, 1938.
- *Riigikogu üldkoosoleku stenograafilised aruanded ja nende lisad: I koosseis: V istungjärk: 6. ja 7. koosolek*, Tallinn, 1939.
- *Riigivolikogu stenograafilised aruanded: I koosseis: V ja VI istungjärk: 103.–178. koosolek: 1939/40*, Tallinn, 1940.
- *Riigivolikogu stenograafiliste aruannete lisad: I koosseis: I, II, III ja IV istungjärk: 1938/39*, Tallinn, 1939.
- *Riigi Teataja*: 1930, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940.
- *Riigi Teataja Lisa*: 1935, 1936.

Veebilehed

- Rahvuskogu tegevuse ülevaade Riigikogu ajaloo rubriigis Riigikogu veebis: <<http://www.riigikogu.ee/index.php?id=33458>> (vaadatud 8. novembril 2012; 27. detsembri 2023. aasta seisuga asub sama lehekülge aadressil <<https://www.riigikogu.ee/tutvustus-ja-ajalugu/riigikogu-ajalugu/rahvuskogu/>>>).
- Riigikogu täiskogu 8. veebruari ja 13. veebruari 2018. aasta istungite stenogrammid: <<https://stenogrammid.riigikogu.ee/et/201802081000#PKP-23211>> ja <<https://stenogrammid.riigikogu.ee/201802131000#PKP-23219>> (vaadatud 27. detsembril 2023).
- Soome Tallinna suursaatkonna hoone ajalugu saatkonna veebis: <<https://finlandabroad.fi/web/est/saatkonnahoone>> (vaadatud 27. detsembril 2023).

Ajakirjandus

- *Eesti Post*: 1948.
- *Eesti Päevaleht*: 1971, 1981.
- *Kaja*: 1935.
- *Linnaleht*: 2021.
- *Päevaleht*: 1934, 1935, 1936, 1938.
- *Postimees*: 1934, 1935, 2015.
- *Rahvaleht*: 1936.
- *Sakala*: 2009.
- *Stockholms-Tidningen Eestlastele*: 1949, 1950, 1952.
- *Teataja*: 1959, 1975, 1978, 1987.
- *Uus Eesti*: 1936, 1937, 1938.
- *Vaba Eesti Sõna*: 1958, 1962, 1978.
- *Vaba Eestlane*: 1955, 1983.
- *Vaba Maa*: 1936.
- *Võitleja*: 1955, 1965, 1988.
- *Välis-Eesti*: 1946, 1951, 1960.

Kasutatud kirjandus

- Jüri Ant, *Eesti 1939–1941: rahvast, valitsemisest, saatusest*, Tallinn, 1999.
- Jüri Ant, Meelis Maripuu, „Iseseisvuse likvideerimine” – Enn Tarvel (peatoim.), *Sõja ja rahu vahel, II, Esimene punane aasta*, Tallinn, 2010, lk 77–127.
- Heino Arumäe, „1934. aasta 12. märtsi kaasaegsete hinnanguis” – Anne Velliste (koost.), *Alasi ja haamri vahel: artikleid ja mälestusi Konstantin Pätsist*, Tallinn, 2007, lk 19–62.
- Heino Arumäe, *Eesti ja Soome: sõjast sõjani*, Tallinn, 2018.
- Dirk Berg-Schlosser, „Implications for Theories of Democracy” – Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell (toim.), *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919–39: Comparative Analyses*, Basingstoke, 2002, lk 319–323.
- Daina Bleiere, *History of Latvia: the 20th Century*, Riia, 2006.
- Daina Bleiere jt, *History of Latvia: 100 Years*, Riia, 2014.
- Evald Blumfeldt, „Eesti riigi rajamine ja areng” – Richard Maasing jt (toim.), *Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas, I, Eesti nagu ta oli*, Stockholm, 1954, lk 25–39.
- Evald Blumfeldt, „Jaan Tõnissoni elu ja tegevuse ajaline taust” – Evald Blumfeldt (toim.), *Jaan Tõnisson: koguteos tema üheksakümnenda sünnipäeva tähistamiseks*, Stockholm, 1960, lk 7–17.
- Tom Buchanan, „Anti-fascism and Democracy in the 1930s”, *European History Quarterly*, 2002, 1, lk 39–57, <<https://doi.org/10.1177/0269142002032001561>>.
- Giovanni Capoccia, *Defending Democracy: Reactions to Extremism in Interwar Europe*, Baltimore ja London, 2005.
- Wilhelm M. Carlgren, *Rootsi ja Baltikum: Maailmasõdade vahelisest ajast sõja-järgsete aastateni: ülevaade*, Tallinn, 1995.
- Edward Hallett Carr, *International Relations Between the Two World Wars*, Houndmills, 1947.

- Maksims Duhanovs, Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, *Latvia and the Year of Fateful Decisions*, Riia, 1994.
- Õie Elango, Ants Ruusmann, Karl Siilivask, *Eesti maast ja rahvast: maailmasõjast maailmasõjani*, Tallinn, 1998.
- Artur Grönberg, *Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu, 2: iseseisvuse eelviitluses (1906–1917), omariikluse saavutustes (1918–1940)*, Montréal, 1985.
- Toomas Hiio, „Eesti lähiaja uurimine 21. sajandil”, *Acta Historica Tallinnensia*, 2020, 26, lk 103–144.
- Merja-Liisa Hinkkanen-Lievonon, „Britain as Germany’s Commercial Rival in the Baltic States, 1919–1939” – Marie-Luise Recker (toim.), *From Competition to Rivalry: The Anglo-German Relationship in the Countries at the European Periphery, 1919–1939*, Stuttgart, 1986, lk 15–49.
- Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman, London, 1991.
- Magnus Ilmjärv, *Hääletu alistumine: Eesti, Läti ja Leedu välispoliitilise orientatsiooni kujunemine ja iseseisvuse kaotus: 1920. aastate keskpaigast anneksioonini*, Tallinn, 2004.
- Magnus Ilmjärv, *Silent Submission: Formation of Foreign Policy of Estonia, Latvia and Lithuania: Period from Mid-1920s to Annexation in 1940*, Stockholm, 2004.
- Magnus Ilmjärv, „Eesti välispoliitika 1930. aastatel” – Enn Tarvel (peatoim.), *Sõja ja rahu vahel, I, Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani*, Tallinn, 2004, lk 51–73.
- Magnus Ilmjärv, *Hääletu alistumine: Eesti, Läti ja Leedu välispoliitilise orientatsiooni kujunemine ja iseseisvuse kaotus: 1920. aastate keskpaigast anneksioonini*, Tallinn, 2010.
- Alvin Isberg, *Med demokratin som insats: Politisk-konstitutionellt maktspel i 1930-talets Estland*, Stockholm, 1988.
- Kaido Jaanson, „The Baltic Sea region in international relations of the twentieth century: The seminal nature of the interwar period”, *Journal of Baltic Studies*, 2001, 3, lk 267–288, <<https://doi.org/10.1080/01629770100000091>>.
- Peeter Kaasik, „Kaitseseisukord ja selle rakendamine okupatsioonivõimude teenistusse” – Enn Tarvel (peatoim.), *Sõja ja rahu vahel, II, Esimene punane aasta*, Tallinn, 2010, lk 187–204.
- Juhan Kahk, Karl Siilivask, *Eesti NSV ajalugu: populaarne ülevaade*, Tallinn, 1987.
- Otto Karma, Karl Siilivask, „Töölisklassi ja revolutsioonilise liikumise ajaloo uurimine” – Endel Laul (koost. ja toim.), *Leninlik etapp Eesti ajalooteaduses*, Tallinn, 1970, lk 126–166.
- Andres Kasekamp, „Radical Right-Wing Movements in the North-East Baltic”, *Journal of Contemporary History*, 1999, 4, lk 587–600.
- Andres Kasekamp, *The Radical Right in Interwar Estonia*, Basingstoke, London, 2000.
- Andres Kasekamp, „Fascism by Popular Initiative: The Rise and Fall of the Vaps Movement in Estonia”, *Fascism: Journal of Comparative Fascist Studies*, 2015, 4, lk 155–168.
- Andres Kasekamp, „The Rise of the Radical Right, the Demise of Democracy, and the Advent of Authoritarianism in Interwar Estonia” – Lazar Fleishman and Amir Weiner (toim.), *War, Revolution, and Governance: The Baltic Countries in the Twentieth Century*, Boston, 2018, lk 76–101.
- Johannes Kaup, „Teretunud lisa meie ajaloole”, *Tulimuld*, 1988, 3, lk 164–165.

- Peeter Kenkmann, peatükid 5.2. „Riigipöörde õiguslik raamistik ja uue režiimi kindlustamine”; 5.3 „Valitsemispraktika”; 6.1 „Rahvuskogu ja 1937. aasta põhiseaduse väljatöötamine”; 6.4.3 „Kaitseseisukord põhikorraalse instrumendina” – Marju Luts-Sootak (koost.), *Põhiseaduse kommenteeritud väljaanne, ülevaade Eesti Vabariigi Põhiseaduse kujunemise ajaloost* (tööpealkiri, ilmunud, käsikiri autori valduses).
- Advig Kiris, „Põhiseaduse kriis” ja täidesaatva võimu tugevdamine kodanliku Eesti 1933. aasta konstitutsioon: dissertatsioon õigusteaduse kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks”, Tartu, 1972.
- Maria Kleitsman, „Võitlus jätkub” – Evald Blumfeldt (toim.), *Jaan Tõnisson: koguteos tema üheksakümnenda sünnipäeva tähistamiseks*, Stockholm, 1960, lk 254–269.
- Johannes Klesment, „Dekret uue põhiseaduse järgi”, *Eesti Politsei*, 2. jaanuar 1934, lk 1–6.
- Johannes Klesment, „Sisepoliitiline kriis ja põhiseadus” – Artur Mägi jt (toim.), *Põhiseadus ja Rahvuskogu*, Tallinn, 1937, lk 46–82.
- Johannes Klesment, „Uue põhiseaduse algeelnõu” – Artur Mägi jt (toim.), *Põhiseadus ja Rahvuskogu*, Tallinn, 1937, lk 83–88.
- Johannes Klesment, „Jooni Jüri Uluotsa poliitilisest ideoloogiast” – Johannes Klesment, Hanno Kompus, Edgar Valter Saks (toim.), *Prof. Jüri Uluotsa mälestusraamat*, Stockholm, 1945, lk 13–20.
- Johannes Klesment, „Riiklik tegevus ei tohi katkeda”, *Eesti Rahvusnõukogu Toimetised*, 1948, 1, lk 9–11.
- Artur-Tõeleid Kliimann, „Sisekaitse”, *Õigus*, 1935, 3, lk 97–117.
- Hughe Knatchbull-Hugessen, *Diplomat in Peace and War*, London, 1949.
- Mart Kuldkapp, „Swedish political attitudes towards Baltic independence in the short twentieth century”, *Ajalooline Ajakiri*, 2016, 3/4, lk 397–430.
- Olaf Kuuli, *Eesti rahva võitlus fašismi vastu (1930–1940. a.): dissertatsioon ajaloodoktori teadusliku kraadi taotlemiseks*, Tallinn, 1971.
- Olaf Kuuli, *Vapsidest Isamaaliiduni: fašismi ja fašismivastase võitluse ajaloost kodanlikus Eestis*, Tallinn, 1976.
- Olaf Kuuli, *Revolutsioon Eestis 1940*, Tallinn, 1980.
- Olaf Kuuli, *Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991*, Tallinn, 1999.
- Eduard Laaman, *Erakonnad Eestis*, Tartu, 1934.
- Eduard Laaman, „Põhiseaduse kriisi arenemine 1928–1932” – Artur Mägi jt (toim.), *Põhiseadus ja Rahvuskogu*, Tallinn, 1937, lk 29–45.
- Eduard Laaman, „Uue põhiseaduse konservatiivne demokraatia”, *ERK: üld-, majandus- ja kultuuripoliitiline ajakiri*, 1938, 1, lk 1–4.
- Eduard Laaman, *Konstantin Päts: poliitika- ja riigimees*, Tartu, 1940.
- Eduard Laaman, *Konstantin Päts: poliitika- ja riigimees*, Stockholm, 1949.
- Eduard Laaman, *Demokraatia ja diktatuur*, Pärnu, 1991.
- Endel Laul, „Eesti ajalooteaduse leninliku etapi põhijooni” – Endel Laul (koost. ja toim.), *Leninlik etapp Eesti ajalooteaduses*, Tallinn, 1970, lk 13–48.
- Herbert-Armin Lebbin, *Sotsiaaldemokratismi pankrot Eestis*, Tallinn, 1970.
- Stephen J. Lee, *Aspects of British Political History 1914–1995*, London, 1996.
- Stephen J. Lee, *Euroopa diktatuurid 1918–1945*, Tallinn, 2002.
- Jari Leskinen, *Vendade riigisaladus: Soome ja Eesti salajane sõjaline koostöö Nõukogude Liidu võimaliku rünnaku vastu aastatel 1918–1940*, Tallinn, 2000.

- Juan J. Linz, *The Breakdown of Democratic Regimes: Crisis, Breakdown and Re-equilibration*, Baltimore, London, 1978.
- Juan J. Linz, *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, London: Boulder, 2000.
- Imre Lipping, „Emergence of Estonian authoritarianism” – Arvids Ziedonis Jr., William L. Winter, Mardi Valgemäe (toim.), *Baltic History*, Columbus, 1974, lk 209–216.
- Aleksander Loit, *Eesti kodanliku vabariigi aeg Nõukogude Eesti üldkäsitlustes*, Lund, 1973.
- Aleksander Loit, „Vabariik tabu?” – Hellar Grabbi, Ivo Iliste, Vahur Linnuste (koost.). *Vaba Eesti tähistel: valimik tsensuurivaba eesti mõttelugu aastaist 1948–64*, Tallinn, 2000.
- Viktor Maamägi jt (koost), *Eesti NSV ajalugu, III köide, 1917. aasta märtsist kuni 50-ndate aastate alguseni*, Tallinn, 1971.
- Helmut Maandi, „Eesti iseseisvusaegsest parlamentarismist” – Artur Grönberg, Aleksander Kaelas, Aksel Mark (toim.), *Hoiak: koguteos*, Stockholm, 1946, lk 42–46.
- Helmut Maandi, „Rahvaesindustest iseseisvas Eestis” – Esmo Ridala (toim.), *Eestit tagasivaates*, Stockholm, 1987, lk 11–29.
- Helmut Maandi, „Süüdmusterikas aasta, II”, *Akadeemia*, 2008, 2, lk 339–384.
- Rein Marandi, „Endiste riigivanemate märgukiri” – Evald Blumfeldt (toim.), *Jaan Tõnisson: koguteos tema üheksakümnenda sünnipäeva tähistamiseks*, Stockholm, 1960, lk 286–291.
- Rein Marandi, „Riigivõimude tasakaalu otsingul. Põhiseaduse parandamise püüdlused Eestis 1929–1933” – Esmo Ridala (toim.), *Eestit tagasivaates*, Stockholm, 1987, lk 60–88.
- Rein Marandi, *Must-valge lipu all: Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937, I. Legaalne periood (1929–1934)*, Stockholm, 1991.
- Rein Marandi, *Must-valge lipu all: Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937, II. Illegaalne vabadussõjalus (1934–1937)*, Stockholm, 1997.
- Rein Marandi, *Valitud artikleid Eesti riigist ja poliitikast*, Tallinn, 2007.
- Sally Marks, *The Illusion of Peace: International Relations in Europe, 1918–1933*, Basingstoke, New York, 2003.
- Gisèle De Meur ja Dirk Berg-Schlosser, „Systematic Matching and Contrasting of Cases” – Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell (toim.), *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919–39: Comparative Analyses*, Basingstoke, 2002, lk 235–269.
- Romuald J. Misiunas, Rein Taagepera, *The Baltic States: Years of Dependence, 1940–1980*, London, 1983.
- Cas Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge, 2007.
- Artur Mägi, „Rahvas riigiorganina ja tema esindajad Eesti Põhiseaduse määritlusel”, *Õigus*, 1936, 4, lk 178–188.
- Artur Mägi, „Rahvas riigivõimu kandjana ja riigivõimu teostajana. Interpretatsiooni küsimusi Eesti positiivsest riigiõigusest”, *Õigus*, 1936, 8, lk 361–383.
- Artur Mägi, „Arupärimise õigus”, *ERK: üld-, majandus- ja kultuuripoliitiline ajakiri*, 1938, 3, lk 97–106.
- Artur Mägi, *Kuidas valitseti Eestis*, Stockholm, 1951.
- Artur Mägi, „Rahvahääletus ja rahvaalgatus Eestis” – Arnold Kivimäe jt (toim.), *Omariikluse taustal: üliõpilasselts Raimla koguteos*, Uppsala, 1955, lk 11–53.

- Artur Mägi, *Das Staatsleben Estlands während seiner Selbständigkeit, I: das Regierungssystem*, Stockholm, 1967.
- Artur Mägi, „1937. aasta põhiseadus”, *Akadeemia*, 1990, 11, lk 2380–2400.
- Oskar Mänd, „Jaan Tõnisson perioodil 1934–1938”, *Akadeemia*, 1938, 8, lk 479–485.
- Oskar Mänd, „Pingerikas ajajärk Eesti sisepoliitilises elus” – Oskar Mänd (toim.), *Eesti Üliõpilaste Seltsi album XII*, Stockholm, 1955, lk 95–105.
- Oskar Mänd, „Pingerikas ajajärk Eesti sisepoliitilises elus” – Evald Blumfeldt (toim.), *Jaan Tõnisson: koguteos tema üheksakümnenda sünnipäeva tähistamiseks*, Stockholm, 1960, lk 217–231.
- M. Ojamaa, A. Varmas, T. Varmas, *Eesti ajalugu*, Stockholm, 1946.
- August Ots, *Miks kaotasime iseseisvuse: eestluse probleeme eksiilis*, Stockholm, 1981.
- Ago Pajur, „Eesti Vabariigi (1918–1940) ajaloo periodiseerimisest”, *Tuna: ajaloo-kultuuri ajakiri*, 2003, 4, lk 139–143.
- Ago Pajur, „Üldist. Historiograafia” – Sulev Vahtre (peatoim.), *Eesti ajalugu, VI, Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*, Tartu, 2005, lk 12–16.
- Ago Pajur, „Suur kriis” – Sulev Vahtre (peatoim.), *Eesti ajalugu, VI, Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*, Tartu, 2005, lk 81–91.
- Ago Pajur, „Autoritaarne Eesti” – Sulev Vahtre (peatoim.), *Eesti ajalugu, VI, Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*, Tartu, 2005, lk 92–106.
- Ago Pajur, „Vabadussõjalaste retseptioon Pätsi ajast kaasajani”, *Tuna: ajaloo-kultuuri ajakiri*, 2009, 3, lk 34–41.
- Ago Pajur, *Konstantin Päts: poliitiline biograafia, II osa: Riigimees (1917–1956)*, Tartu, 2018.
- Jüri Parijõgi, Toomas Algma, Jakob Koit, *Eesti ajalugu noorsoole*, Stockholm, 1954.
- Tõnu Parming, *The collapse of liberal democracy and the rise of authoritarianism in Estonia*, London, 1975.
- Tõnu Parming, „Vabariigi juhtkond riigikriisi vahendajana” – Enno Klaar jt (toim.), *Metoo teine raamat*, Stockholm, 1979, lk 91–103.
- Malcolm Pearce, Geoffrey Stewart, *British Political History 1867–1995: Democracy and Decline*, London, 1996.
- Viljar Peep, *Eesti Vabariigi 6. riigikogu (1938–1940) ning tema poliitiline ja õiguslik taust: Magistritöö*, Tartu, 1995.
- Viljar Peep (toim.), *Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee: koguteos*, Tallinn, 1997.
- Rudolf Penno, „Erakonnad Eestis” – Artur Grönberg, Aleksander Kaelas, Aksel Mark (toim.), *Hoiak: koguteos*, Stockholm, 1946, lk 32–34.
- Rudolf Penno, „Eesti vabadusvõitluse traditsioon ja Eesti Rahvusnõukogu”, *Eesti Rahvusnõukogu Toimetised*, 1948, 1, lk 12–14.
- Madis Pesti, *Rahvuslik reetmine „rahvusluse” sildi all: kodanliku Eesti välispoliitika aastail 1934–1940*, Tallinn, 1960.
- Ellen Plotnik, *Kodanliku parlamentarismi kokkuvarisemine maailma majanduskriisi aastatel ja fašistliku diktatuuri kehtestamine Eestis (1929–1934)*, Tartu, 1954.
- Ellen Plotnik, Joosep Saat, „Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloo uurimine” – Endel Laul (koost. ja toim.), *Leninlik etapp Eesti ajalooteaduses*, Tallinn, 1970, lk 85–125.
- Marie-Jacqueline Powell, *The Battleground of High Politics: A Comparative Study of British and French Policies towards Poland and the Baltic States, 1917–1939*, Lewes, 2003.

- Adam Przeworski, Michael Alvarez, José Aantonio Cheibub, Fernando Limongi, „Millest sõltub demokraatia elukestus?“, *Akadeemia*, 2005, 1, lk 146–170.
- Otto Pukk, „Jüri Uluots riigimehena” – Johannes Klesment, Hanno Kompus, Edgar Valter Saks (toim.), *Prof. Jüri Uluotsa mälestusraamat*, Stockholm, 1945, lk 21–33.
- Olavi Punga, „1934. aasta pöörde mõju Kaitseliidule”, *Tuna: ajalooline ajakiri*, 2009, 3, lk 92–94.
- Mikk Põlde, „„Postimehe” areng ja sekvestri alla võtmine” – Evald Blumfeldt (toim.), *Jaan Tõnisson: koguteos tema üheksakümnenda sünnipäeva tähistamiseks*, Stockholm, 1960, lk 270–285.
- Eve Pärnaste (koost. ja toim.), *Põhiseaduse tulek: kogumik*, Tallinn, 2002.
- Arno Raag, *Kõuepilvede saatel*, Tallinn, 2010.
- Georg von Rauch, *The Baltic States: The Years of Independence: Estonia, Latvia, Lithuania, 1917–1940*, London, 1974.
- Georg von Rauch, *Geschichte der baltischen Staaten*, Hannover, 1986.
- Märt Raud, *Kaks suurt: Jaan Tõnisson, Konstantin Päts ja nende ajastu*, Toronto, 1953.
- Märt Raud, *Riigiehitaja Konstantin Päts*, Stockholm, 1977.
- Märt Raud, *Kaks suurt: Jaan Tõnisson, Konstantin Päts ja nende ajastu*, Tallinn, 1991.
- Ago Raudsepp, *Pääsemine ja häving. Demokraatia mõju Soome ja Eesti julgeolekule aastatel 1918–1948*, Tartu, 2020.
- Toivo U. Raun, *Estonia and the Estonians*, Stanford, 1987.
- Ilmar Rebane, „Presidendi dekreedidõiguse ulatus”, *Õigus*, 1938, 8, lk 360–367.
- Ilmar Rebane, „Põhiseaduse kriisist baasideni 1932–1939” – Arno Raag, Ilmar Raamot, Ilmar Rebane, Karl Aun (koost.), *Eesti Üliõpilaste Selts 1870–1970*, Toronto, 1971, lk 95–112.
- August Rei, *The Drama of the Baltic Peoples*, Stockholm, 1970.
- Jüri Rimmelgas, „Meie vaimsuse kujunemisest” – Juhan Kohjus, Heinold Okas, Paul Saar (toim.), *Verbum habet Sakala: Korp! Sakala 1909–1959*, New York, 1959, lk 28–36.
- Andrus Roolah, *Nii see oli ... Kroonika ühest unustuseliiva maetud ajastust*, Tallinn, 1990.
- Reigo Rosenthal, Marko Tamming, *Sõda enne sõda: Nõukogude eriteenistuste tegevusest Eestis kuni 1940. aastani*, Tallinn, 2013.
- Oskar Rütli, *Mälestusi ühe eesti sugupõlve tööst ja võitlusist (1871–1949)*, Tallinn, 2010.
- Urmas Salo (koost.), *Riigikaitse Nõukogu protokollid 1933–1939*, Tartu, 2013.
- Patrick Salmon, „British Security Interests in Scandinavia and the Baltic, 1918–39” – John Hinden, Aleksander Loit (toim.), *The Baltic in International Relations between the Two World Wars: Symposium organized by the Centre for Baltic Studies, November 11–13, 1986, University of Stockholm, Frescati*, Stockholm, 1988, lk 113–136.
- Johannes Sikkar, „Pagulaskonna ideoloogiline hoiak” – Artur Grönberg, Aleksander Kaelas, Aksel Mark (toim.), *Hoiak: koguteos*, Stockholm, 1946, lk 7–10.
- John D. Stephens ja Gerhard Kümmel, „Class Structure and Democratization” – Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell (toim.), *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919–39: Comparative Analyses*, Basingstoke, 2002, lk 39–63.

- Maria Zadencka, Andrejs Plakans, Andreas Lawaty (toim.), *East and Central European History Writing in Exile 1939–1989*, Leiden ja Boston, 2015.
- Seppo Zetterberg, *Eesti ajalugu*, Tallinn, 2009.
- Seppo Zetterberg, *Konstantin Päts ja Soome: unistus kaksikriigist*, Tallinn, 2021.
- Rein Taagepera, „Civic Culture and Authoritarianism in the Baltic States, 1930–1940”, *East European Quarterly*, 1974, 4, lk 407–412.
- Rein Taagepera, „Heitlus Balti ajaloo pärast”, *Akadeemia*, 2008, 12, lk 2605–2623.
- Edgar Talvik, *Legaalsuse põhimõte Eesti põhiseaduse tekkimises, muutmises ja muutmiskavades*, Tartu, 1991.
- Elmar Tambek, *Tõus ja mõõn, I–II: mälestusi kodumaalt*, Tallinn, 2017.
- Marek Tamm, „Eesti ajalooteadus 21. sajandil: sissejuhatuses”, *Acta Historica Tallinnensia*, 2020, 26, lk 3–45.
- Marco Tarchi, „The Role of Fascist Movements” – Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell (toim.), *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919–39: Comparative Analyses*, Basingstoke, 2002, lk 101–128.
- William Tomingas, *Vaikiv ajastu Eestis*, Tallinn, 1992.
- William Tomingas, *Vaikiv ajastu Eestis*, Tallinn, 2013.
- Friido Toomus, *Konstantin Päts ja Eesti tulevik*, Tartu, 1937.
- Friido Toomus, *Konstantin Päts ja riigireformi aastad*, Tallinn, 1938.
- Konstantin Trakman, „Kaitseseisukord”, *Õigus*, 1930, 1, lk 3–16.
- Balázs Trencsényi, Michal Kopeček, Luka Lisjak Gabrijelčič, Maria Falina, Monika Baar, *A History of Modern Political Thought in East Central Europe: Volume II: Negotiating Modernity in the ‘Short Twentieth Century’ and Beyond, Part I, 1918–1968*, Oxford, 2018.
- Eerik-Juhan Truuväli (toim.), *Eesti Vabariigi põhiseadus: kommenteeritud väljaanne*, Tallinn, 2002.
- Eerik-Juhan Truuväli (koost.), *Põhiseaduse teel*, Tallinn, 2008.
- Martti Turtola, „Aspects of the Finnish-Estonian Military Relations in the 1920s and 1930s” – John Hinden, Aleksander Loit (toim.), *The Baltic in International Relations between the Two World Wars: Symposium organized by the Centre for Baltic Studies, November 11–13, 1986, University of Stockholm, Frescati*, Stockholm, 1988, lk 101–110.
- Henn-Jüri Uibopuu, „The constitutional development of the Estonian Republic”, *Journal of Baltic Studies*, 1973, 1, lk 11–35.
- Evald Uustalu, *The History of Estonian People*, London, 1952.
- Evald Uustalu (koost.), *Eesti Vabariik 1918–1940: ajalooline ülevaade sõnas ja pildis*, Lund, 1968.
- Laura Vaan, *Propagandatalitus Eesti Vabariigis autoritaarsel ajajärgul: Magisträtöö*, Tartu, 2005.
- Tarmo Vahter, *Võitlus tuleviku pärast: 1933–1936: Pätsi aja rääkimata lood*, Tallinn, 2021.
- Jaak Valge, „Kuidas periodiseerida Eesti aega?”, *Tuna: ajalookultuuri ajakiri*, 2004, 1, lk 122–127.
- Jaak Valge, „Konstantin Päts, 12. märts ja Moskva”, *Tuna: ajalookultuuri ajakiri*, 2007, 2, lk 42–66.
- Jaak Valge, „Eesti vabadussõjalased ja Saksa natsionaalsotsialistid: ideoloogia, poliitiline taktika ja kontaktid”, *Tuna: ajalookultuuri ajakiri*, 2009, 3, lk 50–62.

- Jaak Valge, „Foreign Involvement and Loss of Democracy, Estonia 1934”, *Journal of Contemporary History*, 2011, 4, lk 788–808.
- Jaak Valge, „London, Berliin ja Moskva ning Eesti 1934. aasta riigipööre”, *Tuna: ajalookultuuri ajakiri*, 2012, 1, lk 38–61.
- Jaak Valge, *Punased I*, Tallinn, 2014.
- Jaak Valge, „Miksi osa Viron kirjailijoista siirtyi neuvostohallinnon palvelukseen vuonna 1940?”, *Historiallinen Aikakauskirja*, 2014, 3, lk 297–310.
- Jaak Valge, „Tee teise rahvahääletuseni: ekslike otsuste paraad”, *Tuna: ajalookultuuri ajakiri*, 2017, 2, lk 20–36.
- Jaak Valge, *Eesti parlament 1917–1940: poliitiline ajalugu*, Tallinn, 2019.
- Toomas Varrak, „Estonia: Crisis and ‘Pre-Emptive’ Authoritarianism” – Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell (toim.), *Conditions of Democracy in Europe, 1919–39: Systematic Case Studies*, Basingstoke, 2000, lk 106–128.
- Liisi Veski, „Towards stronger national unity: statist ideas in Estonian nationalism during the “Era of Silence” (1934–1940)”, *Journal of Baltic Studies*, 2023, <<https://doi.org/10.1080/01629778.2023.2190991>>.
- Paul Vihalem, *Valimised kodanlikus Eestis*, Tallinn, 1963.
- Paul Vihalem, *Eesti kodanluse üleminek saksa fašismi teenistusse*, Tallinn, 1971.
- Osvald Viirsoo (koost.), *Eesti põllumeeste poliitika: ülevaade Eesti põllumeeste liikumisest 1917–1955*, Lund, 1956.
- Aleksander Warma, „Eesti välispoliitikast 1939” – Oskar Mänd (toim.), *Eesti Üliõpilaste Seltsi album XII*, Stockholm, 1955, lk 81–86.
- Юрий Ант, *Коммунистическая партия Эстонии в борьбе за общедемократические требования трудового народа в 1920–1940 гг.*, Tartu, 1981.
- Олег Кен, Александр Рупасов, „Москва и страны Балтии: Опыт взаимоотношений, 1917–1939 гг.” – Дмитрий Фурман, Элла Задорожнюк (toim.), *Страны Балтии и Россия: общества и государства*, Москва, 2002, lk 225–256.
- Олег Кен, Александр Рупасов, *Западное приграничье. Политбюро ЦК ВКП(б) и отношения СССР с западными соседними государствами, 1928–1934*, Москва, 2014.
- Александр Панксеев, Мадис Пести (toim.), *Очерки истории Коммунистической партии Эстонии, Часть 2, 1920–1940 годы*, Tallinn, 1963.
- Бруно Томан jt, *Социалистические революции 1940 г. в Литве, Латвии и Эстонии: восстановление Советской власти*, Москва, 1978.
- Яак Валге, „Содействовала ли Москва государственному перевороту в Эстонии 1934 г.?” , *Новейшая история России*, 2013, 3, lk 92–114.

SUMMARY IN ENGLISH

Development of the authoritarian regime in Estonia in 1934–1940: roles of the Constitution and the state of emergency

Background

The coup d'état of 1934, whereby the then administration of the country, led by State Elder Konstantin Päts, imposed a nationwide state of emergency, suspended the fundamental rights of citizens, postponed the upcoming elections of the State Elder and the parliament, and put an end to a new political force that had been aspiring to power, namely the League of Veterans of the Estonian War of Independence (also known as the Vaps movement), has been regarded as the most important event in the history of Estonian domestic politics. 12 March 1934 marked the beginning of the process that determined Estonia's domestic political development until the loss of national independence in the summer of 1940. A consensus has now developed among the majority of researchers of Estonian history as to the causes of the coup. It is clear that despite the accusations, the Vaps were not planning a coup d'état in 1934, and, moreover, had a good chance of coming to power through elections. It is indeed the looming prospect of losing the elections that must be scrutinised to find out the motives of Päts and his allies. The exclusion of the Vaps as a competitive force from the political struggle was the main reason why the Päts's actions were initially approved by all political forces represented in the 5th Riigikogu. However, that cross-party unanimity lasted only until the autumn of 1934, when it became obvious that Päts's intentions went beyond the suppression of the Vaps movement and that the rule of democracy was foreseeably not going to be restored. A number of events and processes that influenced the development of the Estonian state between the coup of 12 March 1934 and annexation of Estonia into the Soviet Union in the summer of 1940 have not been studied in sufficient detail so far.

The international context of what happened in Estonia during the period under study cannot be disregarded either. The 1920s and 1930s saw the abandonment of the rule of democracy in many European countries, particularly in Central and Eastern Europe. But in this aspect, too, the researchers have difficulty in identifying generally applicable patterns; the example of Estonia (or Latvia), where a coup d'état is launched by the democratically elected national leadership, is exceptional. It is also difficult to find commonalities in the ideologies and actions of extreme right organisations – represented in Estonia by the Vaps movement – that were aspiring to power in a number of countries between the two world wars. Estonian researchers argue that even though the Vaps may have adopted a few elements of ideology or organisational structure and action from foreign models

(Germany, Italy, Finland), the differences were too great to categorise the Vaps as a fascist or national socialist movement.

Historiographical summary

A limited number of studies on the issues discussed in this doctoral thesis were already published in Estonia before the Soviet occupation, which began in 1940. On the one hand, these were mainly works by authors associated with the apparatus of power after the 1934 coup, criticising the pre-coup political system as well as the Vaps movement and justifying the establishment of the authoritarian regime. On the other hand, there were also scientific studies and popular scientific texts (often difficult to distinguish), striving for greater objectivity. It is indeed the legal analysis, published by legal scholars in the scientific journals of the time, about the implementation of the applicable or prospectively applicable laws that reveals the fallacy of the claims made by the coup plotters about the legality of their actions.

While all authors who published works in exile between the 1940s and 1980s, that is, after the annexation of Estonia into the Soviet Union, were connected by the fact that they had no access to the archives of the state authorities, which remained in Estonia, texts about Estonian domestic politics in the 1930s can still be tentatively classified into two periods or groups. Similarly to what had been published in the Republic of Estonia before the Soviet occupation, works justifying the actions of the pre-occupation leadership dominated the publications in exile between the 1940s and 1960s, and such works were also published in later times. Those works, including those of a general scope, blamed the Vaps and the political parties of the time as the main culprits of the Estonian domestic political crisis in the 1930s, forgetting that the politicians who staged the 1934 coup, led by Päts, had themselves been prominent members of the criticised political parties or, in other words, participants in the outbreak, of the domestic political crisis. From the 1960s onwards, studies focusing on narrower topics by a younger generation of mainly western-educated scholars began to emerge, levelling justified criticism at the politicians who had ruled the Republic of Estonia during the late 1930s and at the lack of democracy. Although the impact of such studies, mostly published in foreign-language journals, on the development of the understanding of expatriate Estonians about the events in Estonia in the 1930s was small, it is those works that are nowadays considered to be of major importance in the expatriate Estonian historiography between the 1940s and 1980s about the period under study.

Researchers working in the conditions of the Soviet occupation were particularly interested in the events of 1940, which were supposed to reflect the annexation of Estonia to the Soviet Union as just and legal. Soviet researchers were critical of everything that had been achieved in Estonia before 1940. All political parties, with the exception of the Communists, were labelled 'fascist', including, of course, the Vaps, as were the 1933 Constitution (i.e. the amendments made to the 1920 Constitution on the initiative of the Vaps and approved

in the referendum of 14–16 October 1933) and the authoritarian regime established in 1934. Estonian domestic politics between 1918 and 1940 were regarded in an extremely negative light, and Soviet-era researchers did not focus on the functioning of the authoritarian regime in detail. Since a ‘revolution of workers’ was said to have taken place in Estonia in the summer of 1940, the role of the Soviet Union in those events was hushed up.

In the overwhelming majority of studies published after the restoration of Estonia’s independence, the authors have linked the outbreak of the domestic political crisis in the early 1930s to the global economic depression that had begun in 1929 and amplified the problems, which the political parties were no longer able to resolve within the existing political system. The authors describe the creation of the State Elder as an institution with great power in the referendum-winning 1933 Constitution proposed by the Vaps movement without comparing it to the two earlier draft constitutions that had been prepared by the parliament. As a consequence, little attention has been paid to the fact that all of the drafts alike aimed to significantly strengthen the executive branch, and any differences between them were only in a few details. Modern researchers no longer describe the Vaps movement (as far as is known from the views and activities of the governing bodies and ideologists of the organisation) as fascist or national socialist but rather as radical right. The researchers are unanimous that no evidence has been found about the Vaps movement having any connections with or being funded from Germany but differ in their assessments on the question of how the Vaps viewed the future of democracy and parliamentarism in Estonia. All recognised researchers of Estonian domestic politics of the 1930s and of the Vaps movement agree that an alleged coup d’état, for the prevention of which Konstantin Päts, according to himself, established the nationwide state of emergency, was not planned by the Vaps movement in 1934. The same researchers have explained the events of 1934 mostly by Päts’s great personal ambitions for power and his desire to thoroughly reorganise the governance system of Estonia.

The substantial majority of the authors have described in more detail, or at least admitted, the restriction of citizens’ fundamental rights as a consequence of the 1934 coup. The same is true for events related to the drafting of the 1937 Constitution. Authors differ in whether the 1937 Constitution was more democratic or more authoritarian than its predecessor. The researchers have not focused on the years 1938–1940, except for the Molotov–Ribbentrop pact, the mutual assistance pact between the Republic of Estonia and the Soviet Union, and the events in the summer of 1940. The domestic politics of 1938–1940, like those of 1934–1937, have been discussed mostly in general terms and rather on the basis of assessments than facts. The authors’ views are mostly similar, though: the parliamentary elections in 1938 were not democratic and the formation of the institutions of state power as described in the 1937 Constitution did not constitute a return to democratic governance. The role of the nationwide state of emergency, imposed from 1934 onwards, in the events of the summer of 1940, when Estonia was annexed to the Soviet Union, has mostly been disregarded by earlier

researchers. In conclusion, it can be argued that since the restoration of Estonian independence, researchers have focused on some topics, like the Vaps movement and the chronologies of the 1934 coup or the events of 1940, while only limited attention has been paid to the topics studied in this doctoral thesis.

Subject matter

This doctoral thesis is aimed at studying the formation and development of the authoritarian regime in Estonia from early 1930s until the loss of independence in 1940 with focus on the following topics:

- execution of the 1934 coup and imposition of the ‘state of silence’ from a legal point of view, including the question of a link between the 1933 Constitution and the 1934 coup;
- functioning of the authoritarian regime between 1934 and 1940 with focus mainly on two subjects: the drafting of the 1937 Constitution and the role of the state of emergency in staging the 1934 coup and in the subsequent development of the authoritarian regime until 1940. Both subjects also include an analysis of the opposition’s activities;
- views of resident diplomats from foreign countries of importance to Estonia – the United Kingdom, the Soviet Union, Germany, Finland, Sweden and Latvia – on the core events in Estonian domestic politics of the 1930s, mainly on the 1934 coup and on the drafting of the 1937 Constitution;
- discussion of Estonian domestic politics of the 1930s by researchers in exile. Views expressed in Estonian authors’ works published outside Estonia between the 1940s and 1980s are analysed with regard to the following problems: Estonian domestic political situation in the early 1930s; assessment of the Vaps movement; the 1934 coup d’état and legality of the government’s actions in staging it; domestic political reforms implemented between 1934 and 1937 (including the drafting of the 1937 Constitution) and domestic political developments between 1938 and 1940 (including the prospect of restoring democratic governance). Debates within the expatriate Estonian community on the appropriateness of objectively studying the Estonian domestic politics of the 1930s are also described.

Main sources

Research for this doctoral thesis has been carried out mainly on the basis of documents of Estonian national authorities (the Riigikogu, the State Chancellery, the President, ministries, domestic security, judicial and propaganda institutions) preserved in the National Archives of Estonia, published legislation and documents, including transcripts of meetings of Estonian legislative institutions, and the press. To a lesser extent, use has been made of documents preserved in archives of other countries, notably the Foreign Policy Archive of the Russian Federation and the UK National Archives, and diaries and memoirs of those who participated in the events under study. The controversial character of the subject

matter – the undemocratic nature of the regime under study and different assessments about it at different times – has been taken into account in making use of both the primary sources and previously published studies. Archival sources, contemporary press coverage of the events and earlier research have been approached with a critical eye, in view of the time and context of creating the documents, publishing the information and writing the studies; where possible, the data and positions contained therein have been compared and validated with those published in other sources and studies.

Summary of articles

Five articles have been published in connection with the doctoral thesis.

- Peeter Kenkmann, ‘Kas 1933. aasta põhiseadus lubas autoritaarse valitsemist?’ [Did the 1933 Constitution permit authoritarian rule?], *Tuna*, 2009, 3, pp. 42–49.

The article analyses the role played by the amendments to the 1920 Constitution (i.e. by the resulting 1933 Constitution) drafted by the Vaps movement and approved in the referendum of 14–16 October 1933 in the coup d’état that begun on 12 March 1934. It is pointed out that State Elder Päts and General Laidoner, who organised the coup, had supported the 1933 Constitution at the referendum and it was only in the autumn of 1934, after their cooperation with the parliament had stopped, when they began to criticise the 1933 Constitution for the excessive scope of the State Elder’s power and to actively advocate further amendment of the constitution. The article provides a brief description of the content of the 1933 Constitution, that is, the sections of the 1920 Constitution that were amended. It is important to emphasise in the context of the events in 1934 that the provisions concerning the fundamental rights of citizens were not amended: any fundamental rights could still be restricted only in the event of declaring a state of emergency. A legal analysis follows concerning the practices of the authoritarian regime from 12 March 1934 onwards: the imposition and subsequent extension of the state of emergency, the postponement of the elections of the State Elder and the Riigikogu, the restriction of political rights, the approval of the state budget and the process of further amending the Constitution in 1936–1937 (the drafting of the 1937 Constitution).

- Peeter Kenkmann, ‘1937. aasta põhiseadus – autoritaarse režiimi „reformimise” katse’ [The Constitution of 1937 – an „Attempt at Reform” by an Authoritarian Regime.], *Tuna*, 2013, 1, pp. 70–89.

The article concentrates on the process of drafting the 1937 Constitution: how the necessity of amending the Constitution once again was explained by the state leadership from October 1934 onwards; how the referendum on amending the Constitution and the elections to the *Rahvuskogu* (National Assembly) were carried out in 1936, while also examining the views and activities of the opposition during the process of amending the Constitution, and how the Constitution was brought into force. The question of how much the steps taken by the state leader-

ship at various stages of drafting the Constitution were in compliance with the existing legislation is analysed throughout the article. Given the limited influence of the National Assembly on the text of the Constitution under preparation, only minimal attention is paid to its role in the process.

- Peeter Kenkmann, ‘„Universaalne valitsemisvahend”’: kaitseseisukord Eesti Vabariigis aastatel 1938–1940’ [‘Universal Means of Governance’: the State of National Emergency in the Republic of Estonia in 1938–1940], *Tuna*, 2018, 1, pp. 20–38.

The article is devoted to the role of the state of emergency in the governance of Estonia, focusing on the period between 1938 and 1940. Although the state of emergency in the Republic of Estonia lasted continuously from 1918 onwards (it was initially declared in connection with the beginning of the War of Independence) either in the entire national territory or parts thereof, it had been so far enforced only in order to combat the threat posed by the communists. Reliance on the state of emergency for the purpose of completely shutting down democracy began with the imposition of the nationwide state of emergency by Päts’s government on 12 March 1934 and continued without interruption until Estonia was annexed to the Soviet Union in the summer of 1940. The article provides an analysis of how the state of emergency was regulated in the Constitutions of 1920, 1933 and 1938 and in the State of Emergency Acts of 1930 and 1938. The parliamentary debates of 1938 and 1939 about extending the state of emergency are also discussed. The final section of the article demonstrates how the state of emergency, which had previously contributed to the consolidation of Päts’s undemocratic rule, proved to be a helpful instrument in establishing Soviet rule in Estonia.

- Peeter Kenkmann, ‘Eesti 1930. aastate ajaloo kirjutamisest paguluses’ [On the writing in exile of the history of the Republic of Estonia in the 1930s], *Ajalooline Ajakiri*, 2018, 2/3, pp. 175–201.

The article examines how the period studied in the previous articles and events of that period were described and assessed in works by Estonian authors in exile published between the 1940s and 1980s. For the purpose of writing this article, a large number of works written in exile about Estonian domestic politics of the 1930s were analysed, including works of academic science or popular science or even those that could be categorised as propagandistic. Since the academic works were mainly intended for professionals and were mostly published from the 1960s onwards in foreign-language journals targeted at narrower audiences, it was the popular scientific works that gained much more attention among expatriate Estonians and shaped the understanding of the wider range of readers about the events in Estonia in the 1930s. The article also provides a description of the prevailing attitude among expatriate Estonians towards the study of Estonian history of the 1930s: there was a so to say tacit doctrine of political correctness, which opposed objective discussion of the ‘silent era’, appealing to the interests of the struggle for restoring Estonia’s independence, and attacked

authors who did not respect it. The article analyses the views expressed in works published in exile on five sets of problems: (1) how the situation in Estonia in the early 1930s was described; (2) how the Vaps movement was assessed by the authors; (3) how the 1934 coup was explained; (4) how the rearrangements of 1934–1937 were described; and (5) what the authors wrote on Estonian domestic politics in 1938–1940 and whether they saw any signs of restoration of democracy.

- Peeter Kenkmann, “‘No sensational disclosures’: foreign states and the establishment of an authoritarian regime in Estonia in 1934’, *Humanities and Social Sciences: Latvia*, 2021, 1, pp. 5–28.

The article examines assessments of resident diplomats from six foreign countries – the United Kingdom, Latvia, Finland, Sweden, the Soviet Union and Germany – about the coup d’état that began on 12 March 1934 on the basis of reports sent by the diplomats to their respective capitals immediately before, during and after the events. Attention is also paid to who were the sources of the information that was sent home by the diplomats, and an analysis is provided on how the relations of those six countries with Estonia were influenced by the coup up to 1940.

Findings of the thesis

Until now, few scholars have compared the 1933 Constitution, which was drafted by the Vaps movement, with the two earlier drafts that had been prepared by the Riigikogu and rejected in the referendums of 1932 and 1933, respectively. There was therefore not much to prevent the argument that the 1933 Constitution was particularly conducive to authoritarian rule and enabled Päts to stage the 1934 coup. However, the question of a comparison between the different draft constitutions that were put to referendums in the early 1930s is beside the point in this case, as the thesis concludes that in reality, the 1933 Constitution was only of secondary importance in launching the 1934 coup. A coup d’état similar to the events that began on 12 March 1934 could have been mounted in Estonia even before the 1933 Constitution entered into force, that is, while the 1920 Constitution was applicable. The execution of the coup was based mainly on the Constitution and the State of Emergency Act, while the regulation of declaring a state of emergency and restricting the fundamental rights of citizens as laid down in the 1920 Constitution had not been modified by the 1933 Constitution, and the State of Emergency Act had been in force unamended since 1930. The State Elder, an institution created by the 1933 Constitution with the right to enact laws by decrees, became indispensable for the coup leaders in connection with the definitive exclusion of the Riigikogu from state governance in the autumn of 1934.

Although formally, the establishment of the nationwide state of emergency on 12 March 1934 was in accordance with the law, that was not the case in substance, as there was no real threat to the Estonian constitutional order before 12 March, since no evidence has been found so far about the alleged coup planned by the

Vaps movement. The imposition of the state of emergency was therefore unjustified and the subsequent decisions were illegal. If, however, a hypothetical threat to the stability of the domestic order in Estonia, resulting from the general increase in tension in the run-up to the elections and, more specifically, from the very aggressive election campaign of the Vaps movement, could also be regarded as an acceptable reason for declaring a state of emergency, then how long did such a situation last? Certainly not until the entry into force of the next constitution in 1938 or even until 1940, so as to enable any excuses for restricting the fundamental rights of citizens during all those years. Most definitely, Päts's desire to reform the foundations of state governance cannot be regarded as a legitimate and acceptable reason for regularly extending the state of emergency and restricting fundamental rights of citizens.

The most important event that influenced the domestic political developments in Estonia after the 1934 coup was the drafting of the 1937 Constitution. It was an attempt to legitimise the system of power created by the coup and to restore the functioning of the constitutional institutions on a seemingly democratic basis. In the drafting and implementing of the 1937 Constitution, almost nothing was in accordance with the applicable law because the existing Constitution did not provide for such a way of amending the Constitution. It is very likely that Päts's whole plan – to prepare a draft that would meet his own wishes instead of amending the 1933 Constitution, and to elect an obedient National Assembly that would approve his draft without substantial changes, and not to allow a referendum for approving that draft – was borne out of a vision of what the new public order must be and accompanied by a fear that a democratic process would not guarantee its materialisation. The lack of any intention on the part of the state leadership to reinstate democracy is evidenced by the continued extension of the state of emergency as the instrument that ensured the functioning of the authoritarian regime even after the entry into force of the new Constitution on 1 January 1938, the election of Päts as President, the formation of the 6th Riigikogu, which was obedient to Päts, and the inauguration of the new government. The state of emergency was extended by Päts for one year in September 1938 as well as in September 1939, and the majority in the Riigikogu supporting the President and the government had enough votes to approve those decisions. In the spring of 1939, the government attempted to enact the 'State Security and Public Order Act', which would have allowed the regime to abandon the essentially undemocratised nationwide state of emergency and thus improve the government's image. However, when that plan failed, the state of emergency was extended once again in the autumn.

The existence of the nationwide state of emergency, which ensured political control, combined with a highly centralised system of government, where the president had the power to appoint the heads of a large number of national institutions and senior military officers, as well as lower-level civil servants, enabled the Soviet-orchestrated government of Johannes Vares to seize control of the country rather easily and do away with Estonia's independence in the

summer of 1940. Vares's government was assisted by President Päts, who signed, until leaving office, all the legislation prepared by the government.

The opposition's activities were favourable to the politicians who took power in 1934. The actions of the coup plotters in the March of 1934 were supported by all political parties represented in the Riigikogu. During the following months, however, disagreements between them deepened, culminating in an extraordinary session of the Riigikogu from 28 September to 2 October of the same year, where the government's actions were criticised by representatives of a number of parties. The parliamentary session ended with Päts putting the Riigikogu into a 'state of silence', but the Board of the Riigikogu, headed by Rudolf Penno of the opposition, was allowed to carry on its activities. During the years that followed, the Board of the Riigikogu, like the entire opposition, remained passive, thereby contributing to the functioning and consolidation of the authoritarian regime; for example, there were no attempts to restore the work of the 5th Riigikogu or its committees. The opposition also remained inefficient in the process of drafting the 1937 Constitution. For the most part, the opposition boycotted the elections to the National Assembly, at the same time overestimating its ability to influence the outcome of the elections through the boycott. The opposition was prepared to become more involved in the drafting of the new constitution in the National Assembly if certain conditions for the restoration of democracy were met, but those in power were unwilling to fulfil such conditions and no agreement was reached. Counter-actions from the opposition were perhaps restrained, importantly, by the hope that the country would return to the so-called normal conditions, which was expected to happen once the new constitution enters into force. The expectations of a return to democratic governance from 1 January 1938 failed to materialise.

The opposition also remained modest in its activities in the 6th Riigikogu, formed in 1938, where they had too few representatives to substantially influence the work of the parliament. In the autumn of 1939, when another extension of the state of emergency was discussed shortly after one of the opposition leaders, Ants Piip, had been appointed as the Foreign Minister in the new government formed by Jüri Uluots, the number of votes against the extension of the state of emergency was already smaller than in the year before. Part of the democratic opposition, headed by its leader Jaan Tõnisson, had come out in support of the government. In hindsight, the more moderate opposition should have had no reason to rely on the government's goodwill, since restrictions on the fundamental rights of citizens were rather tightened after the conclusion of the mutual assistance pact between Estonia and the Soviet Union in late September 1939.

Views of foreign diplomats residing in Estonia on the topics studied in the doctoral thesis were repeatedly reflected in the articles. The diplomats had contacts with leading Estonian politicians, civil servants, and military officers as well as with the business and cultural elite, but according to what is known, they had no communication with the Vaps movement. Thus, foreign diplomats had difficulty in assessing the chances of success of the candidates of Vaps and other political parties in the elections that were to be (but were not) held in April 1934,

and in assessing the foreign political orientation of the Vaps movement, or analysed the prospects of the Vaps movement on the basis of information received from their political rivals.

However, their views on the 1934 coup and the period that followed were largely overlapping: the post-12-March regime was described by the foreign diplomats as dictatorship, and they were convinced that the postponed elections would not be held until Pääts is sure of an outcome to his liking. Although the foreign diplomats pinpointed the real purpose of the Pääts-led coup – that is, to retain power – they considered it advisable to prevent the Vaps movement, who were repeatedly referred to as fascists, from gaining power. Although the 1937 Constitution was seen as inherently democratic by, for example, British diplomats, they had doubts about whether Pääts was still prepared to share power with his rivals.

Regardless of how the 1934 coup and the resulting authoritarian regime were regarded by foreign diplomats working in Estonia, the undemocratic processes that had taken place in Estonia had very little impact on the relations of the United Kingdom, Finland, Sweden, Latvia, Germany, and the Soviet Union with Estonia. This was mainly because it was not in the interests of those countries to have particularly close economic or social relations with Estonia, which could have been undermined by the absence of democracy. Moreover, half of the countries studied were not democracies either, and the Estonian government did not have to fear foreign political pressure for restoring democracy (as it turned out in 1940, the lack of democracy made it much easier for the Soviet Union to achieve its goals here).

Descriptions of Estonian domestic politics of the 1930s in the works published in exile between the 1940s and 1980s were analysed separately. It was found that the prevailing approach used in exile to justify Pääts's actions in the 1930s was, for the most part, unobjective and unscientific and its central positions do not correspond to the truth on the basis of the current state of research. The narrative favouring Pääts's activities was in line with the interests of the struggle for restoring the independent Republic of Estonia, as it was defined by the expatriate Estonian communities; that narrative described political parties and the Vaps movement as the main culprits of the domestic political crisis of the 1930s, and deflected criticism from Pääts, who had done away with democracy, thus making it possible to demand the restoration of Estonia's independence, which had been extinguished in the summer of 1940. It has become clear now that this assumption was invalid: the local diplomatic representations of foreign countries in Estonia were well aware of the undemocratic nature of the regime established under Pääts, and they had no illusions about it, but this did not affect the relations of those countries with Estonia. At the same time, works which are still appreciated by modern historians because their objective content and high scholarly level were less known among expatriate Estonians, and several authors who are recognised now were criticised for expressing views that would be contrary to the prevailing consensus in exile.

ELULOOKIRJELDUS

Nimi: Peeter Kenkmann
Sünniaeg: 3. mai 1977
E-post: peeterkenkmann@gmail.com

Haridus:

1995–2000 Tartu Ülikool, ajaloo bakalaureusekraad
2006–2009 Tartu Ülikool, ajaloo magistrikraad
Alates 2009 Tartu Ülikool, doktoriõpingud

Peamine uurimisvaldkond:

Eesti Vabariigi sisepoliitika 1930. aastatel

Publikatsioonide loetelu

- Peeter Kenkmann, „Kas 1933. aasta põhiseadus lubas autoritaarset valitsemist?“, *Tuna: ajalookultuuri ajakiri*, 2009, 3, lk 42–49.
- Peeter Kenkmann, „1937. aasta põhiseadus – autoritaarse režiimi „reformimise“ katse“, *Tuna: ajalookultuuri ajakiri*, 2013, 1, lk 70–89.
- Peeter Kenkmann, „„Universaalne valitsemisvahend“: kaitseisukord Eesti Vabariigis aastatel 1938–1940“, *Tuna: ajalookultuuri ajakiri*, 2018, 1, lk 20–38.
- Peeter Kenkmann, „Eesti 1930. aastate ajaloo kirjutamisest paguluses“, *Ajalooline Ajakiri*, 2018, 2/3, lk 175–201.
- Peeter Kenkmann, „“No sensational disclosures”: foreign states and the establishment of an authoritarian regime in Estonia in 1934” – *Humanities and Social Sciences: Latvia*, 2021, 1, lk 5–28.
- Peeter Kenkmann, „Jaak Valge: Eesti parlament 1917–1940: poliitiline ajalugu“, *Forschungen zur Baltischen Geschichte*, 2021, 16, lk 230–233.
- Peeter Kenkmann, peatükid 5.2 „Riigipöörde õiguslik raamistik ja uue režiimi kindlustamine“; 5.3 „Valitsemispraktika“; 6.1 „Rahvuskogu ja 1937. aasta põhiseaduse väljatöötamine“; 6.4.3 „Kaitseisukord põhikorraalse instrumendina” – Marju Luts-Sootak (koost.), *Põhiseaduse kommenteeritud väljaanne, ülevaade Eesti Vabariigi Põhiseaduse kujunemise ajaloost* (tööpealkirjad, ilmumisel, käsikiri autori valduses).

CURRICULUM VITAE

Name: Peeter Kenkmann
Date of Birth: May 3, 1977
Email: peeterkenkmann@gmail.com

Education

1995–2000 University of Tartu, BA, history
2006–2009 University of Tartu, MA, history
Since 2009 University of Tartu, PhD student

Field of research

History of Estonia in the 1930s

Publications

- Peeter Kenkmann, 'Kas 1933. aasta põhiseadus lubas autoritaarset valitsemist?' [Did the 1933 Constitution permit authoritarian rule?], *Tuna*, 2009, 3, pp. 42–49.
- Peeter Kenkmann, '1937. aasta põhiseadus – autoritaarse režiimi „reformimise” katse' [The Constitution of 1937 – an „Attempt at Reform” by an Authoritarian Regime.], *Tuna*, 2013, 1, pp. 70–89.
- Peeter Kenkmann, '„Universaalne valitsemisvahend”: kaitseseisukord Eesti Vabariigis aastatel 1938–1940' ['Universal Means of Governance': the State of National Emergency in the Republic of Estonia in 1938–1940], *Tuna*, 2018, 1, pp. 20–38.
- Peeter Kenkmann, 'Eesti 1930. aastate ajaloo kirjutamisest paguluses' [On the writing in exile of the history of the Republic of Estonia in the 1930s], *Ajalooline Ajakiri*, 2018, 2/3, pp. 175–201.
- Peeter Kenkmann, "“No sensational disclosures”: foreign states and the establishment of an authoritarian regime in Estonia in 1934', *Humanities and Social Sciences: Latvia*, 2021, 1, pp. 5–28.
- Peeter Kenkmann, 'Jaak Valge: Eesti parlament 1917–1940: poliitiline ajalugu' [Jaak Valge: Das estnische Parlament 1917–1940: eine politische Geschichte] [Jaak Valge: The Estonian Parliament 1917–1940: A political history], *Forschungen zur Baltischen Geschichte*, 2021, 16, pp. 230–233.
- Peeter Kenkmann, Chapters 5.2 'Riigipöörde õiguslik raamistik ja uue režiimi kindlustamine' [Legal framework of the coup and reinforcement of the new regime]; 5.3 'Valitsemispraktika' [Governance practices]; 6.1 'Rahvuskogu ja 1937. aasta põhiseaduse väljatötamine' [The National Assembly and drafting of the 1937 Constitution]; and 6.4.3 'Kaitseseisukord põhikorralse instrumendina' [State of emergency as a constitutional instrument] – Marju Luts-Sootak (compiler), *Põhiseaduse kommenteeritud väljaanne, ülevaade Eesti Vabariigi Põhiseaduse kujunemise ajaloost* [Commented Edition of the Constitution: A Review of the Development of the Estonian Constitution] (working titles; not published yet; the author has a copy).

DISSERTATIONES HISTORIAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

1. **Olaf-Mihkel Klaassen.** Eesti Vabariigi konsulaarpoliitika Aasias ja Aafrikas 1918–1940. Tartu, 1991.
2. **Jüri Linnus.** Maakäsitöölised Eestis 16. sajandist kuni 19. sajandini. Tartu, 1991.
3. **Vahur Made.** Eesti ja rahvasteliit. Tartu, 1999.
4. **Martin Hallik.** Tartu ülikooli õppejõudude ja kasvandike osast humanitaar-orientalistikas (1802–1940). Tartu, 2001.
5. **Anti Selart.** Liivimaa ja Vene 13. sajandil. Uurimus poliitilisest ajaloost. Tartu, 2002.
6. **Aldur Vunk.** Ristisõjad ja palverännakud Eestis 12.–16. sajandil. Uurimus nende iseloomust ja alatuüpidest. Tartu, 2003.
7. **Andres Andresen.** Luterlik territoriaalkirik Eestimaal 1710–1832. Riigivõimu mõju kirikuvalitsemisele, -institutsioonidele ja -õigusele. Tartu, 2004.
8. **Katri Raik.** Eesti- ja Liivimaa kroonikakirjutuse kõrgaeg 16. sajandi teisel poolel ja 17. sajandi alul. Tartu, 2004.
9. **Aigi Rahi-Tamm.** Teise maailmasõja järgsed massirepressioonid Eestis: allikad ja uurimisseis. Tartu, 2004.
10. **Anu Raudsepp.** Ajaloo õpetamise korraldus Eesti NSV eesti õppekeelega üldhariduskoolides 1944–1985. Tartu, 2005.
11. **Lea Leppik.** Tartu ülikooli teenistujate sotsiaalne mobiilsus 1802–1918. Tartu, 2006.
12. **Karin Hiiemaa.** Aafrika retseptsioon eestikeelses trükisõnas (kuni 1917). Tartu, 2006.
13. **Людмила Дубьева.** Историческая наука в Тартуском университете в конце XIX – начале XX вв. Тарту, 2006.
14. **Sirje Tamul.** Eraalgatuslikest stipendiumidest Tartu Ülikoolis 1802–1918. Tartu, 2007.
15. **Marten Seppel.** Näljaabi Liivi- ja Eestimaal 17. sajandist 19. sajandi alguseni. Tartu, 2008.
16. **Mati Kröönström.** Eesti sõjaväe juhtivkoosseis Vabadussõjas 1918–1920. Tartu, 2008.
17. **Märt Läänemets.** *Gaḍāavyūha-sūtra* kui ajalooallikas. Tartu, 2009.
18. **Epi Tohvri.** Valgustusideede mõju Tartu arhitektuurikultuurile 19. sajandi alguses. Tartu, 2009.
19. **Indrek Paavle.** Kohaliku halduse sovetiseerimine Eestis 1940–1950. Tartu, 2009.
20. **Aivar Põldvee.** Bengt Gottfried Forselius ja rahvahariduse lätted Eesti- ja Liivimaal. Tartu, 2010.

21. **Vladimir Sazonov.** Die Königstitel und -epitheta in Assyrien, im Hethiterreich und in Nordsyrien (*Ugarit, Emar, Karkemiš*) in der mittellassyrischen Zeit: Strukturelle Gemeinsamkeiten, Unterschiede und gegenseitige Beeinflussung. Tartu, 2010.
22. **Andres Seene.** Eesti sõjaväe ohvitseride ettevalmistamise süsteemi kujunemine ja areng 1919–1940. Tartu, 2011.
23. **Piret Õunapuu.** Eesti rahva muuseumi loomine ja väljakujunemine. Tartu, 2011.
24. **Ilmar Rootsi.** Hunt ja inimene: suhted Eestis XVIII sajandi keskpaigast XIX sajandi lõpuni. Tartu, 2011, 282 lk.
25. **Kaja Kumer-Haukanõmm.** Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste problemaatika aastatel 1945–1952 Eesti pagulaste näitel. Tartu, 2012, 202 lk.
26. **Meelis Maripuu.** Omavalitsuseta omavalitsused Halduskorraldus Eestis Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944. Tartu, 2012, 332 lk.
27. **Kaarel Vanamõlder.** Kommunikatsiooniväli Rootsi Läänemere-provintsid 17. sajandi lõpul – Revalsche Post-Zeitung varauusaegse informatsioonikandjana. Tartu, 2012, 221 lk.
28. **Laine Randjärv.** Loovisiksuse roll Eesti laulupeoliikumises aastatel 1940–1980. Tuudur Vettiku ja Roland Laasmäe epistolaarse pärandi põhjal. Tartu, 2013, 305 lk.
29. **Meelis Saueauk.** Nõukogude julgeolekuorganite ja Eestimaa Kommunistliku Partei koostöö Eesti sovetiseerimisel aastatel 1944–1953. Tartu, 2013, 355 lk.
30. **Ivo Juurvee.** Riigisaladuse kaitse Eesti Vabariigis 1918–1940. Tartu, 2013, 282 lk.
31. **Mari Nõmmela.** Stiiliajaloolise ja marksistliku käsitluse konflikt Voldemar Vaga kunstiajalookirjutuses 20. sajandi II poolel. Tartu, 2013, 213 lk.
32. **Kristi Kukk.** Väikerahvuste ajalookäsitluste genees ja narratiivid: Eesti võrdluses teiste Põhjala ja Baltikumi mittedominantsete rahvustega 19. sajandist kuni Teise maailmasõjani. Tartu, 2013, 180 lk.
33. **Helen Rohtmets-Aasa.** Eesti Vabariigi sisserändepoliitika aastatel 1920–1923. Tartu, 2014, 166 lk.
34. **Olev Liivik.** Eesti NSV Ministrite Nõukogu institutsionaalne areng ja kaadrid 1940–1953. Tartu, 2014, 349 lk.
35. **Reigo Lokk.** Sepistades natsiooni: taasiseseisvunud Eesti etnoliitilised konfliktid. Tartu, 2015, 465 lk.
36. **Tõnis Tatar.** Kolmas tee Eesti NSV kunstis: avangardi ja võimumeelsuse vahel. Tartu, 2015, 295 lk.
37. **Madis Maasing.** The Role of the Bishops in the Livonian Political System (in the First Half of the 16th Century). Tartu, 2016, 318 p.
38. **Liisi Esse.** Eesti sõdurid Esimeses maailmasõjas: sõjakogemus ja selle sõjajärgne tähendus. Tartu, 2016, 210 lk.
39. **Tarvo Kärberg.** Digital Preservation of Knowledge – a theoretical-practical research at the National Archives of Estonia. Tartu, 2016, 183 p.

40. **Algo Rämmer.** Haritlased ja Balti kultuurikoostöö 1920.–1930. aastatel. Tartu, 2016, 203 lk.
41. **Kristjan Luts.** Eestlastest ajateenijad ja ohvitserid Nõukogude Liidu relvajõududes 1956–1991. Tartu, 2017, 246 lk.
42. **Mihkel Mäesalu.** Liivimaa ja Püha Rooma keisririik 1199–1486. Tartu, 2017, 363 lk.
43. **Karl Stern.** Mittetariifsete kaubandusmeetmete rakendamine 1930. aastatel Eesti Vabariigi näitel. Tartu, 2017, 182 lk.
44. **Janet Laidla.** Ajalookirjutust mõjutanud tegurid varauusaegsel Eesti-, Liivi- ja Kuramaal. Tartu, 2017, 311 lk.
45. **Mari-Leen Tammela.** Isikulooline perspektiiv Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloos 1920–1940. Tartu, 2017, 417 lk.
46. **Kadi Polli.** Valgustuskunst. Balti kunstiharrastusest ja joonistuspraktikatest 18. ja 19. sajandi vahetusel. Tartu, 2019, 369 lk.
47. **Hannes Vinnal.** Turusidemed. Kaubandus, kommunikatsioon ja lõimumine Lääne- ja Põhjamere regioonis, c. 1730–1830. Tartu, 2019, 190 lk.
48. **Holger Rajavee.** Moodsa kunstnik-geeniuse idee süünd ja kujunemine Prantsuse ja Briti traditsioonide põhjal 17.–18. sajandil ning selle refleksioonid 20. sajandil. Tartu, 2019, 164 lk.
49. **Feliks Gornischeff.** Venemaa suhted Preisimaaga Napoleoni sõdade ajal baltisaksa päritolu diplomaatide tegevuse näitel aastatel 1806–1812. Tartu, 2020, 225 lk.
50. **Kerttu Palginõmm.** Pracht und Luxus zwischen Brügge und Reval: das Retabel des Marienaltars der Bruderschaft der Revaler Schwarzenhäupter des Meisters der Legende der Hl. Lucia. Tartu, 2020, 304 s.
51. **Ago Raudsepp.** Pääsemine ja häving Demokraatia mõju Soome ja Eesti julgeolekule aastatel 1918–1948. Tartu, 2020, 552 lk.
52. **Indrek Schwede.** Jalgpalli positsioonist Eestis ja selle marginaliseerumise põhjustest Nõukogude anneksiooni perioodil. Tartu, 2021, 212 lk.
53. **Triin Tark.** Rahvuskuuluvuse tähendus riigi ja üksikisiku perspektiivist Eestist Saksamaale 1941. aastal ümberasunute elulooliste andmete põhjal. Tartu, 2021, 285 lk.
54. **Lea Kõiv.** Kirikukorraldus ja vaimulik elu rootsiaegses Tallinnas. Tartu, 2021, 282 lk.
55. **Ilmar Tammisto.** Aadel ja riigivõim Liivimaal 1634–1680. Tartu, 2023, 368 lk.
56. **Viktors Dāboliņš.** The Rise of the Riga Schillings (1582–1621). Tartu, 2023, 313 p.
57. **Margo Roasto.** Maaküsimus, rahvuslikud vastuolud ja poliitiliste ideoloogiate retseptsioon: ühiskondlik mõte Eesti alal 1905–1916. Tartu, 2023, 368 lk.
58. **Lauri Kann.** Inimohvritega revolutsioonisündmused Eesti linnades 1905. aastal. Tartu, 2023, 215 lk.